

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จัดพิมพ์เป็นที่ระลึก

ในการถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน พุทธศักราช ๒๕๔๗

วันศุกร์ที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๔๗

ณ วัดกษัตราธิราชวรวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จัดพิมพ์เป็นที่ระลึก

ในการถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน พุทธศักราช ๒๕๔๗

วันศุกร์ที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๔๗

ณ วัดกษัตราธิราชวรวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

คำนำ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้เชิญผ้าพระกฐินพระราชทานไปถวายยังพระอารามหลวงอีกวาระหนึ่ง ในปีพุทธศักราช ๒๕๔๙ นี้ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจะเชิญผ้าพระกฐินพระราชทานไปถวาย ณ วัดกษัตราธิราชวรวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในการนี้จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้เชิญชวนประชาชนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยร่วมกันเป็นเจ้าภาพตั้งที่เคยปฏิบัติมา สำหรับเงินซึ่งผู้มีจิตศรัทธาได้ร่วมบำเพ็ญกุศลในการถวายผ้าพระกฐินพระราชทานครั้งนี้จักได้มอบแก่วัดกษัตราธิราชวรวิหาร เพื่อประโยชน์ในการทำนุบำรุงพระอารามและพระศาสนาตามเจตนารมณ์ของวัดต่อไป

ในโอกาสนี้ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้จัดพิมพ์หนังสือที่ระลึก ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับประเพณีไทยได้แก่หนังสืออันทรงคุณค่าเรื่อง “ประเพณีไทยเกี่ยวกับเทศกาลเข้าพรรษา สวรรคตออกพรรษา” รวมทั้งบทความเรื่อง “ประวัติความเป็นมา สถาปัตยกรรม และพุทธศิลป์ที่น่าสนใจในวัดกษัตราธิราชวรวิหาร” มาเป็นอาทิธรรมบรรณาการ เพื่อเป็นอัครประโยชน์แก่สาธุชนทั่วไป

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในฐานะผู้รับพระมหากรุณาธิคุณผ้าพระกฐินพระราชทาน ขอเชิญชวนทุกท่านพร้อมใจกันน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายกุศลอันพึงบังเกิดมิในทุกส่วนแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ และขอให้ทุกท่านที่มีส่วนร่วมในการถวายผ้าพระกฐินพระราชทานในครั้งนี้ได้รับอานิสงส์โดยทั่วกัน

Jim Sattap

(ศาสตราจารย์ คุณหญิงสุชาติ กีระนันท์
อธิการบดีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กำหนดการ

พิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ประจำปี ๒๕๔๙
ณ วัดกษัตราธิราชวรวิหาร ตำบลบ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วันศุกร์ที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๔๙

- เวลา ๑๑.๓๐ น. ผู้ร่วมพิธีพร้อมกัน ณ บริเวณสถานจอครดด้านข้างโรงพิมพ์จุฬาฯ
- เวลา ๑๒.๐๐ น. กรรมการสภาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รองอธิการบดี คณบดี
ผู้อำนวยการสถาบัน/วิทยาลัย/ศูนย์/สำนัก ผู้ช่วยอธิการบดี
นิสิต และผู้ร่วมพิธีออกเดินทางโดยรถที่มหาวิทยาลัยจัดให้
- เวลา ๑๒.๑๕ น. นายกสภาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อธิการบดี รองอธิการบดี คณบดี
ผู้อำนวยการสถาบัน/วิทยาลัย/ศูนย์/สำนัก ผู้เชิญเชิญผ้าไตร
พระกฐินพระราชทานพร้อมเครื่องบริวารพระกฐินออกเดินทาง
จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- เวลา ๑๓.๓๐ น. กรรมการสภาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รองอธิการบดี คณบดี
ผู้อำนวยการสถาบัน/วิทยาลัย/ศูนย์/สำนัก ผู้ช่วยอธิการบดี นิสิต
และผู้ร่วมพิธีถึงวัดกษัตราธิราชวรวิหาร ตำบลบ้านป้อม อำเภอ
พระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
พักอิริยาบถ (อาคารศูนย์พัฒนาคุณภาพชีวิต)
- เวลา ๑๓.๔๕ น. นายกสภาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อธิการบดี รองอธิการบดี คณบดี
ผู้อำนวยการสถาบัน/วิทยาลัย/ศูนย์/สำนัก อัญเชิญผ้าพระกฐิน
พระราชทาน พร้อมเครื่องบริวารพระกฐินถึงหน้าพระอุโบสถ
วัดกษัตราธิราชวรวิหาร
- เวลา ๑๔.๐๐ น. เริ่มพิธีถวายผ้าพระกฐิน
นายกสภาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเชิญผ้าไตรพระกฐิน พระราชทาน
เข้าสู่พระอุโบสถ
นายกสภาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจุดธูปเทียน ที่โต๊ะหมู่บูชาหน้า
พระพุทธรูปนิมาประธาน กล่าวคำถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน
พระสงฆ์ประกอบพิธีกฐินกรรม

นายกสภาฯฟ้าลงกรณั่มหาวิทยาลัย ถวายบริวารพระกฐิน
อธิการบดี ถวายพัทธอง และถวายเครื่องไทยธรรมของมหาวิทยาลัย
รองอธิการบดี (รองศาสตราจารย์ ดร.บุญสม เลิศศิริวงศ์)
และรองอธิการบดี (ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กมลเด่น สันติเวชกุล)
ถวายผ้าไตรและเครื่องไทยธรรมแด่พระคู่สวด ทั้ง ๒ รูป
รองอธิการบดี คนบตี ผู้อำนวยกาการสถาบัน/วิทยาลัย/ศูนย์/สำนัก
ผู้ช่วยอธิการบดี และผู้ร่วมพิธีในพระอุโบสถ ถวายผ้าไตรและ
เครื่องไทยธรรมแด่พระอินดับ

นายกสภาฯฟ้าลงกรณั่มหาวิทยาลัยอ่านคำปวารณาถวายปัจจัย
โดยเสด็จพระราชกุศล

พระสงฆ์อนุโมทนา ประธานสงฆ์ถวายอดิเรก

นายกสภาฯฟ้าลงกรณั่มหาวิทยาลัยกรวดน้ำ รับพร
รองอธิการบดี (ศาสตราจารย์ ดร.เก็ช วงศ์บุญสิน) อ่านคำกล่าว
มอบเงินบำรุงการศึกษา หนังสือที่ระลึกและอุปกรณั่มกีฟ้าแก่
ผู้อำนวยกาการโรงเรียนวัดกษัตราธิราช

อธิการบดี มอบเงินบำรุงการศึกษา หนังสือและอุปกรณั่มกีฟ้าแก่
ผู้อำนวยกาการโรงเรียนวัดกษัตราธิราช

นายกสภาฯฟ้าลงกรณั่มหาวิทยาลัยกราบพระพุทธรูปมาประธาน
แล้วกราบประธานสงฆ์

นายกสภาฯฟ้าลงกรณั่มหาวิทยาลัย อธิการบดี รองอธิการบดี
คนบตี ผู้อำนวยกาการสถาบัน/วิทยาลัย/ศูนย์/สำนัก ผู้ช่วย
อธิการบดี และผู้ร่วมพิธีออกจากพระอุโบสถ

เสร็จพิธี

เดินทางกลับฟ้าลงกรณั่มหาวิทยาลัย

การแต่งกาย

ข้าราชการ

เครื่องแบบปกติขาวสวมหมวก

ผู้ร่วมพิธี

สากลนิยม / ผ้าไทย สุภาพ

นิสิตชาย / หญิง

เครื่องแบบนิสิต

วัดกษัตราธิราชวรวิหาร

อาจารย์จิราวรรณ แสงเพชร^{*}

ประวัติความเป็นมาและความสำคัญของวัด

วัดกษัตราธิราชวรวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ข้างฝั่งตะวันตก (รูปที่ ๑) เลขที่ ๑๕ หมู่ที่ ๗ ตำบลบ้านบ่อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา เป็นวัดโบราณที่ปรากฏหลักฐานตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เดิมชื่อ *วัดกษัตรา* *วัดกุฬาราม*^๑ หรือ *วัดกษัตราราม* สำหรับนามดังกล่าว สันนิษฐานว่าเป็นวัดที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง นอกจากนี้ยังเป็นบริเวณที่มีประชาชนอาศัยหนาแน่น เนื่องจากมีท่าเรือจ้างข้ามฟาก ๑ ใน ๔ ท่าจากฝั่งตะวันตกไปฝั่งตะวันออก^๒ เข้ามายังเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ดังปรากฏจากเอกสารความว่า

^{*} อาจารย์ประจำ ภาควิชาทัศนศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ ปรากฏในรายชื่อพระอารามหลวงในกรุงศรีอยุธยา ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่าหมายถึง *วัดกษัตราราม* ซึ่งออกเสียงตามสำเนียงพม่า รายละเอียดที่ *คำให้การชาวกรุงเก่า ภาคที่ ๒* (ตำนานและทำเนียบต่างๆ ในกรุงศรีอยุธยา) ใน *คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิคค์*, พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๕, หน้า ๒๑๖. และ *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๕* กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรม และประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๓, หน้า ๑๐๘.

^๒ อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา กับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ (ฉบับชำระครั้งที่ ๒) กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๘, หน้า ๕๑.

“...ด้านชื่อประจิมทิศ เรือจ้างบ้านชัย ช้ามออกไปวัดไชยราม(วัดไชยวัฒนาราม)๑ เรือจ้างวังหลวงช้ามออกไปวัดลตตตตตต (วัดลตตตต) ๑ เรือจ้างด้านช้าม ออกไป(วัด)กระษัตรา ๑ เรือจ้างช้ามออกไปธาระมา๑ ด้านชื่อปัจจิมทิศ มีเรือจ้างสี่ตำบล...”

และตำบลที่ตั้งวัดอยู่ใกล้กับ “**บ้อมจำปาพล**”^๓ ซึ่งเป็นบ้อมนอกพระนครฝั่งตะวันตก ที่ด้านหลังของวัดกษัตราธิราช เป็นบริเวณที่เรียกว่า “**ทุ่งประเทศ**” อันเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญในการตั้งกองทัพบกของฝ่ายพม่าหลายครั้ง ดังตัวอย่างที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)^๔ ความว่า

“... รัชกาลสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์... ณ วันเดือน ๕ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะโรงโทศก(พ.ศ.๒๓๐๓) พม่าเขาปืนใหญ่มาตั้ง ณ วัดราชพลี **วัดกษัตรา** ยิงเข้าในกรุง พระเจ้าอยู่หัวทรงช้างต้นหลายแสนพลพ่าย ไปทอศพระเนตร กำชับหน้าที่ ณ วัดสวนหลวง

^๓ **บ้อมจำปาพล** ใน *ตำนานกรุงเก่า* ตอนที่ ๒ ว่าด้วยเรื่องภูมิสถานพระนคร พระยาโบราณบุราณรักษ์ สันนิษฐานว่า เป็นบ้อมที่มีความสำคัญตั้งอยู่ด้านนอกพระนคร ตรงข้ามประตูข้าวเปลือกเหนือวัดท่าทราย มีความปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาว่า “... เมื่อครั้งพระเจ้ากรุงหงสาวดี (ตะเบงซวยตี้) ยกเข้ามาตีพระนครในศักราช ๙๐๒ (พ.ศ.๒๑๖๓) ในคราวสงครามที่สูญเสียสมเด็จพระสุริโยทัย พระมหาอุปราชาได้แต่งพล เข้าตีค่ายพระสุนทรสงครามแตก เสียค่ายและบ้อมจำปาพล ครั้นเลิกการสงครามแล้ว (สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ) จึงโปรดให้แต่งการพระราชทานเพลิงพระศพพระสุริโยทัย และที่ซึ่งพระราชทานเพลิงนั้น โปรดให้สถาปนาเป็นพระอารามชื่อ **วัดสมสวรค์**” รายละเอียดดูที่ *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๕*, หน้า ๒๔.

^๔ *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)*, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๗, หน้า ๔๘๐-๔๘๑.

ศพสวรรคต์และบ้อมมหาชัย ครั้นเพลายื่น พม่าเลิกทัพข้ามฟากไป
ข้างวัดกุเฮาทอง ครั้นถึงเพลายื่น ขึ้น ๑ คำเดือน ๖ พม่าเอาปืน
ใหญ่ มาตั้ง ณ วัดหน้าพระเมรุ ยิงระดมเอาพระราชวังและ
พระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ ตั้งกลางวันกลางคืน พอพระเจ้าอังวะ
ทรงพระประชวรลง จึงให้ถอยทัพไปทางเมืองเหนือ....”

และต่อเนื่องลงมาในคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ปีพุทธศักราช
๒๓๑๐ นั้น บริเวณนี้ยังคงเป็นสถานที่ตั้งมั่นของกองทัพฝ่ายพม่า ในการ
เข้าโจมตีพระนครศรีอยุธยาบนฝั่งตรงข้ามของแม่น้ำ ซึ่งหลังจากศึกครั้งนี้
วัดกษัตริราชาก็ได้ถูกทิ้งร้าง ชำรุดทรุดโทรมลงไปตามกาลเวลา

ครั้นเมื่อได้มีการสถาปนารัฐธนโกสินทร์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าทองอิน กรมหลวง
อนุรักษ์เทเวศร์ ซึ่งต่อมาได้เลื่อนพระยศเป็น **กรมพระราชวังบวรสถานภิมุข**^๕
โปรดให้มีการบูรณะ ทำให้วัดกษัตริราช เริ่มกลับมามีความสำคัญมีพระสงฆ์
จำพรรษา ต่อมาสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ปีพ.ศ. ๒๓๖๑
เกิดพายุใหญ่ที่กรุงเก่าฟ้าผ่ายอดเจดีย์สำคัญรวมทั้งพระปรางค์วัดกษัตริราชทำให้

^๕ **สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าทองอิน กรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์** ได้รับการสถาปนาเป็น
เจ้าต่างกรมในรัชกาลที่ ๑ ทรงเป็นพระโอรสองค์โตในสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาเทพสุดาวดี
สมเด็จพระพี่นางพระองค์ใหญ่ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งกรมหลวง
อนุรักษ์เทเวศร์ ทรงรับราชการและชำนาญในการสงครามมาแต่สมัยกรุงธนบุรี ต่อมาสมัย
ในรัชกาลที่ ๑ ทรงเป็นกำลังสำคัญคุมกำลังพลทางด่านเจดีย์สามองค์ บริเวณกาญจนบุรี
ราชบุรี ในคราวสงครามเก้าทัพ และต่อมาได้รับความชอบรบชนะพม่า ในสงครามหัวเมืองเหนือ
ได้เลื่อนพระยศเป็น **กรมพระราชวังบวรสถานภิมุข(วังหลัง)**

ยอดหัก **สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมขุนอิศราอนุรักษ์(เทศ)**^๖ ทรงศรัทธาปฏิบัติสังฆวัณ
พระปรางค์ที่ชำระดู รวมทั้งเสนาสนะส่วนใหญ่ภายในพระอาราม

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จมาพระราชทาน
ผ้าพระกฐิน ยังพระอารามสำคัญในกรุงศรีอยุธยา รวมทั้ง **“วัดกษัตราราม”**
ปรากฏความในจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เรื่อง หมายฉบับก่อนเสด็จ พระราชทาน
พระกฐินอย่างพยุหยาตราเมืองปทุม กรุงเก่า^๗

“...เดินกระบวนตามทางลำน้ำขึ้นไปประทับ ณ ค่ายหลวงบ้อม
เพชรกรุงเก่า ในวันเดือน ๑๒ ขึ้น ๓ ค่ำ ได้ให้ตามอย่างครั้งก่อน
ครั้งรุ่งขึ้น ณ วันเดือน ๑๒ ขึ้น ๔ ค่ำ เสด็จบาย เสด็จทรง
พระราชทานพระกฐิน วัดสุวรรณาการาม^๘ ที่ ๑ วัดพนัญเชิง ที่
๒ สองพระอาราม ครั้น ณ วันเดือน ๑๒ ขึ้น ๕ ค่ำ เสด็จเข้า
เสด็จเป็นกระบวนพยุหยาตรา ทรงเรือพระที่นั่งเอกชัย ตาม
กระบวนที่จะจัดที่กรุงเก่า เมื่อออกกระบวนให้โหรับกันไปตาม
ธรรมเนียม จะประทับพระราชทานพระกฐิน วัดพุทธไสสวรรคย์ที่ ๑
วัดกษัตราราม ที่ ๒ วัดโลกยสุทธาสาาปุ่นที่ ๓ วัดหน้าพระเมรุที่
๔ สี่พระอาราม...”

^๖ **สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราอนุรักษ์(เทศ)** หรือพระเจ้าหลานเธอ กรมขุนอิศราอนุรักษ์ (เจ้าฟ้าเทศ)
พระโอรสองค์ที่ ๖ ในสมเด็จพระที่นั่งเชลียงเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสตุธาธิราชย์(แก้ว) ประสูติ
ครั้งกรุงธนบุรี สิ้นพระชนม์รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นต้นราชสกุล
อิศราวงกูร

^๗ ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก, เล่ม ๕, หน้า ๑๗๒.

^๘ **วัดสุวรรณาการาม หรือวัดสุวรรณาการาม** เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรวิหาร
ตั้งอยู่ต.หอรัตนไชย อ.พระนครศรีอยุธยา จ.พระนครศรีอยุธยา ริมบ้อมเพชร เดิมมีชื่อว่า
“วัดทอง” เป็นวัดที่สมเด็จพระบรมชนกนาถของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรง
สร้างไว้แต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ต่อมาเสียหายถูกทิ้งร้างในคราวสงครามเสียกรุง และเมื่อ
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จราชสมบัติและสถาปนาราชวงศ์จักรี โปรดเกล้าฯ
ให้มีการบูรณะวัด เพื่อเป็นพระบรมราชานุสรณ์ถวายแด่ สมเด็จพระบรมชนกนาถและ
สมเด็จพระบรมราชชนนี

นับเป็นการเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐิน ตามแบบโบราณราชประเพณีที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จโดยเรือกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานหินอ่อนที่สั่งมาจากประเทศจากอิตาลี อันเป็นวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม “กรุงเทพมหานคร” ถวายเป็นพุทธบูชา เพื่อปูพื้นภายในพระอุโบสถวัดกษัตราธิราช ดังปรากฏสืบมาจนถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้พระบรมวงศ์ศานุวงศ์หลายพระองค์ ทรงศรัทธาในศีลจากรัตนของท่านอดีตเจ้าอาวาสในสมัยพระครูวินยานุวัติคุณ(ทรง ธรรมศิริโชติ) อาทิ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอุไร กรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ รวมทั้งจิตศรัทธาจากประชาชน ทำให้มีการก่อสร้างและบูรณะอาคารเสนาสนะภายในวัดมาโดยตลอด

และเมื่อวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกวัดกษัตราธิราชเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร นับเป็นพระอารามหลวงลำดับที่ ๘ ของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ปัจจุบันมีพระญาณไตรโลก(สุชาติ สุานิสฺสโร) ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส

งานศิลปกรรมที่สำคัญภายในวัด

การแบ่งพื้นที่ภายในวัดกษัตราธิราชวรวิหาร แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน ตามลักษณะอาคาร และการใช้สอย ดังนี้

๑. **เขตพุทธาวาส** อยู่ในตำแหน่งหลักของวัด เป็นพื้นที่สำหรับพระภิกษุสงฆ์ประกอบกิจพิธีทางศาสนา เปรียบเสมือนเป็นที่ประทับของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยมีศูนย์กลางคือ พระปรางค์ประธาน มีอุโบสถอยู่ด้านหน้าทางทิศตะวันออก สมัยต่อมามีการสร้างอาคารอื่นๆ อาทิ พระวิหารคู่ ด้านทิศเหนือและทิศใต้ เจดีย์ย่อมุมไม้ ๑๒ วิหารน้อย เป็นต้น

๒. **เขตสังฆาวาส** ที่อยู่พำนักรวมทั้งอาคารที่เชื่อประโยชน์ เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต ของพระภิกษุสงฆ์ เช่น กุฏิ หอฉัน ศาลา การเปรียญ ศาลาตรีมุข หอพระไตรปิฎก ศาลาท่าน้ำ เป็นต้น

๓. **เขตธรณีสงฆ์** พื้นที่ใช้สอยในเชิงสาธารณณะ เป็นประโยชน์แก่ ชุมชนผู้อุปถัมภ์วัด เช่น เมรุฌาปนกิจ โรงเรียน และพื้นที่ที่วัดแบ่งให้เช่า

เขตพุทธาวาส

งานสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส เมื่อครั้งแรกสร้างวัดสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ปรากฏ สืบมาจนปัจจุบันได้แก่ พระปรางค์ประธาน และพระอุโบสถ ที่อยู่ด้านหน้าทางทิศตะวันออก โดยมีแนวพระระเบียงก่อด้วยอิฐเป็นกำแพง เตี้ยๆกันล้อมรอบ มีเจดีย์รายล้อมุมไม้ ๑๒ ขนาดเล็กตั้งบนฐานสิงห์ประดับลายปูนปั้น ปัจจุบันเหลือเพียง ๑ องค์ สมัยต่อมาได้มีการขยายพระระเบียงออกไปตามแนวด้านตะวันออกและตะวันตก สร้างวิหารคูด้านทิศเหนือและทิศใต้ รวมทั้งวิหารน้อยด้านหลังพระปรางค์ประธาน สำหรับพระปรางค์ประธาน พระอุโบสถ งานพุทธสถาปัตยกรรมอื่นๆ มีรายละเอียดที่สำคัญดังนี้

พระปรางค์ประธาน

พระปรางค์ประธาน (รูปที่ ๒) ตั้งบนฐานรูปสี่เหลี่ยมและฐานย่อมุมรองรับฐานบัว ๓ ฐาน เหนือขึ้นไป คือเรือนธาตุก่อเป็นซุ้มจระตือยื่นออกมาภายในประดับประติมากรรมปูนปั้นรูปเจดีย์ย่อมุมไม้ ๑๒ ตั้งบนฐานสิงห์ ด้านละ ๑ องค์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทอดพระเนตรด้วยความฉงนพระทัย และได้ทรงสันนิษฐานว่า

“...วัดนี้แปลกสร้างพระปรางค์ทำไมจึงมีพระเจดีย์ด้วย...ที่มีพระเจดีย์ อยู่ในซุ้มจระตือเช่นนี้ ชะรอยผู้สร้างประสงค์จะให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาในประเทศไทย รุ่งเรืองกว่าขอมนั่นเอง....”

เหนือขึ้นไปคือ ส่วนยอด ประกอบด้วยชั้นอัสตงคต ที่ไม่ปรากฏงาน ประติมากรรมรูปครุฑยุดนาค รูปมารแบก ยักษ์แบกประดับ ซึ่งคงจะได้หักหายไปแล้ว ถัดจากชั้นอัสตงคตคือเป็นชั้นรัศมีประดับ สูงขึ้นไป ๕ ชั้น ทำให้ส่วนยอด พระปรางค์มีรูปทรงค่อนข้างฉนวนเตี้ย ลักษณะคล้ายพระปรางค์ประธาน วัดพระศรีรัตนมหาธาตุพิษณุโลก จ.พิษณุโลก และพระปรางค์ประธานวัดเชิงท่า (รูปที่ ๓) พื้นที่อยู่ระหว่างชั้นตักแต่งด้วยงานประติมากรรมรูปบันแถลงและกลีบขนุน ประดับเป็นแผ่นเรียบไม่มีลวดลาย ส่วนบนสุดคือ ยอดจอมโมฬี ประดับนภศูลหล่อด้วยสำริดที่มีรายละเอียดและสัดส่วนงดงาม มีความสูงจากส่วนฐานถึงยอดพระปรางค์ ประธานประมาณ ๒๒ เมตร ๖๐ เซนติเมตร

ในปีพ.ศ. ๒๓๖๑ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เกิดพายุใหญ่ที่กรุงเก่า พัดมายอดเจดีย์สำคัญรวมทั้ง พระปรางค์ประธานวัดกษัตริย์ราชทำให้ยอดหัก ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราธิราช(ยศ) ทรงศรัทธาปฏิสังขรณ์พระปรางค์ที่ชำรุด และได้รับการซ่อมแซมต่อมาอีกหลายครั้ง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการพบถ่านเงินอักษรขอมจากยอดพระปรางค์ประธาน ซึ่งพระครูวินยานุวัติคุณ(ทรง) อดีตเจ้าอาวาสได้นำมาถวาย สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา ปัจจุบันพระปรางค์ประธานได้รับการบูรณะ โดยกรมศิลปากรเมื่อปีพ.ศ. ๒๕๔๕

สำหรับคติการสร้างพระปรางค์ มีปรากฏความสำคัญมาแล้วตั้งแต่ สมัยอยุธยาตอนต้น ซึ่งสืบเนื่องและปรับปรุงรูปแบบ มาจากคติการสร้างปราสาทในวัฒนธรรมขอม โดยสร้างเป็นปรางค์ประธานของวัดสำคัญ เช่น วัดมหาธาตุ, วัดราชบูรณะ, วัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สมัยอยุธยาตอนกลาง ความสำคัญของการสร้างพระปรางค์จะลดลง เนื่องจากได้ให้ความสำคัญกับการสร้างเจดีย์ทรงระฆัง หรือเจดีย์อุมุม(เจดีย์เพิ่มมุม) เป็นประธานหลักของวัด ดังเช่น วัดพระศรีสรรเพชญ์, เจดีย์ประธานวัดสวนหลวง สบสวรรค์(เจดีย์ศรีสุริโยทัย) จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อย่างไรก็ตามที่ยังคง

ปรากฏการบูรณะและสร้างพระปรางค์ที่สำคัญ ดังตัวอย่างเช่น วัดพระศรีรัตนมหาธาตุพิชณุโลก จ.พิชณุโลก วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเขลียง อ.ศรีสัชนาลัย จ.สุโขทัย เป็นต้น ความสำคัญของการสร้างปรางค์ประธานจะได้กลับมาปรากฏอีกครั้งในสมัยอยุธยาตอนปลาย ตัวอย่างเช่น วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา รวมทั้งมีพัฒนาการที่สืบต่อลงมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สำหรับรูปแบบของพระปรางค์ประธานวัดกษัตราธิราชราชวรวิหาร จากรูปทรงของพระปรางค์ มีความใกล้เคียงกับพระปรางค์ประธานพระศรีรัตนมหาธาตุพิชณุโลก จังหวัดพิชณุโลก^๙ รวมทั้งงานก่อสร้างระยะแรกของพระปรางค์ประธานวัดเชิงท่า จ.พระนครศรีอยุธยา (รูปที่ ๓) สันนิษฐานว่าพระปรางค์ประธานวัดกษัตราธิราช อาจจะสร้างขึ้นในปลายสมัยอยุธยาตอนกลาง หรือเป็นรูปแบบที่สืบทอดการก่อสร้างลงมาสมัยอยุธยาตอนปลาย เนื่องจากลักษณะเจดีย์ย่อมุมไม้ ๑๒ ที่ตั้งบนฐานสิงห์ ประดับบนซุ้มจตุรทิศทั้ง ๔ แสดงรูปแบบเจดีย์ย่อมุมสมัยอยุธยาตอนปลายที่จะพัฒนากลายเป็น เจดีย์ทรงเครื่องในเวลาต่อมา เปรียบเทียบได้กับเจดีย์รายหมายเลข ๕ วัดเชิงท่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (รูปที่ ๔, ๕) รวมทั้งเจดีย์ย่อมุมไม้ ๑๒ ซึ่งเป็นเจดีย์รายปัจจุบันเหลือเพียง ๑ องค์ที่มุมพระระเบียงทิศตะวันออกเฉียงใต้^{๑๐} (รูปที่ ๖) ที่คงเป็นงานสร้างในคราวเดียวกัน

^๙ พระปรางค์ประธานวัดกษัตราธิราชวรวิหาร มีความแตกต่างจากพระปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุพิชณุโลก คือ ไม่มีบันไดทางขึ้นเข้าสู่เรือนธาตุทั้ง ๔ ด้าน มีขนาดและความสูงที่เล็กกว่า

^{๑๐} สำหรับเจดีย์ทรงเครื่องที่ประดับมุมทั้ง ๔ บนฐานไพที เป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิในสมัยปัจจุบัน จะไม่นำมาศึกษาและกล่าวถึงในครั้งนี้

ในส่วนของการสร้างเจดีย์ย่อมุมไม้ ๑๒ ประดับบนซุ้มจตุรทิศ เรือนธาตุ ของพระปรางค์ประธาน อาจสร้างขึ้นโดยให้มีความหมายเกี่ยวข้องกับ **จุฬามณีเจดีย์** ที่ประดิษฐานพระเกศาธาตุและพระเขี้ยวแก้ว(พระทนต์ธาตุ) ของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าบนดาวดึงส์เทวโลก เนื่องจากมีความคล้ายคลึงกับ **จุฬามณีเจดีย์** ที่ปรากฏในงานจิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย^{๑๑} เช่น วัดเกาะแก้วสุทธาราม จ.เพชรบุรี^{๑๒} และกล่าวกันว่าภายในพระปรางค์ประธานวัดกษัตริยาธิราชวรวิหาร บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งได้เคยมีเรื่องราวเล่าต่อกันมาตั้งแต่ปฐมหารีย์ของพระบรมสารีริกธาตุอยู่เสมอมา

พระอุโบสถ

ตั้งอยู่ด้านหน้าทางทิศตะวันออกของพระปรางค์ประธาน มีขนาด ๙ ห้อง กว้าง ๒๒ เมตร ยาว ๔๖ เมตร ผนังก่ออิฐเจาะช่องแสงแบบเสาตุงมะหวด (รูปที่ ๗) คล้ายพระอุโบสถวัดหน้าพระเมรุ จ.พระนครศรีอยุธยา, วิหารวัดไถ่ย์ อ.ท่าม่วง จ.ลพบุรี และวิหารวัดพระศรีรัตนมหาธาตุพิษณุโลก จ.พิษณุโลก เป็นต้น ด้านหน้าพระอุโบสถมีบันไดทางขึ้น ๒ ทาง ช่องกลางก่อเป็นซุ้มบัญชรช่องหน้าต่าง ด้านหลังมีมุขเด็จ ทำเป็นบันไดทางขึ้น ๓ ทาง ที่ประตูกลางของมุขเด็จด้านหลังก่อเป็นซุ้มกั้นห้อง ประดิษฐานพระพุทธรูปมาปางป่าเลไลยก์

^{๑๑} รูปแบบดังกล่าวได้สืบทอดมาตั้งแต่ การเขียนภาพจุฬามณีเจดีย์ บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ประกอบเรื่องราวพุทธประวัติ หรือเรื่องพระมาลัย สมัยอยุธยาตอนปลาย สมัยธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เช่น สมุทภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี, หอไตรวัดระฆังโฆสิตาราม กรุงเทพฯ, อุโบสถวัดชมภูเวก จ.นนทบุรี เป็นต้น

^{๑๒} จิตรกรรมผาผนังภายในพระอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม มีศักราชระบุปีที่สร้าง ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พ.ศ. ๒๒๗๗

ส่วนหลังคาพระอุโบสถต ๒ ชั้น ซ่อฟ้า ไบระกา หางหงส์ประกอบด้วยเครื่องไม้ หลังคามุงกระเบื้องกาบหรือกระเบื้องกาบกล้วยดินเผา มีกระเบื้องเชิงชายลายเทพพนมปิดที่ชายคาด้านนอก หน้าบันทั้ง ๒ ด้านจำหลักลายดอกพุดตาน มีสาหร่ายรวงผึ้งต้นสลักระหว่างเสา ลงรักปิดทองประดับกระจก มีคันทวยรองรับระหว่งชายคาที่แกะสลักอย่างงดงาม อันเป็นตัวอย่างของคันทวยที่สืบทอดรูปแบบมาจากสมัยอยุธยา ลักษณะคล้ายคันทวยประดับ พระอุโบสถวัดหน้าพระเมรุที่อยู่ไม่ไกลกัน ผนังด้านนอกพระอุโบสถประดับเสาคิดผนัง บริเวณโดยรอบตั้งประดับเสมาคู่ๆ ที่มีชุดฐานสิงห์รองรับสันนิษฐานว่าเดิมอาจประดับด้วย ประติมากรรมรูปครุฑแบก มารแบก และอาจมีซุ้มเครื่องไม้ครอบกำบังด้านบน ตามระเบียบของส่วนฐานเสมาสมัยอยุธยาตอนปลาย ซึ่งปัจจุบันได้หักหายไปแล้ว เช่น วัดใหญ่สุวรรณาราม วัดเกาะแก้วสุทธาราม วัดสระบัว จ.เพชรบุรี

ภายในพระอุโบสถประดับเสากลมที่มีบัวหัวเสาแบบดอกบัวควม จำนวน ๒ คู่ รองรับเครื่องบน เหนือขึ้นไปที่เพดานเขียนลายทองเป็นลายราชวัตรดอกกลมและพุ่มข้าวบิณฑ์ สลับกันเป็นระยะบนพื้นสีแดงชาด ทาวเพดานสลักไม้ลงรักปิดทองประดับกระจก ซึ่งทั้งหมดนี้ได้รับการบูรณะแล้ว

สำหรับพื้นภายในพระอุโบสถ ปูด้วยหินอ่อนจากประเทศอิตาลี ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานแก่พระครูวินยานุวัติคุณ (ทรง รมมสิริโชติ) เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา หลังจากการก่อสร้างอุโบสถวัดเบญจมบพิตร

ภายในพระอุโบสถประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมาประธานตั้งอยู่บนฐานชุกชีด้านหน้าประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมาประทับนั่งปางมารวิชัย ๒ องค์ (รูปที่ ๘) ด้านข้างและเบื้องหลังประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมาประทับนั่งปางมารวิชัย ๔ องค์ ตามแบบการจัดวางพระพุทธรูปปฏิมาภายในพระอุโบสถ หรือพระวิหารสมัยอยุธยา โดยทุกองค์จะประดิษฐานบนฐานไพทีขนาดใหญ่ร่วมกัน

พระพุทธรูปปฏิมาประธาน ประทับนั่งขัดสมาธิราบพระหัตถ์ขวาแสดงปางมารวิชัย พระพักตร์มีลักษณะคล้ายรูปสี่เหลี่ยม เม็ดพระศกมีขนาดเล็ก เห็นออกจากอุษณิษะคือเกตุมาลาทำเป็นรัศมีเปลว พระพุทธรูปปฏิมาทุกองค์ครองจีวรห่มเฉียงเปิดพระอังสาขวา ชายจีวรยาวจรดพระนาภีปลายแยกออกเป็นเชี้ยวตะขาบ (รูปที่ ๙)

แท่นฐานชุกชีที่หมายถึง พระพุทธรูปบัลลังก์ ถือเป็นฐานสิงห์ ประดับด้วยประติมากรรมปูนปั้นเป็นแถวกลีบบัว ชั้นครุฑยุคนาค ชั้นสิงห์แบก สำหรับพระพุทธรูปปฏิมาองค์อื่นจะปั้นเป็นแถวกลีบบัว ชั้นครุฑยุคนาคและสิงห์ยุคนาค (รูปที่ ๑๐) ซึ่งน่าจะพัฒนามาจากสิงห์แบก ของฐานพระพุทธรูปปฏิมาประธาน มีการลงรักปิดทองประดับกระจกอย่างงดงาม ที่ส่วนกลางฐานชุกชีทำเป็น ผ้ายทิพย์ ปั้นเป็นลายประเภทราชวัตรประดับลายดอกกลม ผ้ายทิพย์ของพระพุทธรูปปฏิมาด้านทิศเหนือเป็นลายราชวัตรประดับประจำยาม ด้านทิศใต้ปั้นเป็นลายก้านขด ที่มีการออกลายเป็นสัตว์หิมพานต์ ตอนล่างปั้นเป็นลายกรวยเชิงลักษณะดังกล่าว มีความคล้ายคลึงกับผ้ายทิพย์ และฐานสิงห์ของพระพุทธรูปปฏิมาทรงเครื่องปูนปั้น ที่ประดิษฐานภายในเมรุทิศและเมรุราย วัดไชยวัฒนาราม จ.พระนครศรีอยุธยา^{๑๓}

พระพุทธรูปปฏิมาและแท่นฐานชุกชี ทั้งหมดที่กล่าวมานับเป็นตัวอย่างของงานศิลปกรรมสมัยอยุธยาที่ยังคงความงดงาม เนื่องจากได้รับการบูรณะครั้งใหญ่ตามรูปแบบเดิม สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดย พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าอุไร กรมหมื่นอนุชยดิถีคุณสมบัติ^{๑๔} ซึ่งต่อมา ก็ได้มีการบูรณะมาโดยตลอดครั้งหลังสุดในปีพ.ศ. ๒๕๔๗

^{๑๓} พระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่และฐานชุกชี ที่ประดิษฐานภายในเมรุทิศและเมรุราย วัดไชยวัฒนาราม สร้างขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

^{๑๔} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอุไร กรมหมื่นอนุชยดิถีคุณสมบัติ ทรงเป็นพระโอรสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกำกับกรมแสงและกรมช่างสีลา สิ้นพระชนม์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระชันษา ๕๕ ปี) ทรงเป็นต้นราชสกุลอุไรวงศ์

พระพุทธรูปปฏิมาประธานภายในพระอุโบสถ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามว่า **“พระพุทธรักษ์ตราธิราช”**

ภายในมุขเด็จด้านหลังพระอุโบสถก่อเป็นซุ้มกันห้อง ประติษฐานพระพุทธรูปปฏิมาปางป่าเลไลยก์ (รูปที่ ๑๑, ๑๒) ไม่ปรากฏที่มาและประวัติผู้สร้าง พระพุทธรูปปฏิมาองค์นี้ประทับนั่งห้อยพระบาทบนฐานสิงห์ พระหัตถ์ขวาหงายออกแสดงอาการรับ พระหัตถ์ซ้ายวางคว่ำเหนือพระชานุ อันเป็นพุทธลักษณะที่แสดงเหตุการณ์ในเรื่องราวพุทธประวัติตอน **ป่าเลไลยก์** แต่ไม่ปรากฏประติมากรรมประกอบรูปพญาวานรถวายรวงผึ้งและช้างป่าเลไลยก์ถวายหม้อน้ำ

เจดีย์รายย่อมุมไม้ ๑๒

บริเวณมุมพระระเบียงด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีเจดีย์รายย่อมุมไม้ ๑๒ ตั้งบนฐานสิงห์ ๒ ชั้น (รูปที่ ๖) ปัจจุบันเหลือเพียง ๑ องค์ รูปแบบเจดีย์รายของคตินี้ มีลักษณะใกล้เคียงกับเจดีย์ที่ประติษฐานภายในซุ้มจตุรทิศของเรือนธาตุพระปรางค์ประธาน สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลายที่บริเวณฐานสิงห์ชั้นบน ประติมากรรมปูนปั้นรูปครุฑยุคนาค ส่วนฐานประดับลายหน้ากระดาน อันอาจเปรียบเทียบกับงานประดับแทนฐานชุกชีของพระพุทธรูปปฏิมาภายในพระอุโบสถ

เจดีย์ย่อมุมไม้ ๑๒ ด้านหลังพระวิหารทิศเหนือ ๒ องค์

เจดีย์ย่อมุมไม้ ๑๒ ด้านหลังพระวิหารทิศเหนือ ๒ องค์ เป็นของเดิม (รูปที่ ๑๓) สันนิษฐานว่าคงสร้างเป็นเจดีย์ราย ส่วนพระเจดีย์ด้านทิศใต้แบบเดียวกัน ๒ องค์ สร้างสมัยพระครูวินยานุวัตติคุณ(ทรง) เพื่อบรรจุอัฐิอดีตเจ้าอาวาสวัด

ลักษณะเป็นเจดีย์คู่ที่มีรูปแบบแตกต่างกัน พระเจดีย์องค์ใหญ่เป็นเจดีย์ย่อมุมไม้ ๑๒ ฐานชั้นล่างเป็นฐานปัทม์ รองรับฐานปัทม์ในผังย่อมุมไม้สิบสอง ๓ ฐาน เหนือขึ้นไปคือ องค์ระฆังและบัลลังก์ย่อมุม มีเสาดานเชื่อมระฆัง

บัลลังก์และส่วนยอด ที่ประกอบด้วยปล้องโฉนและปลี ในส่วนของพระเจดีย์องค์เล็ก ฐานชั้นล่าง สร้างเป็นฐานปัทม์เดี่ยวๆ รองรับฐานบัวลูกแก้วอกไก่ และฐานสิงห์ที่มีการออกมุขจตุรทิศขนาดเล็ก เหนือขึ้นไปทำเป็นฐานปัทม์ ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ซ้อนกัน ๒ ชั้น รองรับชั้นบัวกลุ่ม อันเป็นแบบแผนที่คล้ายคลึงกับเจดีย์ทรงเครื่องสมัยอยุธยาตอนปลาย เหนือขึ้นไปคือ องค์ระฆังย่อมุมไม้ ๑๒ ต่อด้วยบัลลังก์ และส่วนยอดทำเป็นปล้องโฉนและปลี

เป็นที่น่าสังเกตว่า เจดีย์รายทั้ง ๒ องค์นี้มีการผสมผสานรูปแบบระหว่างเจดีย์ย่อมุม และเจดีย์ทรงเครื่องที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย รวมทั้งอาจได้รับแรงบันดาลใจมาจากรูปแบบเจดีย์ประธานวัดสวนหลวงสบสวรรค์(เจดีย์ศรีสุริโยทัย) ที่อยู่ฝั่งตรงข้ามของแม่น้ำ รวมทั้งมีแนวความคิดของนักวิชาการ ที่สันนิษฐานว่าเป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นสมัยพระเจ้าทรงธรรม ปรากฏในแผนที่ชาวต่างชาติสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง โดยตั้งอยู่ด้านหลังพระมณฑปเดิมที่ปรากฏในแผนที่^{๑๕} ต่อมาได้การบูรณะสร้างแทนที่ด้วยพระวิหารคู่ ด้านทิศเหนือและทิศใต้ อย่างไรก็ตามควรจะต้องมีการศึกษาโดยละเอียดต่อไป

งานก่อสร้างระยะที่ ๒: สมัยต่อมาคงได้มีการขยายแนวพระระเบียงออกมาตามทิศตะวันออก ทิศเหนือและทิศใต้มีการสร้างพระวิหารคู่ คือพระวิหารทิศเหนือและพระวิหารทิศใต้ และเจดีย์ย่อมุมไม้ ๑๒ ด้านหลังพระวิหารทิศใต้ ๒ องค์

พระวิหารทิศเหนือและพระวิหารทิศใต้

สร้างขึ้นบริเวณหน้าพระอุโบสถ ด้านทิศเหนือและทิศใต้ มีขนาดกว้าง ๖ เมตร ยาว ๑๓ เมตร ทางเข้าด้านหน้าก่อเป็นซุ้มประตูยอดมณฑป ผนัง

^{๑๕} วนิช สุภารัตน์, รองศาสตราจารย์, แผนที่ที่มาแห่งปรีชาญาณของมนุษย์, พระนครศรีอยุธยา : สถาบันอยุธยาศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, ๒๕๔๘, หน้า ๓๔-๓๕.

วิหารเป็นซุ้มบันฑูรด้านละ ๓ ซุ้ม ส่วนหลังคาซ้อน ๓ ชั้น มุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีเหลืองมีกระเบื้องเชิงชายประดับ หน้าบันพระวิหารหลังทิศเหนือ แกะสลักเป็นรูปนารายณ์ทรงศรุต ประกอบลายก้านขดที่ออกลายเป็นรูปศรุต ลงรักปิดทองประดับกระจกฝีมือช่างชั้นครูสมัยรัตนโกสินทร์ที่ตั้งงาม ภายในวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมาปางถวายเนตร และปางห้ามญาติ ซึ่งได้อัญเชิญมาจากวัดราชพลี(ร้าง) ที่กลางพระวิหารประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทจำลองหล่อด้วยสำริด (รูปที่ ๑๔, ๑๕)

หน้าบันพระวิหารทิศใต้แกะสลัก เรื่องกฐินทศกัณฐก ตอนพราหมณ์อาถัมพายนจับพญานาคกฐินทศกัณฐก ฝีมือช่างชั้นครูเช่นเดียวกัน ภายในก่อฐานชุกชีประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมา พระศรีอริยเมตไตรย และรูปเหมือนอดีตเจ้าอาวาสวัดกษัตราธิราชวรวิหาร ทั้งหมดหล่อด้วยสำริด (รูปที่ ๑๗) ประกอบด้วย ด้านทิศเหนือ คือพระพุทธรูปปฏิมาปางสมาธิซึ่งพลโท พระยาสมุทรวรพรการ (ทัต สิริสัมพันธ์) อัญเชิญมาประดิษฐานด้านใต้เป็นพระพุทธรูปปฏิมาปางมารวิชัย

พื้นที่ส่วนกลางของแท่นฐานชุกชี ประดิษฐาน **พระปฏิมาพระศรีอริยเมตไตรย** (รูปที่ ๑๘) ลวดลายจีวรเป็นลายดอกกลม บรรจุในตาดารางแบบลายราชวัตร อันเป็นลักษณะของพระพุทธรูปปฏิมาและรูปพระสาวก ที่สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สำหรับรูปพระศรีอริยเมตไตรยนิยมสร้างคล้ายพระสาวก กล่าวคือ ไม่มีอุษณิษะและเกตุมาลาคือรัศมี ประทับนั่งขัดสมาธิราบ พระหัตถ์ขวากำตาลปัตรที่เจาะเป็นกรอบช่องกระจก พระหัตถ์ซ้ายแสดงปางมารวิชัย อันเป็นมุทราที่สันนิษฐานได้ว่าเป็น **พระศรีอริยเมตไตรย** ซึ่งหากเป็นรูปพระสาวก จะนั่งพนมมือเสมอ

บริเวณด้านหน้าแท่นฐานชุกชีประดิษฐาน รูปหล่อสมเด็จพระพนรัต (วัดป่าแก้ว) พระอาจารย์ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช สันนิษฐานว่าเติมประดิษฐานภายในพระอุโบสถ ชาวบ้านนับถือมาก เรียกกันว่า "หลวงพ่อแก้ว" หากปีใดเกิดฝนแล้งจะอาราธนาออกมาทำพิธี ถัดมาคือรูปหล่ออดีตเจ้าอาวาส

วัดกษัตราธิราชวรวิหาร ๓ องค์ ประกอบด้วย พระครูวินยานุวัติคุณ (ทรง ธรรมศิริโชติ) พระครูวินยานุวัติคุณ(มาก อินทโชติ) และพระวิสุทธาจารย์ เถร(เทียม สิริปณฺโญ)

ในรัชกาลปัจจุบันพระวิหารทั้ง ๒ หลัง ซ้ำรุตทรุตโทรมและได้มีผู้มีจิตศรัทธาบริจาคเงินบูรณะปฏิสังขรณ์พระวิหาร มีการเปลี่ยนช่อฟ้าใบระกาใหม่ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนิน ทรงประกอบพิธีช่อฟ้าพระวิหารทิศเหนือและพระวิหาร ทิศใต้ เมื่อวันที่ ๑๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๙

เขตสังฆาวาส

งานสถาปัตยกรรมในเขตสังฆาวาสสมัยอยุธยา เมื่อครั้งแรกสร้างวัด แต่เดิมนั้นคงเป็นอาคารเครื่องไม้ที่ผุพังไปตามกาลเวลา สำหรับอาคารที่ปรากฏในปัจจุบัน สร้างเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน สมัยที่วัดกษัตราธิราชวรวิหาร ได้รับการฟื้นฟูและบูรณะ เมื่อเริ่มมีพระภิกษุสงฆ์จำพรรษา โดยเฉพาะรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีพระบรมวงศ์ศานุวงศ์หลายพระองค์ ทรงศรัทธาอุปถัมภ์วัด รวมทั้งศรัทธาจากพุทธศาสนิกชน ทำให้มีการก่อสร้างอาคารเสนาสนะหลายหลัง ได้แก่ ศาลาการเปรียญ ศาลาตรีมุข ตำหนักอุไรวงศ์ หอไตร ศาลาท่าน้ำ เป็นต้น

ศาลาการเปรียญ

ศาลาการเปรียญหลังนี้ (รูปที่ ๑๗) สร้างในสมัยพระอุปัชฌาย์มี อินทโชติ (อดีตเจ้าอาวาสองค์ที่ ๓) เมื่อพ.ศ. ๒๔๐๙-๒๔๒๒ กล่าวกันว่าถ่ายแบบมาจาก ศาลาการเปรียญวัดเชิงท่า(ศาลาคอยท่า) ตำบลท่าवासกรี จ.พระนครศรีอยุธยา (รูปที่ ๒๐) ส่วนหลังคาด ๒ ชั้น ชั้นบนทำเป็น มุข ประเจ็ด คือ มุขที่ทะลุช่องลงมาชั้นล่าง มีหน้าจั่วที่มีเสารองรับทั้ง ๒ ด้าน ซึ่ง

การสร้างมุขประเจิดหรือมุขทะลุชื่อที่ยื่นออกมาจากส่วนหลังคาด้านบน มีปรากฏสำหรับการสร้างอาคารในพระบรมมหาราชวัง ตั้งแต่ครั้งสมัยอยุธยาตอนปลาย และสืบมาถึง พระที่นั่งราชกาภิณหสภา^{๑๖} ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ในส่วนของหลังคาสถาการเบริญญวัตถกษัตราธิราช มุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีเหลือง

จากการตรวจสอบครั้งนี้พบว่า สถาการเบริญญวัตถกษัตราธิราช อาจถ่ายแบบมาจากสถาการเบริญญวัตเชิงท่า(ศาลาคอยท่า) แต่มีความแตกต่างในรายละเอียดที่สำคัญ ๓ ประการดังนี้

๑. รูปแบบอาคารมีขนาดแตกต่างกันอย่างชัดเจน สถาการเบริญญวัตเชิงท่า เป็นอาคารก่ออิฐ ๒ ชั้น ชั้นล่างก่อเป็นช่องวงโค้ง ชั้นบนเป็นพื้นที่ใช้สอย ขณะที่สถาการเบริญญวัตถกษัตราธิราชวรวิหาร เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนยกพื้นทำบันไดทางขึ้นเดี่ยวๆ ลักษณะเป็นอาคารชั้นเดียวกว้าง ๒๔ เมตร ยาว ๔๒ เมตร

๒. หน้าบันมุขประเจิดวัดเชิงท่า สลักลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ผูกประกอบลายกนกและลายก้านขด ด้านล่างมีสำหรับวางมั่งประดับ ส่วนที่วัดถกษัตราธิราช แกะสลักเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ประกอบลายดอกพุดตาน ลายเดียวกับหน้าบันพระอุโบสถ ลงรักปิดทองประดับกระจก

๓. การแบ่งพื้นที่ในการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนัง มีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน กล่าวคือ พื้นที่ภายในสถาการเบริญญ(ศาลาคอยท่า) วัดเชิงท่า บริเวณเหนือกรอบหน้าต่าง เขียนภาพเทพชุมนุมเป็นเทวดานั่งพนมมือ สลัก

^{๑๖} พระที่นั่งราชกาภิณหสภา ทางใต้ของพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกษ์ปราสาท ในพระบรมมหาราชวัง กรุงเทพมหานคร เป็นพระที่นั่งสองชั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นสำหรับเป็นที่ประชุมปรึกษาราชการแผ่นดิน รายละเอียดดูที่ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์, กรุงเทพฯ: จัดพิมพ์เนื่องในการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี, ๒๕๒๕, หน้า ๑๔๙.

ค้นด้วยตาลปัตร พื้นที่ตรงกลางเหนือประตูฝั่งตะวันตก เขียนภาพเทพชุมนุม ประกอบด้วยเครื่องตั้งหรือเครื่องบูชาแบบจีน พนมมือหันหน้าเข้าหาพระพุทธรเจ้า

ผนังระหว่างช่องหน้าต่างด้านทิศเหนือ เขียนภาพพุทธประวัติตามลำดับเรื่องพระปฐมสมโพธิกถา ตั้งแต่ปริจเฉทที่ ๑ วิงวามงคลปริวรรต ถึงตอนพระเจ้าอโศกมหาราช ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ และพระอุปัศตูทรมานพญาวัสสวดีมาร ในปริจเฉทที่ ๒๙ ผนังด้านทิศใต้เขียนเรื่อง ทศชาติชาดก ตั้งแต่เตมียชาดก ถึงเวสสันดรชาดก บานประตูและหน้าต่างเขียนรูปเครื่องตั้งอันเป็นเครื่องบูชามงคลตามคติธรรมเนียมจีน มีการตัดเส้นด้วยพู่กันขนาดเล็กและลงรักปิดทองในส่วนสำคัญ ซึ่งจากเทคนิคดังกล่าว สันนิษฐานว่าภาพจิตรกรรมศาลาการเปรียญวัดเชิงท่า น่าจะเขียนขึ้นราวรัชกาลที่ ๓ และมีการบูรณะบางส่วนสมัยรัชกาลที่ ๕ โดยอาจจะเป็นส่วนกลุ่มเดียวกันกับที่เขียนภาพจิตรกรรมภายในศาลาการเปรียญวัดกษัตราธิราชวรวิหาร

พื้นที่ภายในศาลาการเปรียญวัดกษัตราธิราชวรวิหาร แบ่งเป็น ๘ ห้อง มีเสาไม้สักกลมจำนวน ๑๖ ต้น เขียนลายพุ่มข้าวบิณฑ์ลงรักปิดทองรอบรับหลังคา ส่วนเพดานเขียนลายดาวล้อมเดือนลงรักปิดทองบนพื้นสีแดงชาด พื้นภายในปูด้วยไม้สักขนาดใหญ่ ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ไม่ปรากฏนามฝีมือช่าง แต่สำหรับภาพบางตอนโดยเฉพาะภาพจิตรกรรมบริเวณเหนือกรอบช่องหน้าต่าง สันนิษฐานว่าครูแช ช่างฝีมือในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นผู้เขียน ปัจจุบันภาพจิตรกรรมบริเวณพื้นที่ระหว่างช่องหน้าต่างที่ชำรุด ได้รับการบูรณะโดยกรมศิลปากร

สำหรับความน่าสนใจของงานจิตรกรรมฝาผนัง ศาลาการเปรียญวัดกษัตราธิราช อยู่ที่การดำเนินเรื่องตามแบบจิตรกรรมไทยประเพณี ทั้งในส่วนของภาพพุทธประวัติ บนผนังเหนือกรอบช่องหน้าต่าง และเรื่องทศชาติชาดก บนผนังระหว่างช่องหน้าต่าง อันเป็นธรรมเนียมการเขียนภาพจิตรกรรมที่สืบทอดรูปแบบมาจากอดีต หากแต่รายละเอียดที่ปรากฏในงานจิตรกรรม ยังสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะและวิถีชีวิตช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว ที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมตะวันตกอย่างชัดเจน อาทิ ภาพการแต่งกาย เครื่องแบบของเหล่าทหาร สถาปัตยกรรม และตึกกรมบ้านช่อง ผสมผสานกับวิถีชีวิตแบบไทยได้อย่างกลมกลืน ดังที่จะกล่าวในลำดับต่อไป

เนื้อหาภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในศาลาการเปรียญ

พื้นที่เหนือกรอบหน้าต่าง: เขียนภาพพุทธประวัติ ที่มีลำดับเรื่องราวตามพระปฐมสมโพธิกถา ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส จัดเรียงตามลำดับตั้งแต่ วิวาหมงคลปริวรรต ปริจเฉทที่ ๑ ถึงตอนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ ปริจเฉทที่ ๒๗^{๑๗} ซึ่งในที่นี้จะกล่าวรายละเอียดเฉพาะตอนที่ภาพจิตรกรรมมีความสมบูรณ์ ดังนี้

- **ปริจเฉทที่ ๑ วิวาหมงคลปริวรรต** (รูปที่ ๑๒) กล่าวถึง พิศิวิวาหมังคลาภิเษก ของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายา มีการจัดพระราชพิธีอย่างยิ่งใหญ่ พร้อมด้วยเหล่าพระประยูรญาติ และเหล่าเทพเทวาที่เป็นสักขีพราภฏในภาพที่มุมด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของศาลาการเปรียญ ซึ่งเป็นการเริ่มต้นภาพพุทธประวัติ มีภาพอาคารประกอบพระราชพิธี ทำเป็นปราสาททยอยคมณฑล ที่มีพานบายศรี ตั้งอยู่ในตำแหน่งกึ่งกลางภาพ ขวามือเป็นพระนางสิริมหามายาราชกุมารีแห่งเทวะทหะนคร ด้านซ้ายคือ พระเจ้าสุทโธทนะ นครกบิลพัสดุ์ เบื้องล่างมีพราหมณ์กำลังล้างขันช้องชัยในการประกอบพระราชพิธี รวมทั้งเหล่าคณะพราหมณ์เบิกแว่นเวียนเทียนสมโภชหลังเสร็จจากพระราชพิธีทั้ง ๒ พระองค์ได้เสด็จกลับไปประทับภายในจันทนปราสาท ณ นครกบิลพัสดุ์ ทรงปฏิบัติเบญจางคศีล และทศพิธราชธรรม ตามโบราณราชประเพณีทุกประการ

^{๑๗} ศาลาการเปรียญวัดเชิงท่า(ศาลาคอยท่า) เขียนภาพจิตรกรรมลำดับเรื่องราวพุทธประวัติ ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ปริจเฉทที่ ๑-๒๗

- **ปริเฉทที่ ๓ คัพภานิกขมนปริวรรต** (รูปที่ ๒๒) เมื่อครบถ้วนเป็นเวลา ๑๐ เดือน ก็ถึงวาระแห่งการประสูติพระโพธิสัตว์ พระนางสิริมหามายาปรารถนาที่จะกลับไปยังเทวทหนคร อันเป็นชาติภูมิ เมื่อชบวนเสด็จผ่านมาถึงสวนป่าลุมพินีวัน สถานที่ระหว่าง ๒ นคร พระนางทรงพระดำเนินไปยังไม้สาละ(ต้นรัง) ที่กำลังผลิดอกส่งกลิ่นหอมไปทั่วบริเวณ บัดนั้นก็บังเกิดลมกัมมฆาตเจ้าพระครรภ์ เหล่าบริวารพากันกั้นพระวิสูตร(ม่าน) เพื่อเป็นที่ประสูติพระนางสิริมหามายาทรงประทับยืนประสูติพระโพธิสัตว์ อันเป็นธรรมเนียมของพระพุทธมารดาทรงหันพระปฤษฎางค์พิงต้นสาละ พระหัตถ์ขวาจับเหนี่ยวกิ่ง ครั้นถึงเวลามงคลฤกษ์ พระโพธิสัตว์ได้ประสูติออกมามีพระวรกายบริสุทธิ์ โดยมิได้บังเกิดความเจ็บปวด แก่พระพุทธมารดา

ในภาพจิตรกรรมเขียนรายละเอียดตอนที่ท้าวสุทธาจางศมหาพรหม ถือตาข่ายทองมารองรับพระโพธิสัตว์ราชกุมาร ด้านบนเขียนตอนที่พระโพธิสัตว์ทรงย่างก้าวพระบาทไป ๗ ก้าว มีดอกบัว ๑,๐๐๐ กลีบรองรับ มีท้าวมหาพรหมอัญเชิญทิพยฉัตรกางกั้น และพระอินทร์ทรงทิพวาสาวิชนี

- **ปริเฉทที่ ๔ ลักษณะปริคาหกปริวรรต**

พระโพธิสัตว์ราชกุมารทรงแสดงปฐมปาฏิหาริย์ เสด็จขึ้นไปประดิษฐานยืนอยู่บนธรรมาของกาฬเทวิลดาบส พระเจ้าสุทโธทนะที่ประทับอยู่เมืองชายของภาพทอดพระเนตรเห็นบังเกิดความมหัศจรรย์ กระทำอัญชลีเป็นปฐมวันทนาการ ด้วยสำคัญว่าพระกุมารเป็นองค์มหาพรหม กาฬเทวิลดาบสพิจารณาพระกุมารพบว่า ทรงประกอบด้วย **ทวัตตังสมหาบุรุษลักษณะ(มหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ)** ที่จะทรงเป็นหน่อพุทธางกูร ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

เหตุการณ์ต่อมาพระเจ้าสุทโธทนะโปรดให้ประชุมวิทยากรยั พร้อมทั้งเหล่าพราหมณาจารย์ประจำราชสำนัก ตั้งพระนามพระราชกุมาร ว่า **พระสิทธัตถะราชกุมาร** มีความหมายว่า จะทรงสัมฤทธิ์ผลในประโยชน์ทุกประการ เมื่อ

พราหมณาจารย์ทั้ง ๘ ได้พิจารณาลักษณะพระกุมาร ทรงประกอบไปด้วย มหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะคือ อวัยวะส่วนย่อย ๘๐ ประการ พราหมณาจารย์ ๗ ใน ๘ คน มีคำทำนายว่า หากทรงดำรงเพศฆราวาส พระราชกุมารจะทรงเป็นพระบรมจักรพรรดิ มีเดชนาภาพที่ยิ่งใหญ่ และหากทรงบรรพชา จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ส่วนโกณฑัญญะพราหมณ์ผู้มีอาวุโส่น้อยที่สุด ทูลทำนายเพียงหนทางเดียวว่า พระกุมารจะตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ตัดเสียซึ่งสังสารวัฏ ภาพที่ปรากฏในงานจิตรกรรม มีการตั้งบายศรี เบิกแว่นเวียนเทียนสมโภชพระราชกุมารในกรเฉลิมพระนาม ที่จัดขึ้นภายในพระมหาปราสาท นครกบิลพัสดุ์

ภาพที่น่าสนใจนอกเหนือไปจากการดำเนินเรื่องทีกล่าวนมาข้างต้นได้แก่ ภาพเหล่าทหารที่ทำหน้าที่อารักขาในงานพระราชพิธีเครื่องแต่งกายแบบตะวันตก สะพายดาบปลายปืนและกระบี่ ประกอบด้วยทหารบกและทหารเรือ สำหรับผู้ที่มีชั้นยศสูงกว่านั่งเอกชนเอกอยู่ในศาลานั่งโจงกระเบนยกทองแบบผ้าเย็บยับแต่งเครื่องตามแบบขุนนาง เปรียบเทียบได้กับภาพถ่ายสมัยรัชกาลที่ 5 แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า เหล่าคณะพราหมณ์ที่ปรากฏในภาพ มีจำนวนไม่ครบ ๘ คน

- ปริจเจตที่ ๘ : พุทธบูชาปริวรรต

กล่าวถึง **นางสุชาดา** นางได้บวงสรวงเทพยดาในนิโครธพฤษ์(ต้นไทร) ขอให้ให้มีสามีที่มีชาติตระกูลเสมอกันและขอให้มียุทธชายในครภร์แรก เมื่อสำเร็จตามความปรารถนาทั้ง ๒ ประการ นางจึงปรารถนาทำพลีกรรม **หุงข้าวมธุปายาส** ซึ่งเป็นข้าวที่หุงด้วยน้ำนมโค มีเทพยดาทั้งหลาย นำโดยสมเด็จพระอมรินทรราชา(พระอินทร์) ช่วยก่อกองไฟใส่ฟืน และพระพรหมนำทิพย์เสวตฉัตรมากางกั้น ช่วยในการหุงข้าวมธุปายาส เป็นที่อัศจรรย์ประจักษ์แก่ นางและเหล่าบริวาร

ครั้นเพลาค่ำเข้าพระโหราธิบดีมหาบุรุษ ทรงประทับนั่งชำระพระสร้อยกัจฉนิโครทรุกขมูต รัศมีอันโอภาสก็ปรากฏจากพระสร้อยกาย ลำดับนั้นเป็นเวลาเดียวกับนางบุญณทาสีได้เห็น ก็สำคัญว่าเป็นเทพยดาสำแดงปรากฏกายเพื่อคอยจะรับปลีกรรม จึงรับนำความไปแจ้งแก่นางสุชาดา นางสุชาดาได้จัดเตรียมถาดทองบรรจุข้าวมธุปายาส ห่อด้วยผ้าขาวบริสุทธิ์ ยกทูนบนเคียวเกล้าลงจากเคหาสน์ดำเนินไปยังรุกขมูตต้นไทร เมื่อแลเห็นพระโหราธิบดีมหาบุรุษ สำคัญว่าเป็นรุกขเทวดาที่บันดาลให้นางสัมฤทธิ์สมประสงค์

ลำดับนั้นพระโหราธิบดีมหาบุรุษทรงเหยียดพระบาทรับน้ำทักษิโณทก ในการถวายภัตตาหาร นางสุชาดาจึงยกถวายทั้งมธุปายาสและถาดทองวางบนพระหัตถ์ แล้วก้มกราบลาไปยังนิเวศน์สถาน เมื่อพระโหราธิบดีมหาบุรุษ ทรงกระทำกตกิจฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว เสด็จไปยังริมฝั่ง **แม่น้ำเนรัญชรา** อันเป็นสถานที่สงرسานแห่งพระอดีตพุทธเจ้า ทรงตั้งสัตยาธิษฐานว่า หากพระองค์จะได้ตรัสรู้เป็นพระบรมโลกนาถที่พึงแห่งโลก ขอให้ถาดนี้จึงเลื่อนลอยทวนกระแสน้ำขึ้นไป แม้มิได้สำเร็จสมประสงค์ขอให้ถาดทองลอยตามกระแส

เมื่อกล่าวจบถาดทองที่เคียรองรับมธุปายาส ได้ไหลทวนกระแสน้ำขึ้นไปราว ๙๐ ศอก ถึงที่วนแห่งหนึ่งก็จมลงเบื้องล่าง กระทบและประดิษฐานที่ได้ถาดทองอันเป็นพระพุทธรูปโคกแห่งพระอดีตสัพพัญญู ๓ องค์ คือ พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ และพระกัสสปะ

ภาพที่ปรากฏในงานจิตรกรรม (รูปที่ ๒๓) เป็นเหตุการณ์ขณะที่พระโหราธิบดีมหาบุรุษตั้งสัตยาธิษฐาน และถาดทองได้ไหลทวนกระแส น้ำ จมลงไปประดิษฐานที่ได้ถาดทองของพระอดีตพุทธเจ้า **พญาภาพินาคราช** ผู้เฝ้ารักษาพระสุพรรณภานะ ก็ตื่นจากบรรทมโสมนัสปรโมปรีดีคิดว่า พระชินสีห์จะได้บังเกิดอีกพระองค์หนึ่ง พระโหราธิบดีมหาบุรุษทอดพระเนตรเห็นนิมิตดังนั้น ก็เข้าพระทัยว่า พระองค์จะได้ตรัสรู้สัพพัญญูอย่างแน่แท้ ทรงพระดำเนินกลับไปยังศาลวันป่าไม้รัง แล้วฝันพระพักตร์ทรงพระดำเนินไปยัง **พระมหาโพธิ**

ลำดับนั้น **โสศกนิพพราหมณ์** ถือหญ้าคา ๘ กำเดินสวนทางมา เมื่อพบ พระโพธิสัตว์มหาบุรุษได้น้อมถวายเป็นทรวงพระดำเนินถึงโพธิพฤกษ์กระทำเวียนประทักษิณครบ ๓ รอบ ทรงทอดหญ้าคา นำมาบุลาตเป็นรัตนบัลลังก์ ณ ที่ได้ต้น **อัสติพฤกษ์โพธิ** แล้วทรงตั้งสัตยาธิษฐานเปล่งพระสุรเสียงว่า หากพระองค์จะทรงตรัสรู้ตีฬัพัญญุตญาณ ขอจงบังเกิดรัตนบัลลังก์ในที่นี้ ณ เบื้องนั้น **วชิรอาสน์รัตนบัลลังก์** อันสูง ๑๔ ศอก ก็อุบัติขึ้น เสด็จจสติดีเบื้องบน ทรงบำยพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตก แปรพระปฐมฐานประทับข้างพระศรีมหาโพธิพฤกษ์ ประทับนั่งสมาธิตำรงพระสติมั่น เจริญสมาธิภาวนา ทรงตั้งสัตยาธิษฐานเป็นคำรบสองว่า จะไม่ทรงละจากรัตนบัลลังก์ แม้พระเหตุภัยแลหนึ่งเนื้อและอวัยวะต่างๆจะสลายจากสรีรกาย ตั้งพระทัยหมายมั่นพระสัพพัญญุตญาณทรงถือเอาซึ่งพุทธสมบัติชนะสัตว์โลกทั้งปวง

ในครั้งนั้นเทพดาต่างชื่นชมโสมนัส กระทำสักการบูชาพระโพธิสัตว์มหาบุรุษทั่ววงศจักรวาล

- **ปริจเฉทที่ ๑๑ โปธิสัพพัญญุปรिवรรค**

หลังการตรัสรู้ (รูปที่ ๒๔) ทรงประทับเสวยวิมุตติสุข ภายหลังเหตุการณ์ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นเวลา ๗ แห่ง รวม ๔๘ วัน ประกอบด้วย

๑๑.๑ สัปดาห์ที่ ๑ ประทับ ณ มหาโพธิบัลลังก์ ทรงเข้าสู่สมาบัติปุพพวิหาร ปรากฏนามว่า **โพธิบัลลังก์**

๑๑.๒ สัปดาห์ที่ ๒ ทรงพระดำเนินไปประดิษฐาน ณ ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ของไม้โพธิ ทรงยี่นลิ้มพระเนตรบูชาพระมหาโพธิอัสติพฤกษ์ เป็นเวลา ๗ วัน ปรากฏบัญญัตินามว่า **อนิมิสเจดีย์**

๑๑.๓ สัปดาห์ที่ ๓ ทรงกระทำปาฏิหารยให้สิ้นความกังขาแก่เหล่าเทพดา เนรมิตรัตน จงกรมฝ่ายอุตรทิศ(ทิศเหนือ) จากพระมหาโพธิ เนื้อความ

ในพระปฐมสมโพธิกถาได้กล่าวว่ เขาสิเนรุ(เขาพระสุเมรุ) ในจักรวาลนำมา
มาเป็นเสาทองรองรับ เขาทรายในท้องมหาสมุทรทั่วจักรวาล มาเรียงรายบน
พื้นรัตนจกกรมสถาน ทรงแสดงปาฏิหาริย์เสด็จพุทธดำเนินจงกรมบนรัตน
จกกรมสถาน ๗ วัน ณ ที่นั้นบัญญัตินามว่า **รัตนจกกรมเจดีย์** (รูปที่ ๒๕)

๑๑.๔ สัปดาห์ที่ ๔ เสด็จไปประทับยังรัตนมระ เรือนแก้ว(อาคาร)
อันประดิษฐานในทิศตะวันตกเฉียงเหนือ(พายัพ) แห่งพระมหาโพธิ **รัตนมระ** คือ
พระสถธรรม ทั้งสิ้น ๙๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี ลำดับนั้น พระฉัพพรรณรังสี
ก็โอบาสแผ่ออกจากพระศรีภกาย แผ่ไพศาลออกไปโดยรอบกำหนด ๑๖ ศอก
แม้แสงอาทิตย์แสงจันทร์หรือดวงดวาก็อับแสงจุกหึ่งห้อย ลำดับนั้นพระผู้มี
พระภาคได้ทรงพิจารณาพระปริยัติพระไตรปิฎก ในเรือนแก้ว เป็นเวลา ๗ วัน
ณ ที่นั้นมีปรากฏนามว่า **รัตนมระเจดีย์** (รูปที่ ๒๕)

๑๑.๕ สัปดาห์ที่ ๕ เสด็จไปนั่งประทับบนบัลลังก์ ภายใต้มัชฌิมบาล
นิโครทพฤษ์(ต้นไทร) ในหมู่ของคนเลี้ยงแพะ ทางทิศตะวันออกของพระมหาโพธิ
เสวยวิมุกตีสุขเป็นเวลา ๗ วัน ณ ที่นั้นบัญญัตินามว่า **ัชฌิมบาลนิโครท**

ธิดาพระยามารทั้ง ๓ คือ **นางราคา นางอรดี นางคันทหา** มิได้เห็น
พระยาวิศวัตติมารในเทวโลก จึงเสด็จด้วยทิพยจักขุเห็นนิคาบนมนุษย์โลก นาง
ทั้งสามจึงมาเฝ้าพระยามาร อาสากระทำการยั่วยวนบำเรอ สมเด็จพระบรมครู
ด้วยอิตถิมารยา เนรมิตรูปเป็นสตรีในวัยต่างๆ ถิลลาคำาเลื่องเนตร พ้อนรำขับ
ร้อง แต่สมเด็จพระสัพพัญญูก็มีได้ทรงหวาดหวั่น สมเด็จพระสัพพัญญูทรงมี
พระพุทธรูปกาตรัสขับธิดาพญามาร แล้วทรงประทับใต้ต้นัชฌิมบาลนิโครทพฤษ์
เวลา ๗ วัน

๑๑.๖ สัปดาห์ที่ ๖ เสด็จพุทธดำเนินประทับใต้ต้นมุจลินพฤษ์
(ไม้จิก) อันอยู่ทางทิศตะวันตก(ปราจีนทิศ) ลำดับนั้นบังเกิดฝนตกหนักมิได้ขาด
พระยานาคนามว่า **มุจลินทนาคราช** อาศัยในสระโบกขรณี ที่ได้ถ่มุจลินทพฤษ์
ครั้นเมื่อแลเห็นพระพุทธองค์ ก็คิดว่าเป็นเทพยดา ก็มีอาจะอยู่ในนาคพิภพได้

จึงเลื้อยขึ้นมาจากสระ กระทำซึ่งกายบึงกันชดช่นคกายเป็น ๗ รอบ แวดวง
องค์พระศาสดาจารย์ แม่พังพานปกป้องเมืองบนพระเศียร มิให้ทรงคองแตก
ลมแลฝนหรือสรรพสัตว์สัมผัสพระศรีกราย เมื่อล่วงเข้า ๓ วัน ฝนก็หยุด (รูปที่
๒๖) พญานาคมูจลินท์จึงคลายขนดที่ชดออก แผลงกายาเป็นมนุษย์มานพ
เข้าถวายอภิวาทอัญชุตี อยู่ในที่เฉพาะพระพักตร์สมเด็จพระสัมพุทธเจ้า ณ ที่
นั้นปรากฏนามว่า **มูจลินทพฤกษ์**

๑๑.๗ สัปดาห์ที่ ๗ ทรงพระดำเนินไปประทับยัง ราชายตน
พฤกษ์(ไม้เกศ) ทางทิศใต้ของไม้มหาโพธิ ประทับนั่งสมาธิเสวยวิมุตติผล
สุขสมาบัติเป็นเวลา ๗ วัน ณ ที่นั้นบัญญัตินามว่า **ราชายตนพฤกษ์**

ในกาลนั้นมีพานิชสองพี่น้องนาม **คปุสสะ**และ**ภักติกะ** พาหมู่เกวียน
บรรทุกสินค้าผ่านมาเทพเทวารุกขมูล มีความยินดีเลื่อมใสโสมนัส พลงนำ ข้าว
สัตตูก้อนสัตตุดวง มาถวายและขออาราธนาพระพุทธรองค์ทรงอนุเคราะห์รับ
บิณฑบาตนับเป็นปฐมอุบาสก สมเด็จพระบรมศาสดาจึงพระราชทานพระเกศา
ธาตุ แก่พานิชสองพี่น้อง

สำหรับภาพที่ปรากฏในงานจิตรกรรม เขียนสันนิษฐานว่า เขียนภาพ
สัตตมหาสถาน ครบทุกตอน หากแต่ได้ลบเลือนไป คงเหลือแต่ภาพเหตุการณ์
สัปดาห์ที่ ๒,๓,๔,๕ โดยเขียนบนผนังด้านทิศตะวันตกไปจรดมุมทิศตะวันตก
เฉียงใต้

- **ปริจเฉทที่ ๒๑ พุทธปิณฑุพพานปริวรรต**

ครั้นสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงตรัสรู้พระโพธิ
ญาณเข้าสู่วัสสาที่ ๕ ได้เสด็จจากเวฬุวันาราม นครราชคฤห์ ไปยังนครเวสาลี
พร้อมด้วยเหล่าคณะสงฆ์ ๕๐๐ รูป เพื่อทรงอนุเคราะห์แก่เวไนยชน ประทับ
จำพรรษาในกุฎาคารที่ใกล้พระนครนั้น สมเด็จพระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดา
ทรงพระประชวรหนัก เหล่าศิษย์วงศ์มีพระนางประชาบดีโคตมี แลพระนางพิมพา
พระสุณิสา ช่วยกันบริบาลพระโรคก็มีอาจบรรเทาลงได้ (รูปที่ ๒๗)

พระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดาทรงระลึกถึง สมเด็จพระบรมศาสดา หากได้เสด็จมาแล้วปรามาสนุบที่เหนือพระเศียร พระนันทะแลพระอานนท์นุบ พระสรีรกายซ้ายขวา พระราหูลนัตตาได้นุบเบื้องพระปฤษฎางค์ ความอาพาธ ทุกขเวทนาของพระองค์ก็จะทุเลาลง ขณะนั้นเป็นเวลาปัจจุสมัยใกล้รุ่ง พระพุทธองค์ทรงเข้าสู่พระมหารุกนาสมาบัตติมาน พิจารณาสดุดสองเวไนยสัตว์ ทอดพระเนตรในพระณานเห็นพระพุทธบิดาทรงประชวรหนัก ทรงออกจากสมาบัติ ตรัสเรียกพระอานนทให้ประชุมสงฆ์ว่า จะเสด็จไปเยี่ยมพระพุทธบิดา แล้วเสด็จโดยทางอากาศพร้อมเหล่าพระชีนาสพ กระทำอุทานุภาพปาฏิหาริย์ เหาะไปยังนครกบิลพัสดุ์

ครั้นเข้าสู่พระมณฑิยร ทอดพระเนตรเห็นพระสรีรกายของพระพุทธบิดา ก็ทรงสังเวชสลดพระทัย ทรงตรัสถามอาการพระโรค สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ปัญญา ทรงเหยียดพระหัตถ์ตั้งสัตยาธิษฐานว่า หากตถาคตบำเพ็ญกฤษฎาภินิหารพระสมเด็จสภารมีมา ๔ อสงไขยแสนกัป หมายจะทำประโยชน์โปรดสัตว์โลก แม้นปรามาสนองที่พระเศียรเกล้าของพระพุทธบิดา ขอจงระงับความทุกข์อันมีในพระเศียรอันตรธานหายไป แล้วทรงนุบลงที่พระเศียร ความทุกข์เวทนาในพระเศียรเกล้าก็ดับสูญ ลำดับต่อมาพระอานนท์ถวายนอกวิวันทนากการกระทำสัตยาธิษฐานว่า ข้าพระบาทติดตามเสด็จ เปรียบตั้งฉาษาเงาของพระทศพล แม้ว่าจะแยกทักขินาหัตถ์คือ มือขวาขึ้นปรามาสนุบพระกรเบื้องขวาของพระปิตุลาธิปัตติ ขอจงทุกขเวทได้ขันธ์ตรธาน แลพระนันทะเถระที่ประนมถวายนอกวิวันทนากการ ทำสัตยาธิษฐานดุจเดียวกันเป็นคำรบ ๓ ว่า ทรงปฏิบัติตามพระพุทธโถวาทพระศาสดาจารย์พร้อมทุกสิ่ง แม้วาปรามาสนที่พระวามพาหาไหล่แห่งพระปิตุราช ขอทุกขเวทนาจงอันตรธาน ต่อมาถึงพระราหูลก็กระทำอุชฐัตติตั้งสัตยาธิษฐานเป็นคำรบที่ ๔ว่า กาลเมื่อพระพุทธองค์ทรงเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ทรงปลดเปลื้องสละข้าพระพุทธเจ้าแก่ชุกกพรหมณ์ พระองค์ก็ไม่ทรงขัดขืน แม้วาปรามาสนองที่พระปฤษฎางค์เบื้องหลัง ขอทุกขเวทนาอันตรธานไปจากสมเด็จพระอัยกาธิราช

เมื่อทั้ง ๔ พระบรมวงศ์ศักราชทรงตั้งสัตยาธิษฐาน อันว่าโรคหายากที่ปรากฏในเบื้องพระเศียร พระกร พระพาหา และพระอุชฺฌาณงค์ ของสมเด็จพระพุทธบิดา ก็ระงับอันตรายหายไปยังอย่างอัศจรรย์ สมเด็จพระเจ้าสุทโธทนะจึงเสด็จจากแท่นบรรทม ด้วยความปิติโสมนัส ถวายอัญชลีพระราชโอรส พระพุทธองค์ทรงทราบด้วยพระญาณว่า พระบิดาจะมีอายุอยู่ได้อีกเพียง ๗ วัน โปรดประทานพระสัทธรรมเทศนาตลอดราตรีทิวากาล เพื่อให้สมเด็จพระพุทธบิดาทรงเจริญวิปัสสนาไปตามกระแสแห่งธรรมเทศนา ครั้นถึงวันค่ำวันที่ ๗ พระเจ้าสุทโธทนะพระพุทฺธบิดา กราบหุดถวายนมัสการลาพระศาสดา ตบขันธุ์เข้าสู่อมตนิพพาน

ลำดับนั้นทรงมีพระพุทฺธฎีกาตรัสสั่งพระมหากัสสปเถระ ให้พิจารณาคุณมิสถานอันสมควรที่จะถวายพระเพลิงพระบรมศพ แล้วจัดกระทำเชิงตะกอนในกาลนั้นทั้งหมู่เทพยตามีพระอินทร์เป็นประธานนำมา ซึ่ง**ทิพยภูฏาคาร** อันประดับถึง ๕๐๐ ยอด กับทั้งวัตถุต่างๆ สมเด็จพระผู้มีพระภาคไต่ยกพระอูตมังคศิโรตม์เศียรพระพุทฺธบิดา แล้วทรงสถิตญาณการด้วยสุคนธฤทกวาริ พระอัครสาวกได้ช่วยโสรจสงสรุคันโทก

จากนั้นสมเด็จพระบรมศาสดาก็ยกพระศพสรีรกายแห่งพระบรมกษัตริย์ขึ้นบรรจุลงในมัญชุตรนามัย คือ **หีบแก้ว** แล้วทรงยกพระหีบแก้วด้วยพระองค์เองเชิญไปสู่อาฬานสถาน เถลิงวางบนทิพยภูฏาคารบุษบกเบื้องบนอสังกตจิตกาอาสน์ จึงองค์อมรินทร์กระทำประทักษิณพระบรมศพ แล้วนำมาซึ่งดวงแก้วมณีอันชื่อว่า **โชติรังสี** ถวายพระเพลิง จึงมีพระพุทฺธฎีกาตรัสห้ามว่า ตถาคตจะทำการถวายพระเพลิงพระพุทฺธบิดาก่อนแล้วทรงถือซึ่งดวงมณีโชติ จากหัตถ์ที่้าวสุขัมบัติ ทรงจุตอัคคีอันปรากฏจากดวงแก้ว กระทำจาปนกิจพระบรมศพกับทั้งเชิงตะกอน

ฝ่ายพระประยูรญาติทั้ง ๒ แคว้น ประกอบด้วย นครกบิลพัสดุ์, นครเทวทหนคร, โกถียนคร, ลักกนคร, สุปวาสนคร, เวนนคร ต่างประชุมกันบำเพ็ญกุศลมหาทาน เพื่ออุทิศผลบุญกุศล ถวายแด่พระเจ้าสุทโธทนะ

ภาพที่ปรากฏบนผนังทิศตะวันออก (รูปที่ ๒๓๗) ประกอบด้วยเหตุการณ์ด้านบนสุดของภาพ ขณะที่พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยเหล่าพระชีนาสพ กระทำอุทธานุภาพปาฏิหาริย์เสด็จโดยทางอากาศเหาะไปยังนครกบิลพัสดุ์ ครั้นเข้าสู่พระมณฑลเศียร พระนางประชานทีโคตมีพระมาตุจฉา และพระนางยโสธราพิมพา เข้าเฝ้ากราบทูลพระอาการประชวร ลำดับต่อมาเสด็จไปทอดพระเนตรเห็นพระสรีรกายของพระพุทธบิดา ก็บังเกิดทรงสังเวชสลดพระทัย แล้วทรงตั้งสัตยาธิษฐาน ปรามาสลอบลงที่พระเศียรเกล้าของพระพุทธบิดา ระวังความทุกขอันมีในพระเศียรให้อันตรธานหายไป ที่ข้างพระวรกายของพระพุทธบิดา ประกอบด้วยพระอานนท์เถระ พระนันทเถระและพระราหุล ผู้เป็นชัตติยราชสกุล (ซึ่งในภาพมีรูปพระภิกษุเกินมา ๑ องค์) เบื้องล่างของพระมณฑลเศียรที่ประทับ มีเหล่านางสนมกำนัลเข้าเฝ้า รูปแบบพระมหามณฑลเศียรอันเป็นที่ประทับ มีลักษณะคล้ายพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทภายในพระบรมมหาราชวัง โดยตัดทอนรายละเอียดส่วนของยอดลงไป และที่กระเบื้องมุงหลังคามีหลากหลายสีในส่วนช่อฟ้ามีการห้อยประดับด้วยระฆัง ตามอย่างที่พบ เช่น อาคารพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

เบื้องล่างมีภาพพระเมรุมาศและการจัดเตรียมถวายพระเพลิง การอัญเชิญพระบรมศพพระเจ้าสุทโธทนะ โดยเจ้าพนักงานกำลังเชิญพระศพลงในพระลอง เพื่อบรรจุในพระโกศ (รูปที่ ๒๓๘) ซึ่งมีความแตกต่างไปจากเนื้อหาวรรณกรรมที่กล่าวมา สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงบรรจุพระบรมศพพระพุทธบิดา ลงในหีบแก้วด้วยพระองค์เอง แล้วเชิญไปยังจิตกาธานเพื่อประกอบพิธีถวายพระเพลิง ในภาพเขียนเป็นรูปเจ้าพนักงานสวมลอมพอก ๒ คนอัญเชิญยกพระศพขึ้นบรรจุในพระโกศ และข้าราชการผู้ใหญ่ นั่งในศาลา โคนศิระ ซึ่งอาจแสดงการไว้ทุกข์ตามธรรมเนียมโบราณ สำหรับข้าราชการสังกัดของเจ้านายที่สวรรคต กำหนดให้โขนเตียนละครครั้งจนกว่าจะถวายพระเพลิง อย่างไรก็ตามประกาศนี้ได้ยกเลิกไปในสมัยรัชกาลที่ ๕ และ

ใช้ธรรมเนียมการแต่งคำสืบบางฉบับปัจจุบัน^{๑๘} เบื้องล่างมีรูปร่างสนมกำนัลนั่ง
ร้องไห้แต่ไม่ได้โกนศีรษะ

ถัดมาเป็นห้องที่เขียนภาพพระเมรุมาศของพระเจ้าสุทโธทนะ ซึ่งถือเป็นฉากที่เด่นที่สุดของงานจิตรกรรมศาลาการเปรียญแห่งนี้ พระเมรุมาศสร้างเป็นยอดปราสาท ตรงกลางเป็นที่ตั้งพระบรมโกศ เบื้องบนประดับด้วยฉัตรและอักษกลับโคมแก้วเป็นระยะ ภายในพระเมรุมาศเขียนภาพชาวจีนยืนมองไปที่บริเวณด้านข้างพระเมรุ ซึ่งจัดให้มีมหรสพสมโภชประกอบด้วยการแสดงโขน และหนังใหญ่ แต่ด้วยพื้นที่ที่จำกัด ทำให้ขาดการเขียนภาพเครื่องดนตรีและนักดนตรีที่บรรเลงเพลงประกอบ เบื้องหลังพระเมรุมาศมีดอกไม้มะลิ (ในภาพเขียนเป็นดอกไม้มะลิ ไม่มีมะระทา) ประกอบในการแสดง **อัครนักรัทยา** คือการเล่นดอกไม้ไฟ แบบที่เรียกว่า **เพี้ยมมาศ** หรือต้นดอกไม้ไฟ^{๑๙} ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในงานออกเมรุพระบรมศพ พื้นที่บริเวณโดยรอบมีราววัดระกั้นเป็นรั้วสีแดง ประดับฉัตร ๕ ชั้น

^{๑๘} มีตัวอย่างปรากฏในสมัยรัชกาลที่ ๒ เมื่อกรมพระราชวังบวรสถานมงคลสวรรคต (พ.ศ. ๒๓๖๐) ได้มีหมายประกาศให้โกนศีรษะแต่ที่มีในสังกัดในฝ่ายกรมพระราชวังบวร ราชละเียด คูที่ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๘ กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๖, หน้า ๑๒๔.

^{๑๙} **เพี้ยมมาศ** เป็นดอกไม้เพลิงชนิดพุ่ม มีเสาเป็นแกนกลางเหมือนลำต้นไม้ และเหลาไม้ไผ่ด้านโคนใหญ่ปลายเรียวแหลม เสียบไฟดอกไม้เทียนผูกติดกับเสาหลัก เมื่อทำการจุดไฟดอกไม้เทียนจะติดออกจากลำต้น บานออกคล้ายดอกไม้ ราชละเียดและภาพประกอบคูที่ พัชรินทร์ ปิ่นเวหาและคณะ “ประเพณี การละเล่น มหรสพสมโภช ในสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์” **หนังสือที่ระลึกพระราชพิธียกถุลงมณฑลและสมโภชพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี พุทธศักราช ๒๕๔๒**, กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งพับลิซซิง จำกัด(มหาชน), ๒๕๔๒, หน้า ๒๐๔ และภาพประกอบ หน้า ๒๑๕.

- **ปริจเจทที่ ๒๒ ยมกปาฏิหาริยปริวรรต**

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง **ยมกปาฏิหาริย์** ทรมานซึ่งเหล่า
เดียรถีย์ ตามอย่างพระพุทธรูปประเพณีของพระอดีตพุทธเจ้า ในวันอาสาฬหบูชา
มีเพ็ญเดือน ๘ ณ **คันคณทามพุกษ** คือ ไม้มะม่วง (รูปที่ ๓๐)

เดียรถีย์ได้เฝ้าติดตามสมเด็จพระสัมพันธัญญา ครั้นถึงนครสาวัตถี ได้
ชักชวนอุปัฏฐากเฝ้าโรหิณี เพื่อกระทำการสร้างมณฑปไม้ตะเคียน บอกล่าว
แก่มหาชนว่า จะกระทำปาฏิหาริย์ในที่นั้น ในภาพจิตรกรรมเขียนเป็นมณฑปไม้
ลักษณะคล้าย **ระทา**^{๓๐} อันเป็นเครื่องไม้สูงรูปสี่เหลี่ยม สำหรับเป็นเรือน
ดอกไม้ไฟ ที่ใช้ในงานพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ (รูปที่ ๓๑) เมื่อฝ่าย
เดียรถีย์ทราบข่าวว่าสมเด็จพระบรมศาสดา จะทรงแสดงปาฏิหาริย์ ณ คันคณทาม
พุกษไม้มะม่วง ก็ได้ให้อุปัฏฐากเที่ยวกว้านซื้อต้นมะม่วง แล้วให้บุตรากถอน
โคนไปทิ้งในป่าทั้งสิ้น

ครั้นถึงวันเพ็ญเดือน ๘ เพลารุ่งเช้านายอุททยานบาล ผู้รักษาพระอุททยาน
ได้ทัศนาศึกษาเห็นผลมะม่วงสุกอยู่บนต้นมีใบห่อกำบังไว้ จึงดำริจะถวายนผลมะม่วง
แต่ตกาศศ อันเป็นกุศลที่จะนำมาสิ้นกาลช้านาน ก็น้อมผลอัมพวันถวายเป็น
พระชินสีห์ พระอนันต์เถระได้กรองอุทกวาริแล้วคืนซึ่งผลอัมพวัน กระทำเป็น
น้ำอัมพพานปานะ ถวายสมเด็จพระบรมศาสดา

เมื่อเสวยแล้ววัดรังษิณายกัณทอุททยานบาลชูดิน แล้วเพาะลงเมล็ด
อัมพวัน ทรงล้างพระหัตถ์รดลงที่เมล็ดมะม่วง ขณะนั้นเมล็ดอัมพผลไม้มะม่วง

^{๓๐} **ระทา** ที่ปรากฏในงานถวายพระเพลิง จะมีโรงมหรสพแทรกอยู่ระหว่างพื้นที่ช่องว่าง อาทิ
หนังสือ มอญรำ จิว เป็นต้น, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๔ และรูปโรงมหรสพระหว่างช่อง
ระทา จากภาพจิตรกรรมวัดเกาะแก้วสุทธาราม จ.เพชรบุรี, หน้า ๒๐๔.

ก็แตกงอกขึ้นไป มีขนาดใหญ่บริบูรณ์ด้วยข้อแฉกอันสูงหล่นตกมายังพื้นดิน เป็นอันมาก ได้นามปรากฏว่า **คันทามพฤกษ์** ด้วยเหตุที่นายคันทอุททยาน บาดเป็นผู้เพาะ

ลำดับนั้นท้าวสักกเทวราชทรงสั่ง **วาทวลาหกเทพบุตร** บันดาลให้ เกิดมหาวาต คือ ลมพายุใหญ่ พัดพาถนอมณฑลของพวกเดียรถีย์ล้มลง ภาพ จิตรกรรมที่ปรากฏเขียนเป็นท้าวสักกเทวราช(พระอินทร์) ใช้ขวานฟันทำลาย มณฑลของเหล่าเดียรถีย์ ลักษณะคล้ายอาการของพระอินทร์ทรงถือค้อน เหล็กเพลิงในพระหัตถ์ขวา เหาะลงมาทำลายประรำพิธีของพระเจ้าเอกราชใน ลำดับ เรื่องจันทกุมารชาตก อันเป็นชาตกเรื่องที่ ๗ ในชุดทศชาติชาตก (รูปที่ ๓๐ เปรียบเทียบกับรูปที่ ๔๑)

ครั้นเพลาย่ำมหาชนบรุษก็ได้มาประชุมชุมนุมกัน สมเด็จพระบรม ศาสตราทนต์รัสว่า เพลานี้สมควรแก่การกระทำปาฏิหาริย์ เพื่อทรมานซึ่งเหล่า เดียรถีย์ ให้พ่ายแพ้พฤษานุกภาพ จึงทรงนฤมิตรรัตนจงกรมในอากาศ ทรง เข้าสู่จุดตถญาณสมาบัติอันเป็นที่ตั้งแห่งอภิญาการกระทำพระอิทธิปาฏิหาริย์ เหาะขึ้นไปในอากาศ เสด็จพระพุทธรูกลีลาสไปมา ณ พื้นรัตนจงกรม แล้วนฤมิตร พุทธนฤมิตร (พระพุทธรูนิมิตร) เหมือนดังพระพุทธรองค์ เสด็จจงกรมไปมา บางที พระพุทธรองค์ทรงครีตปฐญาปัญญา พุทธนิมิตรก็วิลีสนาอธิบาย สมเด็จพระ สัพพัญญูทรงกระทำซึ่งยมกปาฏิหาริย์ ยิ่งขอบเขตแห่งจักรวาลทั้งหมื่นให้ โอบกาสเป็นมหัศจรรย์

- **ปริจเฉทที่ ๒๓ : เทศนาปริวรรต**

ลำดับนั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงพระพุทธรดำริว่า ตามพระพุทธร ประเพณีของพระชินสีห์ในอดีตกาล เมื่อกระทำยมกปาฏิหาริย์แล้ว จะเสด็จขึ้นไป จำพรรษาใน **ดาวดึงส์เทวโลก** ตรีศเทศนาพระสัตตปกรณากิธรรมปิฎกใน ไตรมาส ๓ เดือน เพื่อสนองพระคุณพระพุทธรมารดา (รูปที่ ๓๒)

สมเด็จพระชินสีห์ที่เสด็จจากพระรัตนบัลลังก์ อันตั้งเหนือยอด
 คันทามพฤษ์ ขณะนั้นยอดบริวัตน์ก็คือ ยุคันทร และอิสินรทรี ก็ได้ค้อมน้อม
 ยอด เป็นคู่เคียงรองรับขณะก้าวที่ ๒ ของพระบาท แลยอดสิเนรุราช ก็น้อม
 ยอดลงมารองรับพระบาทก้าวที่ ๓ เป็นที่ปรากฏแก่บรรดานิกรประชาชน
 ทั้งหลายล่วงถึง ๒๘ โยชน์ จากนั้นเสด็จมาประทับเหนือ **บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์**
 ของสมเด็จพระอมรินทรราชาภายใต้ **ต้นปาริฉัตร** อันเปรียบเสมือนธงชัย
 เฉลิมดาวดั่งสหพิภพทั่วโลก

สมเด็จพระอมรินทรราชา เจ้าแห่งเทพยดาตรีศเรียกหมู่อมรเทพยดา
 ทั้งหลายให้มาประชุมพร้อมกัน หมู่เทพยดาต่างถือทิพยสักการบูชา ถวาย
 ภัตตาหารมีสการสมเด็จพระบรมศาสดา สมเด็จพระอมรินทรราชาทรงทราบพุทธ
 ภัตตาหาร ถวายอภิวัตแล้วขึ้นไปยัง **คุสิตเทวโลก** ถึงทิพยวิมาน **พระสิริมา**
มายาเทพบุตร น้อมอภิวัตทูลเชิญเสด็จลงมาสู่ดาวดั่งสหพิภพ เพื่อสดับพระสังฆกรรม
 เทศนาของสมเด็จพระบรมศาสดา พระสิริมายาถวายทรงมีพระทัยปีติปราโมทย์
 เสด็จแวดล้อมลงมาพร้อมด้วยบริวาร ลงจากคุสิตสถานเทวโลกมาสู่พิภพ
 เทวดั่งส์

สมเด็จพระชินสีห์มีพระทัยปรารถนาที่จะสนองคุณพระมารดา ซึ่งจะได้
 ทรงตรีศพระสังฆกรรมเทศนาสาธยาย พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก สิ่งละ
 ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ รวมทั้งพระอภิธรรมปิฎก ๔๒,๐๐๐ รวมแปด
 หมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ แต่ก็มิอาจเทียบได้กับคุณพระมารดา ที่ได้ทรงเลี้ยง
 ศึกษาคบหาแต่ชาติอดีตภพ

การเสด็จขึ้นไปเทศนาธรรมโปรดพระพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดั่งส์
 ถือเป็นพุทธประเพณีที่สืบมา และด้วยทรงพิจารณาเห็นอนิสงส์ที่พระพุทธ
 มารดาจะเสด็จลงมาจากสวรรค์ชั้นคุสิต เพื่อสดับพระสังฆกรรมนั้นมีผลมาก จึง
 ทรงมีพระพุทธประสงค์ดังนี้ ครั้นเมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาตรีศเทศนาจบลง

ครบถ้วน ๓ ไตรมาส พระสิริมหามายาเทวีเทพบุตรพุทธมารดา ก็บรรลู่พระโสดาปัตติผล เป็นพระอริยบุคคล

- **ปริจเจตที่ ๒๔ : เทโวโรหนปริวรรต**

ขณะเมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ บนยอดคันทามพฤกษ์ไม้มะม่วง มหาชนที่ได้สโมสรมันนิบาตในที่นั้น ต่างได้แลดูพระพุทธรักษาหายลับไปในเทวโลก ชนทั้งหลายต่างรำไห่ปริวิตกว่า สมเด็จพระบรมศาสดาประทับอยู่ ณ ที่ใด จึงพากันมาหาพระมหาโมคคัลลานะ พระมหาโมคคัลลานะปรารภนาจะประกาศเกียรติคุณของพระเถระองค์อื่น จึงกล่าวว่ ท่านทั้งหลายจงไปตามพระอนุรุฑ ถ้าดับนั้นพระอนุรุฑ ได้วิสัยขนาดอบในรายละเอียดให้มหาชนทราบว่ สมเด็จพระบรมศาสดาเสด็จประทับเทศนาพระสัทธรรมแก่เหล่าเทพยดา สถิต ณ ดาวดึงส์พิภพเทวโลกเป็นเวลา ๓ เดือน เมื่อถึง **วันมหาปวารณา** จะเสด็จจากดาวดึงส์พิภพเทวโลก มาสู่มนุษยโลก ณ ที่ใกล้ประตูเมืองสังกัสสะ

ครั้นถึงวันมหาปวารณาเพ็ญเดือน ๑๑ สมเด็จพระอมรินทร์ได้ทรงนฤมิตบันไดทิพย์ทั้ง ๓ คือ บันไดทองเบื้องขวา บันไดเงินเบื้องซ้าย บันไดแก้วอยู่ตรงกลาง ศิระษะบันไดเบื้องบนจรดยอดเขาพระสุเมรุอันเป็นที่ตั้งดาวดึงส์พิภพ ทอดยาวลาดลงมาจรดพื้นปฐพี เมืองสังกัสสะนคร บันไดทองเป็นทางที่ลงของหมู่เทพยดา ช้างฝ่ายบันไดเงินเป็นที่ลงแห่งหมู่พรหม ส่วนบันไดแก้วนั้นเป็นทางเสด็จของสมเด็จพระบรมศาสดา (รูปที่ ๓๒)

ลำดับนั้นสมเด็จพระบรมครู สถิตบนยอดเขาพระสุเมรุ ทรงทอดพระเนตรเหล่าเครื่องสักการะแห่งเทพยดาและมวถมนุษย์เต็มไปทั่วพื้นจักรวาล แล้วทอดพระเนตรไปยังทิศทั้ง ๘ ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์เป็นคำรบสอง แล้วทรงแสดง **โลกฉุวรรณปาฏิหาริย์ เปิดโลกทั้ง ๓** อันว่ เทวโลก พรหมโลก มนุษยโลก และอเวจิมหานรก ทั้ง ๓ ภูมิ คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ ต่างแลล่ง โดยตลอดเป็นมหัศจรรย์ ปรากฏทั่วทั้งสิ้นทั้งหมั้นโลกธาตุ

สมเด็จพระชินสีห์เสด็จลงจากดาวดึงส์พิภพเทวโลก ท่วมกลางเหล่าเทพยดาทั่วจักรวาล มีองค์อัมรินทร์ราชิราช นำทางพระพุทธดำเนินพระกรทรงอุ้มบาตรของพระชินสีห์ เสด็จลงมาทางสุวรรณบันไดเมืองขวาท้าวสัทัมบดีพรหมกับหมู่พรหม ตามเสด็จลงมาทางบันไดเงินที่เมืองซ้าย แลปัญญาสิขรคนธรรพ์เทพบุตร ถือพินมีพรรณดั่งผิวมะตูมสุก ตีตลับร้องนำเสด็จพระสัพพัญญูไปเบื้องหน้า ส่วนสันตดุสิตเทวราชกับสยามเทวราช ทรงทิพยจามรดำเนินลงทางบันไดแก้ว ท้าวขยาบตีมหาพรหม ทรงทิพยเศวตรัฉัตรกางกั้นพระบรมครู เบื้องหลังพระมาตลิสั่งคาหกเทพบุตร ถือผอบทองเต็มไปด้วยดอกไม้ทิพย์ ไปรยปรายลงมาตามชั้นบันได เบื้องหน้าทวยเทพแลเหล่านาคสุบรรณ กุมภภัณฑ์ คนธรรพ ในหมื่นจักรวาลก็ถือนั่งทิพยฉัตร เครื่องสักการบูชาต่างๆ เสด็จลงมา

อนึ่งสมเด็จพระสัพพัญญูพุทธเจ้าในมหาภัททกัปทั้ง ๕ พระองค์ จะทรงมีพระพุทธประเพณีที่เหมือนกัน ๒ ประการ คือ หลังจากที่ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ก็เสด็จขึ้นไปจำพรรษาบนพิภพดาวดึงส์เทวโลก และเสด็จลงจากพิภพดาวดึงส์เทวโลก ณ ที่ใกล้ประตูเมืองสังกัสสนคร

- ปริจเฉทที่ ๒๖: มหาปริณิพพานปริวรรต

พรรษาที่ ๔๕ สมเด็จพระบรมศาสดาทรงมีพระชนมายุ ๘๐ พรรษา ขณะที่ทรงจำพรรษาในไตรมาสนั้น ทรงอาพาธหนักโดยทรงเยียววาระรักษาพระโรคด้วย สมบัติอิสถ ครั้นออกพรรษาทรงปวารณาตรัสพยากรณ์พระองค์เองว่า ตถาคตจะปริณิพพาน ซึ่งต่อมาพระสารีบุตร ได้เข้าสมาธิมุคติมถสสมาบัติพิจารณาว่าตามพระพุทธประเพณี พระอัครสาวกจักเข้าสู่นิพพานก่อนพระชินสีห์แล้วจึงดำริที่จะไปโปรดนางพราหมณีสารีมารดา และนิพพานในท้องที่กำเนิด ณ บ้านนาถันทาคาม ข้างฝ่ายพระมหาโมคคัลลานะสถิตยัง กาศีลิตาประเทศ ในมครชนบท หมู่เดียรธีร์นิครนทั้งได้ว่าจ้างมหาโจรให้มาประทุษร้ายฆ่าพระมหา

โมคคัลลานะ ซึ่งเป็นกรรมที่ทำได้แต่อดิชาตติดิตตามมา ก็มีได้คิดหนีปล่อยให้
ฝูงโจรทุบตีจนอัฐิแหลกละเอียด แล้วได้ทำปาฏิหาริย์เหาะไปเฝ้าสมเด็จพระ
พระสัมพันธวงศ์ กกราบทูลถวายบังคมลาหนีพพาน

พระธรรมเสนาบดีสำเร็จรูปุตรจักรวรรดิเมืองชวาณิพพาน วันกติกมาส ขึ้น
๑๕ ค่ำเดือน ๑๒ พระธรรมเสนาบดีมหาโมคคัลลานะ อัครสาวกเมืองชวา
ณิพพานในวันดับแห่งเดือน กติกมาส แรม ๑๕ ค่ำ เดือนเดียวกันทั้งสอง
พระองค์ เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาทรงปราศจากพระอัครสาวกทั้ง ๒ ก็ตั้ง
ตั้งไม้หว้าอันแกมกิ่งใหญ่ ๒ ข้างหักลง เหลือแต่พระอาสน์ที่พระพุทธ
อุปัฏฐากองค์เดียว

สมเด็จพระบรมศาสดาทรงปรารภถึง ความชราภาพแห่งพระวรกายที่
เจริญมา เปรียบอินทรีย์ประดุจไม้เกวียนอันเก่า ทรงมีพระพุทธปฏิภาดรัสแก่
พระอาสน์ที่ว่า

“...อาสน์ ท่านจงอาศัยตนของตนเองนั้นเป็นที่พึ่งที่พำนัก
ที่อื่นอื่นซึ่งจักเป็นที่พึ่งแก่ตนนั้นบมิได้มี...”

เพลาเข้าฤดู เสด็จเข้าไปในนครเวสาลีกับพระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ หลัง
จากทรงกระทำภตกิจในพระราชนิเวศน์ โปรดประทานธรรโมวาทแก่เหล่า
ภษัตริย์ทั้งปวง แล้วเสด็จออกจากพระนคร ทรงหยุดยืนอยู่ด้านนอกพระทวาร
แปรพระกายผืนพระพักตร์มาทอดทิศนาทรวงแสดงซึ่ง *นาคาวโลก* คือ การจะ
มิได้กลับมามีเห็นอีกต่อไป แล้วมีพระพุทธปฏิภาดว่า

“...ตถาคตจะเสด็จแลดูนครเวสาลี เป็นปัจฉิมทัศนาคาวโลกนี้”

สมเด็จพระพุทธองค์ ทรงกำหนดปลงอายุสังขารในวันมาฆปุณณมี เพียง
เดือน ๓ ณ ปาวาลเจดีย์ว่า แต่ขึ้นไปอีก ๓ เดือน จักเสด็จดับขันธปรินิพพาน
แล้วตรัสเรียกพระอาสน์ที่เถระ แจ่งในสิ่งทั้งปวงแม้พระอาสน์จะทูลวิงวอน
ก็มิอาจเปลี่ยนแปลงได้

ลำดับนั้นสมเด็จพระบรมศาสดามีพระพุทธรูฏีกา ตรัสแก่พระอานนทว่า ตถาคตจะไปสู่บ้านภัณฑคาม แล้วเสด็จไปพร้อมด้วยสงฆ์สาวก เสด็จไปทรง ตรัสพระสังฆกรรมเทศนาโปรดมหาชนยังที่ตำบลต่างๆ แล้วเสด็จไปยัง **ปาวานคร** ประทับในอัมพวันสวนไม้มะม่วงของนาย**จุนท์กัมมารบุตร** ซึ่งเป็นบุตรช่างทอง

สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสพระสังฆกรรมเทศนา เมื่อสิ้นสุตนายจุนท์ก็ บรรลุโสดาปัตติผล แล้วกราบทูลนิมนต์เสด็จมารับภัตตาหารบิณฑบาต ครั้น รุ่งเช้านายจุนท์ได้จัดเตรียมโภชนาหารอันประณีตกับ **สุกรมัทวะ**^{๓๑} ทรงตรัส แก่นายจุนท์ว่า **สุกรมัทวะ** ซึ่งตกแต่งไว้จงถวายแต่ตถาคตผู้เดียว ตถาคตศรัทธา ได้เห็นผู้ใดในมนุษย์โลก เทวโลก มารโลก พรหมโลก แลสมณจารย์ ที่จะ บริโภคสุกรมัทวะนี้อันจะทำให้เตโชธาตุพึงย่อยยับ เว้นแต่ตถาคต ที่เหลืออยู่ นั้นขอให้ชุกหลุมฝัง ภิกษุสงฆ์อื่นขอให้ฉันโภชนาหารอื่น

เมื่อเสวยภัตตาหารแล้วบังเกิดพระอาพาธ **โลหิตปิกขันทิกโรค**^{๓๒} ลง พระโลหิต สมเด็จพระบรมศาสดาทรงเปล่งพระพุทธานุญาตงบุพพกรรม ของพระองค์ ครั้งตถาคตเป็นนายแพทย์ เยียวยารักษาโรคบุตรเศรษฐี ทำให้ โรคกำเริบหนัก ด้วยวิบากกรรมในครั้งนั้นได้ติดตามมา แล้วทรงตรัสแก่พระ อานนทว่า จะเสด็จไปสู่ **กุสินารานคร** เสด็จจากปาวานครพร้อมกับเหล่าภิกษุ สงฆ์ทั้งปวง ทรงมีพระพุทธรูฏีกาตรัสแก่พระอานนทว่า เบื้องหน้าต่อไปหากมีคน

^{๓๑} **สุกรมัทวะ** เป็นอาหารชนิดหนึ่ง สันนิษฐานว่าเป็นทั้งอาหารคาวและหวาน มีส่วนผสมที่ ประกอบด้วย โขหนะ(ข้าวสุก) กุมมาส(ถั่วเน่า) และเบญจโครส (นมโค ๕ ชนิด คือ นมสด นมส้ม เนยใส เนยข้น เบริยง) เป็นอาหารที่ย่อยยาก ไม่เหมาะกับผู้นสูงอายุ หรืออาจหมายถึง เห็นชนิดหนึ่ง, เนื้อหมูอ่อน ร่ายละเอียดยุติ สุธริวงค์ พงศ์ไพฑูริย์, **อุปกถณ์วรรณคดีพุทธ ศาสนา คู่มือพระปฐมสมโพธิกถา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๑๕, หน้า ๑๒๕.

^{๓๒} **โลหิตปิกขันทิกโรค** หมายถึง อาการท้องร่วงอย่างแรง มีโลหิตออกมา

ตีเตียนจุนท์กัมมารบุตร ว่า พระชินสีห์ฉันซึ่งบิณฑบาตของนายจุนท์ เป็น ปัจจุบันบิณฑบาต ของจงเปลื้องเสียซึ่งความสงสัยให้ได้ดับว่า

“...บิณฑบาต 2 ประการคือ บิณฑบาตอันตถาคตได้ฉัน แล้ว
บรรลुพระโพธิญาณ กับบิณฑบาตอันตถาคตฉันแล้วบรินิพพาน
ทั้งสอง นี้มีผลานิสงส์มากเสมอกัน ส่วนพิเศษกว่าบิณฑบาต
ทั้งหลายอื่น....”

ทรงมีอรรดาธิบายว่า บิณฑบาตในวาระแรกจากนางสุชาดา ทรงมี
กมลสันดานประกอบด้วย ราคะ โทสะและโมหะ ส่วนบิณฑบาตจากนายจุนท์
กัมมารบุตรในวาระนี้ ตถาคตปราศจากราคะ โทสะ และโมหะ ซึ่งมีผลเสมอกัน
ถึงเหตุบรินิพพานสมบัติ ในวาระแรกนั้นทรงดับสูญซึ่งกองกิเลส แลในวาระนี้
จะทรงดับสูญปราศจากวิบากขันธแลกัมมัชรูป

ครั้งเสด็จมาถึง **สทวันอุททยาน** ที่ในพระอุทยานไถลันคร **กุสินาราย
ราชธานี** ณ ที่ไถลันครภูคารศาลา มีไม้รังคู่โน้มเข้าหากันมี **มัญจาคาส์** อันเป็น
ที่ไสยาสน์แห่งพระยามัลลราช ตั้งระหว่งไม้รังทั้งคู่ สมเด็จพระบรมศาสดา
ทรงเอนองค์บรรทมสี่เหลี่ยมไสยาสน์ พระบาทซ้ายซ้อนพระบาทขวา เหล่าสาต
บุพผาชาติที่แบ่งบาน หล่นเรียรายทั่วพระพุทธศรีภควาบูชาพระสัพพะัญญู (รูปที่ ๓๓)

ทรงมีพุทธฎีกาตรัสแก่พระอานนท์ว่า บุคคลใดกระทำสักการตถาคต
ด้วยอามิสบูชา แลบุคคลนั้นก็มิได้ชื่อว่ากระทำสักการบูชา ควรจะนับถือยำ
เกรงในตถาคต บุคคลผู้ใดคือ พุทธบริษัท 4 คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสิกา และ
อุบาสิกา ปฏิบัติในธรรมานุปฏิบัติแลสทามีจิตปฏิบัติ บุคคลนั้นจักได้ชื่อว่า กระทำ
สักการบูชาคารวะตถาคต นับถือยำเกรงตถาคตด้วยศีลธรรมบูชาานิยามิส แล้ว
มีพุทธฎีกาตรัสว่า ตูกรอานนท์ ตถาคตจักบรินิพพานในกาลปัจฉิมยามราตรีวันนี้

เมื่อพระอานนท์ได้สดับที่มีน้ำพระเนตรของทั้งสองไปด้วยอัสสุชลธารา
ทูลขอย่ำได้ทรงได้บรินิพพาน ณ เมืองน้อยนี้ ทรงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า

กุสินารายนครั้งนี้ ในอดีตกาลมีชื่อว่า **กุสวาศีราชธานี** สมเด็จพระบรมจักรพรรดิ ทรงพระนามว่า **มหาสุทนต์** ทรงมีเขษานุภาพบริบูรณ์พร้อมด้วยสัตตครัตนะยิ่งใหญ่กว่านครทั้งปวง โปรดให้พระอานนท์ เข้าไปในกุสินารายนครบอกความแก่กษัตริย์มัลลราชว่า คคาคคจะเข้าสู่ปรีณิพพานที่สาถวโนทยาน ในปัจฉิมราตรีวันนี้

สุกัถทปริพพาชก^{๒๓} สดับเหตุว่าสมเด็จพระบรมศาสดา จะเข้าสู่ปรีณิพพาน จำต้องเข้าไปทูลถามปัญหาทั้งหมด ครั้นเมื่อจะเข้าไปเฝ้าพระอานนท์ เถระได้กล่าวห้ามถึงสามครั้ง สมเด็จพระบรมครูสดับฟัง จึงทรงโปรดให้เข้าเฝ้ากราบทูลถามปัญหาจนสิ้นความสงสัยมีเหตุยปิติโสมนัส ทูลขอบรรพชา สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสสั่งพระอานนท์บวชสุกัถทปริพพาชก

ครั้นล่วงเข้าสู่ปัจฉิมยาม สมเด็จพระบรมศาสดาโปรดประทานพุทธโอวาทแก่พระภิกษุทั้งปวง พระอานนท์เถระได้สดับพระพุทโธวาท ก็ออกไปสู่วิหารสองกรเหนียวห่วงกลอนประตุ รำพันพิลาปอัธยาศัยโหลอาบพักตร์ รำบริเวณนาการ เมื่อมิได้ทรงเห็นพระอานนท์พุทธอุปัฏฐาก ในระหว่างที่แห่งสงฆ์ทั้งปวง ก็ตรัสให้ภิกษุสงฆ์ไปเรียก ทรงมีพระพุทโธฎีกาตรัสว่า อานนท์อย่าเศร้าโศกมิสมควร แล้วทรงตรัสแก่พระสงฆ์ทั้งปวงว่า

“...กาลเมื่อตถาคตปรีณิพพานแล้ว อันว่าพระปริยัติธรรมทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ จะเป็นครูสั่งสอนท่านทั้งปวงแทนองค์ตถาคต...”

^{๒๓} **สุกัถทปริพพาชก** ในอดีตชาติสมัยพระปฐมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้า บังเกิดเป็นน้องของอัญญาโกณฑัญญะ ผู้ซึ่งได้บรรจจริมรคพระองค์แรก ซึ่งพี่ชายได้ถวายทานในกาลเมื่อข้าวตั้งห้องจำนวน ๘ ครั้ง ฝ่ายน้องชายถวายทานเมื่อภายหลัง รายละเอียดดูที่ **พระปฐมสมโพธิกถา**, หน้า ๒๔๕.

จบแล้วทรงคริสต์จำแนกข้อธรรมทั้งหลาย ประกอบด้วย **พระวินัยปิฎก** **พระสุตตันตปิฎก** **พระอภิธรรมปิฎก** ครั้นจบลงทรงมีพระพุทธฎีกาเป็นปัจฉิมโอวาทว่า

“...ตถาคตจะอำลาท่านทั้งหลายสู่พระปรินิพพานในกาลบัดนี้ ดูกรสงฆ์ทั้งปวง อันว่าสังขารทั้งหลายมีสภาวะจะฉิบหายประลัยในเบื้องหน้า ท่านจงตกแต่งรักษาตนให้บริบูรณ์ด้วย **อัปมาทธรรม**^{๒๔} เป็นนิจเทอญ....”

ในวาระที่สุด ก็เสด็จดับขันธเข้าสู่พระปรินิพพาน ในวันวิสาขบูชา มีเพ็ญเดือน ๖ ก่อนกาลปรินิพพาน สมเด็จพระบรมศาสดาได้ทรงคริสต์พุทธฎีกาสั่งพระอานนท์เถระในการจัดการพระพุทธรูปไว้ระ ตั้งความปรากฏใน **มหาปรินิพพานสูตร ทิมนิกายมหาวรรค**^{๒๕} ความว่า

สังเวชนียสถาน ๔ คือ สถานที่ประสูติ สถานที่ตรัสรู้ สถานที่แสดงปฐมเทศนา และสถานที่ปรินิพพาน จะเป็นที่ควรเห็นของเหล่าพุทธบริษัทผู้มีศรัทธา อันจักได้เดินทางไปจาริกไป น้อมนำมาให้มีจิตเลื่อมใส เมื่อสิ้นกาลกิริยากายแตกดับลงแล้ว จักได้เข้าถึงสุขคติโลกสวรรค์ อันประกอบด้วย

ในส่วนของการปฏิบัติต่อพระพุทธรูประ สมเด็จพระบรมศาสดาทรงโปรดให้กระทำ เหมือนดังที่ปฏิบัติต่อสรีระพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งจะมีการห่อด้วยผ้าใหม่ แล้วขับด้วยสัตว์ รวม ๕๐๐ คู่ เทียบพระสรีระลงในรางเหล็กอัน

^{๒๔} **อัปมาทธรรม** หมายถึง ธรรมะที่อาศัยความไม่ประมาท รายละเอียดดูที่ พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ กรุงเทพฯ: บริษัท เอส.อาร์.พริ้นติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘, หน้า ๕๘.

^{๒๕} **มหาปรินิพพานสูตร ทิมนิกาย มหาวรรค**, [๑๓๓-๑๓๔]

เต็มไปด้วยน้ำมัน^{๒๖} ครอบด้วยรางเหล็ก กระทำจิตภาวนาด้วยไม้หอม ถวาย
พระเพลิงพระสรีระ แล้วก่อสถูปไว้ที่หนทางใหญ่ ๔ แพร่ง ซึ่งจักเป็นประโยชน์
เกื้อกูล เพื่อความสุข แก่ชนเหล่านั้นสิ้นกาลนาน

ตถาคต ถือเป็น **อุปารหุบุคคล** หนึ่งในสี่จำพวก อันเป็นบุคคลที่ชน
รุ่นหลังพึงสร้างสถูปไว้เคารพบูชา เพื่อยังจิตใจให้บุคคลที่ได้พบประกอบกรรม
ดีและเลื่อมใส อันจะทำให้บุคคลนั้น เมื่อสิ้นชีวิตกายแตกดับลงแล้ว ย่อมเข้า
ถึงสุคติโลกสวรรค์ ประกอบด้วย

- พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
- พระปัจเจกสัมมาสัมพุทธเจ้า
- พระตถาคตสาวก
- พระเจ้าจักรพรรดิ

- **ปริจเฉทที่ ๒๗: ธาตุวิภังขปริวรรค**

กาลเมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาปรินิพพาน ก็บังเกิดมหัศจรรย์ต่างๆ
ทั้งปวงบังเกิดมีในบัดนั้น ครั้งนั้นเหล่าภิกษุสงฆ์แลเหล่าเทพยดาที่ยังคงดำรง
เป็นปุถุชน ยังไม่พ้นจากราคะกิเลส ก็รำปริเวทนาการโศกพิลาปอาลัย แลพระ
อาณนทัพระพุทธอุปัฏฐาก ชลนัยน์ไหลนองไม่ขาดสาย พระอนุรุทธเถระ ได้
กล่าวให้ระงับเพื่อความเศร้าโศก ให้บรรเทาลง

ฝ่ายองค์ขัตติยกษัตริย์มัลลราช ก็ได้ทรงจัดเตรียมจัดพิธีการเกี่ยวกับ
พระบรมศพ โดยให้นำผ้าสาฎก ๕๐๐ คู่ เข้าไปสู่ที่พระพุทธอสุภสรีรกาย ทำการ
สักการบูชาด้วยสุคนธูปผานานาประการ ผูกเพดานและม่านกันบริเวณ มหา

^{๒๖} พระปฐมสมโพธิกา ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส กล่าวว่า
นำพระสรีระแช่ลงในน้ำมันหอม

ปรีณิพพานพระแท่นมัญจาคาอาสน์ ห้อยด้วยพู่บุปผาชาติ ทำมณฑลมาลาอาสน์ คือ ที่รองพระศพ แล้วโสรจสรองพระอสุภสรีระด้วยสุคนธ์โศกธาราน้ำหอม กลุมด้วยพิพัทธภูษา ตกแต่งพระศพอย่างพระศพสมเด็จพระบรมจักรพรรดิราช บุษบาด้วยชัตติยราชูปโภค ประโคมด้วยเบญจางคคุริยภัณฑ์ ระดมศัพท์เสียงนฤนาท ในพระราชอุทยานสาละวัน สักการบูชาสิ้น ๒ วัน

ครั้นถึงวันคำรบ ๗ จึงเชิญพระบรมศพไปยัง **มกุฏพันธเจดีย์** ที่ถวายพระเพลิง ลำดับนั้น พระอาสน์ที่เถระได้กล่าวถึงชั้นตอนต่างๆอย่างละเอียด ตามที่ทรงมีพุทธฎีกาว่า จงหุ้มห่อพระศพพระชินสีห์ด้วยพระภูษา ๕๐๐ ชั้น พันให้แน่นด้วยด้าย แล้วเชิญลงใส่ใน **พระหีบทอง** อันเต็มไปด้วยน้ำมันหอม เชิญพระหีบทองขึ้นสู่เชิงตะกอนทำการถวายพระเพลิง ดับพระเพลิงแล้วเก็บ **พระพุทธรังษีราชคู่** แล้วก่อพระสถูปในที่ถวายพระเพลิง ท่ามกลางหนทางสี่แพร่ง กระทำสักการบูชาด้วยประทีปรูปเทียนสุคนธ์บุปผา

ลำดับนั้นเหล่ามัลลกษัตริย์ทั้งหลาย ก็กระทำตามพระเถระทุกประการ โปรดให้ทำจิตกาธานคือ เชิงตะกอน ด้วยไม้แก่นจันทน์ สูง ๑๒๐ ศอก แล้วเชิญพระหีบทองที่ใส่พระบรมศพ ประดิษฐานที่เบื้องบนนั้น แลครั้นจะทำการถวายพระเพลิง ก็จุดธูปก็ไม่ติด พระอนุรุทธจึงกล่าวว่ พระพุทธรังษีและเทพยดาทั้งหลายคงจะคอย **พระมหากัสสปเถระ** อันเป็นพระสาวกผู้ใหญ่ ซึ่งจะมาถึงในกาลวันนี้

ครั้นเมื่อพระมหากัสสปเถระเดินทางมาถึง ก็พาบริวารไปยัง **มกุฏพันธเจดีย์** เข้าไปถึงที่ใกล้เชิงตะกอน เฉลียงจิวรเหนือพระอังสะซ้าย ถวายอัญชลีกระทำประทักษิณสิ้น ๓ รอบ ก้าวเข้าไปสู่เบื้องพระบาท แล้วตั้งสัตยาธิษฐานว่า หากพระเถระมีความรักดีเป็นสัตย์ ขอพระบาทพระพุทธรังษีอันประดับด้วย **จักรวรรตลักขณะ** จงเสด็จออกมารับนิคมนาการจากพระหีบทองรับซึ่งหัตถ์ทั้งสอง อันประนมบนบอบอกภวันทนาการในบัดนี้ (รูปที่ ๓๔)

ลำดับนั้นพระพุทธศรีภาย ก็ทรงพระกรุณาพระบาทพระรัตนสีสุวรรน ทั้งสอง ก็เหยียดออกมาปรากฏออกมานอกพระหีบทั้งคู่ ฝ่ายพระกัศสปะเถรก็นำมาเช็ดชูเช็ดเคียรเกล้า แลพระมหากัศสปะเถรกับสงฆ์บริวารก็ถวายนมัสการ ครั้นเสร็จแล้วก็กลับคืนเข้าสู่ในที่พระหีบทองเดิม แลเดโชธาตุจึงบันดาลติดพระเชิงตะกอนขึ้นเอง

ด้วยอนุภาพแห่งเทพยดาที่กระทำมาปนาการพระพุทธสุภศรีภาย พร้อมทั้งคู่ผ้าสาฎก ๕๐๐ กับหีบทองแลพระจิตกาธานหมดสิ้น ครบถ้วน ๗ วัน อันว่าท่าออุทกธาวา ก็ตกลงมาแต่อากาศดับพระเพลิงให้อันตรธาน โดยมีสิ่งที่เพลิงมิได้ไหม้ ด้วยพระพุทธานิษฐาน คือ

๑. ผ้าสาฎกห่อหุ้มพระศรีภายชั้นใน ๑ ผืน

๒. ผ้าสาฎกที่ห่อหุ้มในชั้นนอกสุด ๑ ผืน

๓. พระเขี้ยวแก้ว ๔ องค์

๔. พระรากขวัญ ๒ องค์

๕. พระอุณหิศ คือ อัญมณีเบื้องบนพระเศียร ๑ องค์ รวมพระธาตุ ๗ องค์ที่คงอยู่ตั้งปรกติ

๖. พระศรีธรรมาวุธที่กระจัดกระจาย มีสัณฐาน ๓ ขนาด และพรรณวรรณสีที่แตกต่างกัน คือ

- **พระศรีธรรมาวุธขนาดใหญ่** ขนาดประมาณเท่าเมล็ดถั่วแตก มีพรรณสีเหลืองคล้ายสีทอง

- **พระศรีธรรมาวุธขนาดกลาง** ขนาดประมาณเท่าเมล็ดข้าวสารหัก มีพรรณสีดั่งแก้วมณี

- **พระศรีธรรมาวุธขนาดเล็ก** ขนาดประมาณเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาด มีพรรณดั่งสีดอกพิกุล

ประมวลลำดับความตั้งแต่วันปรินิพพาน เทพยดาแลมนุษย์ กระทำสักการบูชาพระบรมศพ ๗ วัน จึงถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ พระเพลิงไหม้

เชิงตะกอนอยู่ ๗ วันจึงดับ เก็บพระบรมสารีริกธาตุ กระทำการสักการบูชาสมโภช ๗ วัน สิริรวม ๒๑ วัน

พระเจ้าอชาตศัตรู ทรงสดับข่าวสมเด็จพระบรมศาสดาปรินิพพาน ก็ทรงพระวิสิญญ์ภาพ แน่เนิ่งไปกลางทางทองคำที่บรรจุมณฑุรสถารา ถึง ๓ ครั้ง ครั้นเมื่อทรงคลายความโศก ทรงดำริว่าพระองค์สมควรที่จะได้ฉันทิเยนุพระสรีธาตุมานะประดิษฐาน โปรดให้ราชทูตได้กราบทูลราชสาส์นไปถึงกษัตริย์มัลลราช ว่าพระองค์เป็นชัตติยราชราชาที่ยิ่งใหญ่ สมควรที่จะได้พระบรมสารีริกธาตุมา ก่อสถูปบรรจุบูชาไว้ หากมิได้ก็จะตระเตรียมยกทัพตามไป

ข้างฝ่าย กษัตริย์ลิจฉวี แคว้นเวสาลี กษัตริย์ศักยราช กรุงกบิลพัสดุ์ แด่ กษัตริย์กุติยราช เมืองอัถกัปปนคร กษัตริย์โกติยราช เมืองรามคาม และพราหมณ์ เมืองเวฐฐทีปปกนคร และกษัตริย์มัลลราช เมืองปาวา ซึ่งเมื่อทราบข่าวสมเด็จพระบรมศาสดาปรินิพพาน ณ กุสินารายนคร ต่างแต่งราชทูตมาถึงกษัตริย์มัลลราช ในเนื้อความได้ทูลที่จะขอแบ่งส่วนของพระบรมสารีริกธาตุ แล้วจะทำการยกพลพลโยธินาหารมา รวมทั้งฝ่ายกองทัพพระเจ้าอชาตศัตรู นครราชคฤห์ รวม ๗ นคร ซึ่งต่างฝ่ายต่างถือกรรมสิทธิ์ในการครอบครองพระบรมสารีริกธาตุ มีอุปมาเปรียบเปรยว่า

“...แม้ว่ารัตนมณีแก้วจะบังเกิดในเขตคาม ของแต่ละฝ่ายก็ยังมีให้ แก่กัน แก้วอันใดในมนุษย์โลกกับทั้งเทวโลก ซึ่งจะประเสริฐเสมอด้วย พระพุทธรัตน นี้นิมีได้...”

แต่ละฝ่ายต่างถือชัตติยมานะ คุกคามทำร้ายกัน ทั้ง ๗ นคร ก็เข้ามาประชิดติดประชิดพระทวารนครกุสินาราย ในกาลนั้น โทณพราหมณาจารย์ ผู้เป็นอาจารย์ของเหล่าชัตติยกษัตริย์ แลอาศัยอยู่ในนครกุสินาราย ครั้นสดับเหตุวิวาจกนเกือบจะเป็นสงครามของเหล่ากษัตริย์ ก็คิดว่าตนสมควรที่จะออกไปห้ามระงับด้วยโอวาทกถา มิให้เกิดยุทธนาการ ด้วยจะแบ่งปันพระบรมสารี-

ริกาตุออกเป็น ๘ ส่วน ให้แก่บพิตรทั้งปวงตามส่วนอย่างเสมอกัน เพื่อจะได้
อัญเชิญไปก่อพระสถูปบรรจุไว้ทุกพระนคร เป็นที่สักการบูชาแห่งมหาชน

แล้วให้เปิดประตูพระนคร เชิญเหล่าบัณฑิตยักษัตริย์ทั้งหลายเข้าไปในนคร
แล้วเปิดออกซึ่งสุวรรณโตนี คือพระหีบทองน้อย อันบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ
ทั้งหมด เหล่ากษัตริย์ทั้งหลายก็เข้าไปอภิวัต ถวายนมัสการพระบรมสารีริกธาตุ
ที่มีวรรณสถานตั้งทอง พากันโศกสลดย์กำสรด ขณะนั้นโธมพราหมณาจารย์
ก็ฉวยเอา พระทักษิณทาตมาต (พระเขี้ยวแก้วเบื้องบน) ซ่อนไว้ ณ ภายใน
ผ้าโพกศีรษะ แล้วจึงใช้ ตุมพะคือ ทะนาน ดวงพระบรมสารีริกธาตุได้ ๑๖
ทะนาน^{๒๐๗} แบ่งโดยลำดับกษัตริย์ทั้ง ๘ นคร องค์กร ๒ ทะนานเสมอกัน

สมเด็จพระอมรินทรราชาได้ทอดทศนาด้วยทิพยจักษุญาณว่า โธม
พราหมณาจารย์ผู้แจกพระบรมธาตุ ลอบลักนำเอาพระทักษิณทาตมาตซ่อน
ไว้ที่ระหว่างผ้าโพก ทรงพิจารณาว่าพราหมณ์ผู้นี้ มีควรคู่แก่การครอบครอง
พระทาตมาต ควรที่จะนำไปบูชาในเทวโลก แล้วสมเด็จพระอมรินทร์จึงลงมา
ถือเอาพระทักษิณทนต์ทาตมาตจากผ้าโพกแห่งโธมพราหมณ์ ประคิบฐานลง
ในสุวรรณโกศแก้ว อัญเชิญไปสู่ดาวดึงส์เทวพิภพ บรรจุไว้ใน พระจุฬามณีเจดีย์

ฝ่ายโธมพราหมณ์เมื่อแจกพระบรมธาตุเสร็จแล้ว ยกหัตถ์ขึ้นคั้นหา
พระทาตมาตก็มีพานพบ ครั้นจะได้ตามว่าใครเป็นโจรมาลอบลักไป ก็คิด
ละอายใจมิอาจพูดได้ จึงดำริว่า อันตุมพะทะนานทอง ที่ดวงพระบรมสารีริกธาตุ
จะนำไปก่อพระเจดีย์บรรจุเป็นที่สักการบูชา เหล่ากษัตริย์ทั้งหลายก็ยินยอม

^{๒๐๗} ประกอบด้วย พระบรมสารีริกธาตุขนาดใหญ่ ดวงได้ ๕ ทะนาน ขนาดกลาง ดวงได้ ๕ ทะนาน
อย่างน้อยดวงได้ ๑๖ ทะนาน สิริรวมพระบรมสารีริกธาตุที่แจกทำลายนี้นับเป็น ๑๖ ทะนาน

ขณะนั้นกษัตริย์ในโมริยะนคร อันสถิตอยู่ ณ ไกล่ป่าปิปผลวัน ทราบข่าวสมเด็จพระบรมศาสดาปรินิพพาน จึงส่งราชทูตให้มาทูลกษัตริย์มัลลราช อนุครกุสินาราย ขอส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ แล้วจะเสด็จยกพยุหยาตราติดตามมาภายหลัง ครั้นทราบความจากกษัตริย์กุสินารายว่า พระบรมสารีริกธาตุนั้นได้แจกปันกันแล้ว ๘ ส่วน จึงอัญเชิญแก้ว **พระอังคารธาตุ** กลับมาประดิษฐานสักการะเป็นกองทัพกลุ่มสุดท้าย

เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุจากมกุฏพันธเจดีย์กลับสู่กรุงราชคฤห์ เป็นเวลา ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน ได้โปรดให้ก่อพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ทำการฉลองพระสถูป ฝ่ายกษัตริย์ชาติตติยราชทุกๆ เมืองก็อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุในส่วนตัวน กลับมายังนครแล้วก่อสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ ณ เมืองนั้น ทำการฉลองพระสถูป สิริวมถึงพระสถูปซึ่งบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๘ พระสถูป พระสถูปบรรจุพระศูมพะทะนทานทองเป็นค้ำรับ ๘ พระสถูปบรรจุพระอังคารธาตุ เป็นค้ำรับ ๑๐

ภาพจิตรกรรมอันเป็นฉากสุดท้ายของศาลาการเปรียญวัดกษัตริยาธิราชวรวิหาร ในเรื่องพุทธประวัติ คือ ธาตุภิวัชชนปริวรรต ปริจเฉทที่ ๒๗ กล่าวถึง ขบวนอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุของเหล่ากษัตริย์และพราหมณ์ เสด็จออกจากนครกุสินารา ประดิษฐานบนหลังคชาธาร (รูปที่ ๓๕) โดยเวียนมาบรรจบกับเหตุการณ์ปริจเฉทที่ ๑- วิภาหังคผลปริวรรต

และที่บริเวณเหนือประตูทางเข้าออก ด้านทิศใต้ สันนิษฐานว่า เป็นภาพพระอินทร์ อัญเชิญพระเขี้ยวแก้ว(พระทามธาตุ) ประดิษฐานบนดาวดึงส์เทวพิภพ มีการจัดกระบวนอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ แวดล้อมด้วยเหล่าทหารที่แต่งกายแบบขุนนาง และเป็นที่น่าสังเกตว่า มีการเขียนภาพพุ่มไม้เจดีย์ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับ **พระมหาสถูปขเวมอดอ(พระธาตุมูเตา)** เมื่อหงสาวดีประเทศพม่า (รูปที่ ๓๖, ๓๗)

พื้นที่เหนือกรอบของหน้าต่างด้านทิศตะวันตก: เขียนภาพทศชาติชาดก ซึ่งเป็นชาดกในชุดคัมภีร์อรรถกถา แบ่งเป็นหมวด ที่เรียกว่า “นิบาต” ชุด ๑๐ เรื่อง แต่ละเรื่องมีจำนวนพระคาถามากกว่า ๘๐ พระคาถา เรียกว่า “มหาบาตชาดก” หรือ “ทศชาติชาดก” นับเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบารมีขั้นต่างๆ อย่างครบถ้วน และเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ก่อนที่จะมาประสูติและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

- **เคมียชาดก: พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญ เนกขัมมบารมี (รูปที่ ๓๘)**

พระเจ้ากาสิกราช โปรดให้นายสุนันทसारถิ์ นำพระเคมียกุมารไปฝังในป่า หลังจากที่ได้ทรงทดสอบมาเป็นเวลา ๑๖ ปี ขณะที่นายสารถิ์สุนันทกำลัง ซุกหลุมในป่า ก็ครบกำหนดเวลาที่พระเคมียทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี จึงทรงเลิกเป็นง่อยเปลี้ย หูหนวก เป็นใบ้ และทรงทดสอบพลังกำลังของพระองค์เองโดยทรงยกราชรถ และตรัสกับนายสุนันทสารถิ์ว่า การประหารชีวิตพระองค์นั้นเป็นการทารุณกรรม การที่จะประหารโอรสของผู้ที่ตนพึงบารมีเปรียบเสมือน ทำลายร่วมเงาที่เคยพึ่งพาอาศัย ไม่สมควรยิ่ง เมื่อนายสุนันทสารถิ์ทราบว่กำลังสนทนากับพระเคมียกุมาร จึงเลิกคิดทำการประหาร และทูลเชิญพระเคมีย-กุมารให้เสด็จกลับวัง พระเคมียกุมารปฏิเสธ เนื่องจากพระองค์ไม่ปรารถนาราชสมบัติ มีความประสงค์ที่จะบำเพ็ญพรตในป่าเพียงลำพังด้วยความสงบ นายสุนันทสารถิ์ก็กลับเข้าเมืองได้กราบทูลพระเจ้ากาสิกราชและพระนางจันทระเทวีให้ทรงทราบความจริงทุกประการ ลำดับต่อมาเป็นภาพ พระเคมียทรงให้โอวาทแก่พระบิดาและพระมารดาว่า ผู้ที่มุ่งหวังในความสุข ความเพลิดเพลินทั้งหลายนั้น เปรียบเสมือนผลไม้ที่สูงอมหล่นจากต้น โดยมิได้ก่อให้เกิดประโยชน์ ประการใด ทุกคนจะต้องตาย เมื่อกลับเข้าเมืองพาราณสีได้เมืองพาราณสีได้ทรงบริจาคทรัพย์สมบัติ เป็นสาธารณประโยชน์ แล้วเสด็จออกบวช

ชาตเรื่องนี้ มุ่งหมายแสดงความตั้งใจอันแน่วแน่ เปรียบได้กับการบำเพ็ญเนกขัมมบารมีของพระเตมียกุมาร ผู้ที่ออกบวชยอมเป็นผู้ที่ไม่ปรารถนาความสุขใดๆ ตลอดจนทรัพย์สมบัติต่างๆ

- มหาชนกชาต: พระโศภิต์ทรงบำเพ็ญวิริยะบารมี

พระมหาชนกเดินทางไปค้าขายที่สุวรรณภูมิ ระหว่างทางในมหาสมุทร เกิดพายุใหญ่เรือแตก ถูกเรือจมน้ำตายหมด พระมหาชนกว่ายน้ำอยู่ในมหาสมุทรเป็นเวลา ๗ วัน นางมณีเมขลาเทพธิดาผู้รักษามหาสมุทร มาพบ จึงให้ความช่วยเหลือ ชும்พาเหาะมาวางไว้ในสวนมะม่วง เมืองมิติลดา

ณ เมืองมิติลดา เมื่อด่างษัตริย์มีการเสวยทวย ตามประเพณีกษัตริย์อินเดียโบราณจะใช้วิธีปล่อยราชรถเสวยทวย ถือว่าราชรถไปเกยที่ผู้ใดแสดงว่าผู้นั้นมีบุญญาธิการ เหมาะสมที่จะเป็นกษัตริย์ ราชรถที่เสวยทวยได้ไปหยุดที่พระมหาชนกบรรทมอยู่ในอุทยาน ผู้ติดตามได้ประโคมดนตรีจนพระมหาชนกตื่นบรรทม กราบทูลเชิญเสด็จเข้าเมือง ก่อนขึ้นครองราชย์พระมหาชนกทรงแก้ปัญหาปริศนาและทำให้พระนางสิวลีพอพระทัย พระมหาชนกจึงอภิเษกกับพระนางสิวลีพระราชธิดากษัตริย์เมืองมิติลดา มีพระโอรสองค์หนึ่งพระนามว่า “ทิวากุมาร”

ต่อมาพระมหาชนกได้ทรงแต่งตั้งทิวากุมารขึ้นเป็นอุปราช วันหนึ่งทรงทอดพระเนตรเห็นต้นมะม่วงในอุทยาน ต้นหนึ่งมีผลตกถูกแย่งชิงกันจนต้นหักโค่น อีกต้นไม่มีผลก็คงทนอยู่ อาศัยเหตุดังนี้จึงทรงพิจารณาได้ว่า ทรัพย์สมบัติทั้งหลายนำมาซึ่งความโศก ทรงเกิดความเบื่อหน่ายในราชสมบัติ จึงเสด็จออกผนวชเป็นฤๅษี พระนางสิวลีเสด็จกลับเมืองมิติลดา ได้ทรงทำพิธีราชาภิเษกที่ทิวากุมารครองราชสมบัติแทนพระราชบิดา แล้วพระนางก็เสด็จออกบวชอยู่ในพระราชอุทยานบำเพ็ญเพียรเช่นเดียวกับพระมหาชนก เมื่อสิ้นอายุขัยก็เสด็จสู่พรหมโลก

- สุวรรณสามชาตก : พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญ เมตตาบารมี (รูปที่ ๓๙)

ณ เมืองพาราณสี มีพราหมณ์ ๒ คนซึ่งเป็นมิตรสนิทรักใคร่กันมาก ต่างสัญญาว่าหากมีลูกชายและหญิงจะให้แต่งงานกัน ต่อมาพราหมณ์คนหนึ่ง มีบุตรชายให้ชื่อว่า *ทุกฤทกุมาร* อีกฝ่ายมีลูกเป็นหญิงชื่อว่า *ปาริกาฤมารี* ทั้งสองคนจึงแต่งงานกัน ตามชาตกกล่าวว่ทั้งสองเกิดมาจากพรหมโลก จึงไม่มีความต้องการฉันสามีภรรยา ประพฤติเพศพรหมจรรย์ ทั้งคู่จึงออกเดินทางไปบวชเป็นตบาสยังป่าหิมพานต์ ฝ่ายพระอินทร์ทรงรู้เหตุการณ์ล่วงหน้า ว่าฤๅษีทั้งสองจะต้องประสบเคราะห์กรรม จึงบอกให้ทั้ง ๒ มีบุตรด้วยกัน พระอินทร์จึงให้ทุกฤทฤๅษีเอามือลูบท้อง นางปาริกาฤมารี ก็บังเกิดบุตรชายคนหนึ่งมีผิวพรรณงดงาม ให้ชื่อว่า *สุวรรณสาม*

เมื่อสุวรรณสามอายุได้ ๑๙ ปี บิดามารดาที่ตาบอดเนื่องจากถูกงูพิษ ในจอมปลวกพันพิษเข้าตา เคราะห์กรรมครั้งนี้เป็นผลมาจาก อดีตชาติที่ทั้งสองเกิดเป็นหมอริชชาตา แต่เมื่อคนไข้ไม่มีเงินค่ารักษา ทั้งสองก็ทำให้คนไข้ตาบอด สุวรรณสามบุตรชายจึงต้องออกหาอาหาร ปรนนิบัติเลี้ยงดูบิดามารดาแต่เพียงลำพัง และมีสัตว์เป็นเพื่อนจำนวนมากในป่าคอยช่วยเหลือ

วันหนึ่งกษัตริย์ปิลักษณ์ แห่งกรุงพาราณสี เสด็จไปล่าสัตว์ในป่า ได้ทอดพระเนตรเห็นสุวรรณสามกำลังตักน้ำในแม่น้ำมิลสมมตา แวดล้อมด้วยฝูงกวาง เนื้อ และสัตว์นาๆชนิด ทรงยิงธนูไปถูกสุวรรณสาม ด้วยทรงคิดว่า จึงบุคคลผู้นี้คงจะมีไข่มุมขุมทรัพย์มหา ก่อนที่สุวรรณสามจะสิ้นใจ ได้ร้องขอเห็นหน้าผู้ที่ยิงทั้งทีตนไม่มีความผิด แม้จะได้รับทุกข์ที่โตนยิ่งแต่การที่จะไม่ได้พบและปรนนิบัติบิดามารดานั้นเป็นทุกข์ยิ่งกว่า เมื่อกษัตริย์ปิลักษณ์ทรงทราบ ว่าสุวรรณสามเป็นลูกคนเดียวที่เลี้ยงดูบิดามารดาที่ตาบอด ก็ทรงสลดพระทัย และรับผิดในการกระทำ กล่าวว่าจะทรงสละราชสมบัติ และขอรับอุปการะบิดามารดาของเหมือนอย่างทีสุวรรณสามเคยกระทำ สุวรรณสามได้ขอร้องให้พาไปพบบิดามารดาแล้วสิ้นใจ พระเจ้าปิลักษณ์ได้นำร่างสุวรรณสามกลับไปยัง

อาศรม และกล่าวว่่าสุวรรณสามได้ตายเสียแล้วด้วยพระหัตถ์ของพระองค์ ทั้งสองก็มีได้ถือโทษโกรธพระองค์ แล้วจึงทรงยกร่างสุวรรณสามขึ้นพาด ตักถุ้ทั้งสอง กล่าวคำอธิษฐานว่่า สุวรรณสามเป็นผู้ที่มีความประพฤติดีทั้งปวง มีความซื่อสัตย์และกตัญญูต่อบิตามารดา ขอเทพยตาได้โปรดเห็นแก่ความดี ของสุวรรณสาม ด้วยการถอนพิษจากธนู

เทพธิดาสุนทรืทีค้อยดูแลสุวรรณสามแคว้นที่ถูกยงนางไปอยู่ที่เทวสภา เมื่อทราบเหตุการณ์ทั้งหมด ได้ช่วยกันตั้งสัตยาธิษฐาน ขอให้พิษหายไปจากร่างสุวรรณสาม จวบจนรุ่งเช้าสุวรรณสามจึงฟื้นคืนชีวิต และตาของบิตามารดาก็หายเป็นปกติ สร้างความประหลาดใจแก่พระราชายังนัก

สุวรรณสามจึงกราบทูลว่่า การที่ตนเองรอดชีวิตมาได้ เป็นเพราะ ความกตัญญูที่มีต่อบิตามารดา ซึ่งเป็นสิ่งที่เทวดาและมนุษย์สรรเสริญ พร้อม กันนั้นสุวรรณสามจึงขอร้องพระเจ้าบิดยักษให้ทรงเลิกการล่าสัตว์ ขอให้ทรง ทำความดี ต่อพระชนก พระชนนี พระมเหสี พระโอรส พระธิดา สัตว์พาหนะ อำมาตย์ ไพร่พล ชาวเมือง และจงบำรุงสมณพราหมณ์ มีเมตตาต่อสัตว์ทุกชนิด ประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต เมื่อประพฤติดีดังกล่าวแล้ว เมื่อสิ้น ชีวิตแล้วพระองค์จะได้ขึ้นสวรรค์ พระเจ้าบิดยักษทรงขอขมาสุวรรณสาม และ อำลาบิตามารดาสุวรรณสาม เสด็จกลับเข้าเมืองได้ทรงบำเพ็ญแต่การกุศล ตลอดพระชนม์ชีพ เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้วก็ไปเกิดบนพรหมโลก

- เนมิยราชชาคค : พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมี

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นเนมิยกุมาร ครองราชย์ ณ เมืองมิลิต ลาแคว้นวิเทหะ ทรงเป็นกษัตริย์ที่สนพระทัยแต่กุศลกรรม โปรดการทำบุญ ทำทาน รักษาศีลอุโบสถอย่างสม่ำเสมอ วันหนึ่งทรงตั้งปวงจว่่า การประพฤติ พรหมจรรยาับการให้ทาน ฝ่ายไหนจะดีกว่ากัน เมื่อพระอินทร์ ได้วิดิษณาว่า การ ประพฤติพรหมจรรยาับรักษาศีลมีผลมากกว่า การให้ทาน เพราะอนิสงส์ในการ

ให้ทาน จะส่งผลให้เกิดแต่สวรรค์ แต่การรักษาศีลประพฤติพรหมจรรย์ ส่งผลให้เกิดได้สูงถึงพรหมโลก แต่ต้องกระทำทั้งสองอย่างควบคู่กัน เมื่อพระเนมิยราชได้ฟังแล้ว ก็เกิดปิติโสมนัส ฝ่ายพระอินทร์เมื่อเสด็จกลับไป ก็ทรงครีตเล่าเรื่องราวของพระเนมิยราชให้เหล่าเทวดาฟัง

เหล่าเทวดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้ยินเรื่องพระเนมิยราช ก็พากันอยากพบพระองค์ จึงทูลพระอินทร์ให้ส่งมาตุลีเทพบุตรนายสารดีเทวดา ขัษเวษยันตราขจรลงมารับพระเนมิยราช ก่อนเดินทางไปบนสวรรค์พระมาตุลีเทพบุตร ได้พาพระเนมิยราชเสด็จลงไปชมนรกภูมิขุมต่างๆ พระเนมิยราชทรงทอดพระเนตรเห็นนรกขุมต่างๆ และได้ตั้งพระทัยที่จะนำไปเล่าให้เหล่าพสกนิกรฟัง เพื่อจะได้ไม่ประมาทหลงผิด ประพฤติชั่วต่างๆ

หลังจากพาชมนรกภูมิแล้ว มาตุลีเทพบุตรจึงนำพระเนมิยราชขึ้นไปชมสวรรค์ เข้าเฝ้าพระอินทร์ ณ สุธรรมเทวสภา บนดาวดึงส์เทวพิภพเป็นเวลา ๗ วัน ทรงอภิปรายธรรมะกับเหล่าเทวดา

เมื่อพระเนมิยราชเสด็จลงมายังโลกมนุษย์ ได้ทรงครีตแก่พสกนิกรเล่าถึงสิ่งที่ได้ทอดพระเนตร โทษทัณฑ์ในนรกภูมิ ในขุมต่างๆ และได้ทรงกล่าวถึงบุญกุศล และการช่วยทิพยวิมานในชั้นต่างๆ ซึ่งเป็นผลจากผลบุญของการกระทำของบุคคลในอดีตชาติที่เกิดเป็นมนุษย์ เพื่อเหล่าพสกนิกรของพระองค์ ประกอบแต่คุณงามความดีเมื่อหม้ออำมาตย์และพสกนิกรได้ฟังเรื่องนรกสวรรค์แล้ว ต่างมีจิตยึดมั่นในการประกอบกรรมดี

ต่อมาเมื่อพระเจ้าเนมิยราชทรงเสวยราชสมบัติ เมื่อล่วงเข้าวัยชราวันหนึ่งนายช่างกลบก(ช่างตัดผม) ได้พบพระเกศาหงอกเส้นแรก เมื่อทรงทราบก็ได้ส่งราชสมบัติให้แก่พระโอรส แล้วเสด็จออกบวช ซึ่งต่อมาพระเจ้ากาดารัชชกะโอรส ก็ได้เสด็จออกบวชเช่นเดียวกับพระเนมิยราช เรื่องราวดังกล่าวจึงเป็นเหตุให้ราชวงศ์มณฑล เวียนมาบรรจบครบ ๙๔,๐๐๐ องค์

- **มโหสถชาคก (มหาอุมมัตถชาคก): พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญปัญญาบารมี**

มโหสถเป็นบุตรของเศรษฐีสิริวิฑมกะและนางสุมนาเทวี เมื่อแรกเกิดมากล่าวกันว่า ถือแห่งยาออกมาจากรักรรภ์มารดา บิดาจึงนำไปฝนที่หน้าผาก อากาศรพดศีระของเศรษฐีที่เคยเป็นมายาวนานก็หายไป จึงตั้งนามบุตรชายว่า **“มโหสถ”** ชาวบ้านที่ทราบข่าวต่างพากันมาให้รักษาโรค และเมื่อเจริญวัยขึ้น ๗ ขวบ มโหสถมีความฉลาดหลักแหลมกว่าเพื่อน สามารถแก้ไขปัญหามากมาย ได้อย่างน่าอัศจรรย์ และคิดสร้างศาลาใหญ่กลางหมู่บ้าน

ความฉลาดหลักแหลมของมโหสถเลื่องลือไปถึงพระเจ้าวิเทหราช กษัตริย์เมืองมิตถา ซึ่งทรงมีราชบัณฑิตประจำราชสำนักอยู่ ๔ คน ครั้งหนึ่ง ทรงสุบินเห็นราชบัณฑิตคนที่ ๕ ว่าจะเป็นผู้ฉลาดหลักแหลมเหนือคนอื่นทั้งหมด เมื่อทรงนำเรื่องของมโหสถไปปรึกษาราชบัณฑิตทั้ง ๔ ต่างขัดขวางมิให้นำมโหสถเข้าวังด้วยความริษยา พระเจ้าวิเทหราชทรงติดตามตุการกระทำของมโหสถมาตลอดเวลา มีการทดสอบไหวพริบและปัญญา ด้วยเรื่องต่างๆ อาทิ เช่น มีหญิงสองคนอ้างว่าเป็นมารดาของเด็ก มโหสถจึงสั่งทั้ง ๒ จับเด็ก ที่มีมือและขาแล้วให้ต่างพยายามดึงเด็กข้ามเส้นที่กำหนด ครั้นเด็กร้องขึ้นด้วยความเจ็บปวด ข้างฝ่ายมารดาจริงจึงปล่อย ทำให้สามารถหามารดาที่แท้จริงของเด็กได้

จนกระทั่งพระเจ้าวิเทหราชมีรับสั่งให้เชิญมโหสถเข้าวัง เพื่อไต่ปริศนาต่างๆ เป็นที่พอพระราชหฤทัยของพระเจ้าวิเทหราชและพระนางอุทุมพรเทวี พระมเหสีอย่างยิ่ง เมื่อมโหสถเจริญวัยถึงคราวจะมีคู่ครอง มโหสถก็ออกเดินทางไปหาหญิงที่เหมาะสมและถูกใจด้วยตัวเอง จนไปพบหญิงคนหนึ่งชื่อว่า **“อมร”** หญิงผู้นี้เป็นสตรีที่มีความงามตามลักษณะทุกประการ และมีปัญญาหลักแหลมซึ่งมโหสถได้ทำการทดสอบ ด้วยวิธีการต่างๆ และเห็นว่าเหมาะสม ที่จะเป็นคู่ครอง พระเจ้าวิเทหราชและพระนามอุทุมพรเทวีได้ประกอบพิธีแต่งงาน

ให้อย่างใหญ่โต ราชบัณฑิตทั้ง ๔ ต่างพากันรียยาในความเจริญก้าวหน้าของ มโหสถ จึงคิดกำจัดและแก้งด้วยวิธีการต่างๆ

ฝ่ายพระเจ้าจตุณัพรหมทัต มีราชบัณฑิตที่ปรึกษาเป็นพราหมณ์ชื่อ เกวัญ ได้ยุยงให้พระเจ้าจตุณัพรหมทัตปรารถนาความยิ่งใหญ่ในชมพูทวีป มีอุบายที่จะเชิญเจ้านคร ๑๐๑ เมือง มาในงานเลี้ยงแล้วจะลอบใส่ยาพิษในสุรา แต่กาลกระทำก็ไม่เป็นผลเนื่อง จากนกแก้วสุวบัณฑิตของมโหสถที่ส่งไปคอย สืบข่าวนำความมาบอก มโหสถจึงส่งคนไปทำลายไหสุรา ทำให้พระเจ้าจตุณั พรหมทัตกริ้วมาก จึงส่งกองทัพยกมาตีมิตถิธานครทันที ซึ่งเป็นตอนสำคัญ ของเรื่องมโหสถชาตก

การสู้รบไม่สามารถเอาชนะกันได้ทั้งสองฝ่ายจึงคิดเอาชนะด้วยปัญญา ตั้งคิดว่าผู้แพ้ต้องกราบผู้ชนะ มโหสถคิดอุบายทำที่จะมอบแก้วมณีที่มีค่าให้ เป็นของขวัญแก่เกวัญ เมื่อเกวัญพราหมณ์ออกมาที่แสร้งทำแก้วมณีตกบนพื้น เมื่อเกวัญก้มตัวลงเก็บด้วยความเสียดาย มโหสถจึงกดหัวเกวัญประกาศไปยัง กองทหารว่า พราหมณ์เกวัญยอมกราบมโหสถแล้ว ด้วยอุบายนี้ทำให้กองทัพ พระเจ้าจตุณัพรหมทัตเข้าใจผิด จึงถอยทัพกลับ

เกวัญพราหมณ์โกรธแค้นและอับอายมาก จึงสั่งให้ยกทัพมาใหม่ ใน คราวนี้มโหสถจึงส่งอนุเกวัญออกไปเป็นไส้ศึกในกองทัพให้แตกความสามัคคี ระหว่างกษัตริย์ ๑๐๑ นคร จึงทำให้ส่งบศึกไป เมื่อไม่สามารถเอาชนะฝ่าย มโหสถได้ เกวัญพราหมณ์ออกอุบายให้พระเจ้าจตุณัพรหมทัต ยกเจ้าหญิง ปัญจาลจันตีราชธิดาให้เป็นมเหสีพระเจ้าวิเทหราช มโหสถเข้าเฝ้าพระเจ้าจตุณั พรหมทัต อ้างว่าจะมาสร้างพระราชฐานใหม่ให้สมพระเกียรติ มโหสถเลือก ที่ดินได้ริมน้ำแล้วสร้างพระราชวัง โดยซุกอุโมงค์ภายในมีกลไก ให้ทะลุไปถึงวัง ของพระเจ้าจตุณัพรหมทัต เมื่อการก่อสร้างแล้วเสร็จมโหสถ จึงทูลพระเจ้า วิเทหราชไปประทับ ฝ่ายพระเจ้าจตุณัพรหมทัตและพราหมณ์เกวัญ รอโอกาส ก็เข้าจับพระเจ้าวิเทหราชทันที แต่ขณะเดียวกันมโหสถก็ลอบส่งคนจับตัว

พระมหาลี โอรสและธิดามาขังไว้ในอุโมงค์เพื่อเป็นตัวประกัน พระเจ้าจูลีนิ พรหมทัตทรงยอมแพ้ต่อปัญญาอันหลักแหลมของมโหสถ จึงปล่อยพระเจ้าวิเทหราชและได้กล่าวขอมมโหสถมารับราชการในราชสำนักของพระองค์

มโหสถได้ให้สัญญาว่า เมื่อสิ้นพระเจ้าวิเทหราชจะมารับราชการในอุทฺตรปัญจาลนคร ครั้นเมื่อพระเจ้าวิเทหราชสวรรคต มโหสถได้เดินทางมารับราชการที่เมืองอุทฺตรปัญจาลนครตามสัญญาได้ใช้ปัญญาอันหลักแหลมช่วยในการบริหารบ้านเมืองสืบมา

- ฎริทัตตชคค : พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญ คีลนารมี (รูปที่ ๔๐)

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระฎริทัตต เป็นลูกของท้าวธตรฐพญานาคผู้ปกครองนาคพิภพ กับพระนางสมุทฺธราชราชธิดาพระเจ้าสาครพรหมทัต แห่งเมืองพาราณสี มีพี่น้องร่วมอุทร 4 องค์ พระฎริทัตตมีความใกล้ชิดกับพระอินทร์มาก และใคร่จะได้ไปเกิดบนเทวโลก จึงเริ่มบำเพ็ญบุญกุศลด้วยการรักษาศูโอบสโตศีล โดยขึ้นมานำเพ็ญศีลในเมืองมนุษย์บนจอมปลวก ใกล้ต้นไทรริมฝั่งแม่น้ำยมุนา พระฎริทัตตได้ตั้งจิตอธิษฐานว่า แม้ผู้ใดต้องการหนึ่ง เอ็น กระดูก หรือเลือดเนื้อของตน ก็จะยอมบริจาคให้ ขอเพียงให้ได้รักษาศีลให้บริสุทธิ์

วันหนึ่งมีพราหมณ์ชื่อ เนสาทและบุตรออกมาล่าสัตว์ได้พบพระฎริทัตต พระฎริทัตตจึงบอกความจริงทุกประการว่าเป็นโอรสของท้าวธตรฐพระราชาแห่งนาคพิภพ พระฎริทัตตเกรงว่าพราหมณ์จะนำความไปบอกหม่อมมาทำอันตรายตน จึงผูกมิตรด้วยการชวนสองพ่อลูกลงไปเที่ยวนาคพิภพ ต่อมา ๒ พ่อลูกคิดหักหลังไปบอกแก่พราหมณ์ “อาถัมพายน” ที่มีมนต์ที่ใช้จับนาค

เนสาทพาพราหมณ์ไปบริเวณที่พระฎริทัตตรักษาศีลบนจอมปลวก ซึ่งปรากฏในงานจิตรกรรม รวมทั้งแกะสลักที่หน้าบันพระวิหารทิวศิวได้ เพราะความโลภอยากได้ดวงแก้ว เมื่อไปถึงพระฎริทัตตรักษาศีลอยู่และรู้ว่าพราหมณ์

คิดทำร้ายตน แต่หากตอบได้พราหมณ์เป็นอันตราย พราหมณ์ร้ายเวทมนต์จน พระภริยาคิดทรมคพิช พราหมณ์จึงจับพระภริยาคิดใส่ยามเดินทางเข้าไปในเมือง บังคับให้แสดงมายากลต่างๆ พระภริยาคิดได้รับความทรมาณ ชาวบ้านต่าง เวทนาสงสารให้ข้าวของเงินทอง แต่พราหมณ์ก็ยังไม่พอใจ พาพระภริยาคิดออก แสดงตระเวนไปยังเมืองต่างๆ จนถึงเมืองพาราณสี

ฝ่ายนาคพิภพเมื่อพระภริยาคิดหายไป ๑ เดือน นางสมุทรชาพระมารดา รับสั่งพี่น้อง ให้ออกติดตามหาทั้งเทวโลกและมนุษย์โลก สู่ที่ค้นพี่ชายแปลงเป็น คอบสและนางอชจิมุขีน้องสาวต่างมารดาแปลงตัวเป็นกบซ่อนไปในมวยดม ได้ พบพระภริยาคิดและทำพราหมณ์อาถัมพายนีให้ต่อสู้กันด้วยอิทธิฤทธิ์ แมกบ แปลงปล่อยพิษออกมา ๓ หยด เกิดเป็นเปลวไฟอย่างน่ากลัวทำให้พราหมณ์ อาถัมพายนีเป็นโรคเรื้อน ตกใจกลัวปล่อยพระภริยาคิด

พระภริยาคิดจึงเนรมิตร่างกายกลับมามีอายุเป็นมนุษย์ ประกาศตน ว่าเป็นบุตรของพระนางสมุทรชา พระชนินุสสุาพระเจ้าพาราณสี ที่ยอมให้ พราหมณ์จับมาเพราะปรารถนาจะรักษาชีวิต บัดนี้เป็นอิสระแล้วขอกลับไปยัง นาคพิภพ พระเจ้าพาราณสีมีความประสงค์ ที่จะพบพระนางสมุทรชา ทรงเล่า ให้พระภริยาคิดฟังว่า เมื่อนางสมุทรชาไปเมืองนาคแล้ว พระบิดาเสียพระทัย จึง สละราชสมบัติออกบวช และพระองค์จึงได้ครองราชสมบัติ พระราชาประสงค์ ที่จะให้นางสมุทรชาพระชนินุสสุาและโอรสได้เข้าเฝ้าจึงเสด็จไปยังริมฝั่งแม่น้ำยมุนา ฝ่ายสุภคณ้องชายพระภริยาคิด ได้ออกติดตามมาจนพบพราหมณ์เนสาท กำลัง ทำพิธีล้างบาป

ขณะเดียวกันพระภริยาคิดได้กลับมายังนาคพิภพบาดาล คัดค้านมิให้ ทำร้ายพราหมณ์กล่าวว่าแม้พราหมณ์เนสาทจะเป็นพราหมณ์ แต่ก็ยังตัดกิเลสไม่ได้ย่อมจะมีความหลงผิดเป็นธรรมดาขอให้อภัยแก่พราหมณ์เนสาท ปล่อยให้เป็นอิสระจะได้ไม่มีเวรกรรมต่อกัน พราหมณ์เนสาทจึงได้กลับมายัง โลกมนุษย์ พระภริยาคิดนำนางสมุทรชามารดา เสด็จไปพบพระบิดา พระเชษฐา พระเจ้าพาราณสี และขอรักษาอุโบสถศีลกับพระอัยกา ด้วยความสงบต่อไป

- **จันทกุมารชาคก หรือกัณฑทาลชาคก : พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญขันติบารมี (รูปที่ ๔๑)**

พระจันทกุมารโอรสของพระเจ้าเอกราช ทรงดำรงตำแหน่งอุปราช เมืองบุปผวัตติ พระราชบิดาทรงมีปุโรหิตชื่อ “กัณฑทาล” พราหมณ์กัณฑทาล เป็นผู้ที่ไม่มีความยุติธรรมทำให้ราษฎรเดือดร้อน ซึ่งจันทกุมารก็ได้ทรงแก้ไข และวินิจฉัยคดีต่างๆ ด้วยความยุติธรรม ความทราบถึงพระเจ้าเอกราชจึงทรง ยกหน้าที่พิพากษาคดีให้แก่จันทกุมาร ทำให้พราหมณ์กัณฑทาลโกรธแค้น ผูกพยานบาทตลอดมา

คืนวันหนึ่งพระเจ้าเอกราชทรงสุบินว่า ได้ทอดพระเนตรเห็นสวรรค์ ชั้นดาวดึงส์เป็นที่งามยิ่งนัก เมื่อตื่นบรรทมได้ให้พราหมณ์กัณฑทาลทำนาย พราหมณ์กัณฑทาลได้โอกาสที่จะแก้แค้นจึงกราบทูลว่า หากพระเจ้าเอกราช ประราธนาที่จะไปเกิดบนสวรรค์ จะต้องบำเพ็ญด้วยการทำพิธีบูชาด้วยพลี ที่บุคคลอื่นเป็นที่รักของพระองค์ เพื่อเป็นการสังเวทเทพเจ้า การบูชาขัยนี้ จะต้องประกอบด้วย พระมเหสี ราชบุตร ราชธิดา ช้างแก้ว ม้าแก้ว คหบดี อย่างละ ๔ พระเจ้าเอกราชทรงลุ่มหลงที่จะได้ขึ้นสวรรค์ ไม่ทรงคิดถึง ความหายนะใดๆ จึงยอมทำตามคำแนะนำของพราหมณ์

เมื่อความทราบถึงจันทกุมารและพระมารดา ตลอดจนพระประยูร ญาติต่างก็พากันมาราบทูลอ้อนวอนให้ทรงเลิกลัมพิธีบูชาขัยนี้ กราบทูลว่า กาท่าพิธีบูชาขัยนี้ ฆ่าสิ่งมีชีวิตจะเป็นบาปมหันต์ ไม่มีทางที่พระองค์จะได้ขึ้น สวรรค์ อย่างไรก็ตามเมื่อถูกกัณฑทาลพราหมณ์ยุยง ทำให้พระเจ้าเอกราช ตั้ง พระทัยแน่วแน่ให้ดำเนินการพิธีบูชาขัยนี้ พระนางจันทราชมเหสีทรงตั้งสัตยาธิษฐาน ขอให้ทวยเทพทั้งหลายจงให้ความคุ้มครองต่อสิ่งมีชีวิตที่จะถูก บูชาขัยนี้ และให้พระเจ้าเอกราชทรงเลิกลัมพิธีกรรมนี้

ภาพที่ปรากฏในงานจิตรกรรม เป็นตอนที่ท้าวสักกะเทวราช(พระอินทร์) ผู้เป็นใหญ่บนดาวดึงส์พิทพทราบความจึงเหาะลงมาถือ ค้อนเหล็กในพระหัตถ์

ประกาศลงโทษพระเจ้าเอกราช หากยังทรงขึ้นทำพิธีบูชาญ้ออีก จะประหารชีวิตเสีย ทั้งทรงกล่าวว่ การกระทำครั้งนี้ของพระเจ้าเอกราช มิได้คำนึงถึงความเดือดร้อนของผู้อื่น นับเป็นบาปอย่างหนัก ประชาชนที่ชุมนุมอยู่ต่างพร้อมใจกัน ประชาทัณฑ์ทัณฑฆาตพราหมณ์ ส่วนพระเจ้าเอกราชก็ถูกเนรเทศไปนอกเมือง แล้วทำพิธีราชาภิเษกขึ้นทงุมารขึ้นครองราชย์สืบไป

- นารทชาคก: พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี

พระเจ้าอังคตีสราชผู้ครองกรุงมิตถิลาเป็นกษัตริย์ที่ชอบบำเพ็ญกุศลกรรม ทรงมีราชธิดานามว่า เจ้าหญิงรุจา ทุกๆ ๑๕ วันจะพระราชทานทรัพย์ให้เจ้าหญิงรูกานำไปบำเพ็ญทาน อยู่มาวันหนึ่งทรงเกิดความเบื่อหน่าย ตรัสเรียกอำมาตย์ ๓ คนให้มาเฝ้าเพื่อแนะนำวิธีการแสวงหาความเพลิตเพลิน อำมาตย์ทั้งสาม ต่างกราบทูลให้หาความรื่นรมย์ทางโลกีย์ หรือให้สดับโศวาทของนักปราชญ์ อำมาตย์ผู้ใหญ่ชื่ออลาต กราบทูลให้เสด็จไปพบ คุณาชิวกัถสสยโคตรผู้เป็นเตียรถีย์ขี้เปื่อย พระเจ้าอังคตีสราชทรงตั้งปัญหาธรรมว่า พระองค์ควรปฏิบัติอย่างไรต่อบิดามารดา ครูอาจารย์ ภรรยา บุตร คนสูงอายุ สมณ-พราหมณ์ กงทัพและประชาชน คุณาชิวกัถสสยโคตรตอบว่า มนุษย์เราที่กำเนิดมา มีความเสมอภาคกัน ผลของการประพศิธรรมไม่มีขอบเขตแห่งบุญและบาป ทุกคนมีชีวิตอยู่เพื่อดำรงความสุขส่วนตนไป เมื่อถึงยามดับก็จะแตกสลายกลายเป็นธาตุเดิม

ด้วยเหตุนี้พระเจ้าอังคตีสราชจึงทรงคิดว่า การบำเพ็ญทานของพระองค์ก็ไร้ผล สุขและความทุกข์เกิดขึ้นได้เอง ดังนั้นพระองค์จึงเปลี่ยนพระทัยหันไปหาความเพลิตเพลินด้านกามคุณ เลิกยึดมั่นในศีลและการบำเพ็ญทาน ทรงแนะนำข้าราชการบริวารกระทำตามบ้านเมืองจึงเกิดความไม่สงบ

เจ้าหญิงรุจาพระราชธิดา ทรงพยายามกลับให้พระบิดาเป็นดังเดิม ทรงกล่าวว่ คนโง่กับคนโง่ที่ย่อมจะจมลึกไปในความโง่ยิ่งขึ้น ทรงเล่าถึงผลบุญบาป

และการกระทำในชาติก่อนๆ ที่ทำให้ชะตาของตนให้สูงขึ้นด้วยการทำความดี แต่พระเจ้าอังคตราชาก็มิได้เชื่อคำของพระราชธิดา เจ้าหญิงรุจาจึงทรงตั้งสัตยาธิษฐาน ให้เทพยดาช่วยคลบบันดาลให้พระบิดาเลิกประพฤติในทางที่ผิด

ท้าวมหาพรหมผู้รักษาโลกนามว่า **พรหมนารท** ปรากฏพระองค์ในเพศฤาษี พระหัตถ์ขวาทือสาแทรกคานทอง เหาะลงมาต่อหน้าพระพักตร์พระเจ้าอังคตราช สั่งสอนให้ทรงตั้งมั่นในคุณธรรม 4 ประการ คือ สัจจะ ธรรมะ ทมะและจาคะ และทรงเล่าถึงความโหดร้ายทารุณในนรกภูมิ สอนให้ทรงยึดมั่นในคุณธรรม ละเว้นจากกามคุณ ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นกษัตริย์ เพื่อเป็นที่พึ่งของราษฎร ผลของการบำเพ็ญความดี จะทำให้ไปเกิดในเทวโลก

เมื่อได้ทรงสดับธรรมเทศนาจากพระพรหมนารท พระเจ้าอังคตราช ทรงเปลี่ยนพระทัย และสำนึกในความผิด ตั้งแต่นั้นเมืองมิถิลาจึงอยู่อย่างสงบสุขตั้งเดิม

- **วิฐุรบัณฑิตชาคค : พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญสัจจบารมี**

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นวิฐุรบัณฑิต ปรากฏชื่อของพระเจ้าธัญญชัยแห่งเมืองอินทปัต วิฐุรบัณฑิต มีปัญญาเฉียบแหลม เป็นที่เลื่อมใสของคนทั่วไป วันหนึ่งท้าวมลิกกะเทวราช(พระอินทร์) พญาวรณนาคราช พญาครุฑ เศรษฐีมายังเมืองอินทปัตต์ เพื่อร่วมกับพระเจ้าธัญญชัยในการรักษาอุโบสถศีล ทั้ง ๓ พระองค์ทรงปรารภถึงศีลที่ประเสริฐที่สุดต่างถือว่ามีศีลที่ตนบำเพ็ญประเสริฐสุด วิฐุรบัณฑิตถวายข้อวิสัยนาว่า สิ่งที่นรชนควรยึดถือเป็นศีลที่ประเสริฐสุดคือความสงบ ทั้ง ๔ พอพระทัยในความคิดของวิฐุรบัณฑิต พระราชทานรางวัลด้วยของมีค่ามากมาย

ฝ่ายพญาวรณนาคราช เมื่อกลับถึงนาคพิภพ ได้นำความไปเล่าให้นางวิมาลามาเหล่ฟัง นางวิมาลาปรารถนาที่จะฟังธรรมจากพระวิฐุรบัณฑิต แต่ไม่กล้าที่จะกราบทูลโดยตรง จึงสร้างทำเป็นประชวรกล่าววว่า นางปรารถนาที่

จะได้หัวใจวิภูรบัณฑิตมาเยียวยาจึงจะหาย นางอวันตีบุตรีรับอาสา ที่จะยอม
แต่งงานกับผู้ที่สามารถนำหัวใจของพระวิภูรบัณฑิตมาถวาย

ปุณณกัณษ์เสนาบดีของท้าวเวสสุวัณมหาราช ซึ่งหลงรักนางอวันตี
รับอาสา และได้ขี่ม้าวิเศษเหาะไปเมืองอินทปัตย์ พร้อมทั้งนำดวงแก้วมณีโมทร
อันเป็นราชูปโภคไปด้วย เมื่อถึงเมืองอินทปัตย์ได้เข้าเฝ้าพระเจ้าธัญชัยโกมลพรหม
ทูลทําทายประลองฝีมือสกา พระเจ้าธัญชัยทรงเค็มพันด้วย ทุกสิ่งเว้นแต่
พระองค์เอง พระมเหสีและเสวตรฉัตร จะทรงยกให้ ปุณณกัณษ์จึงทูลขอเค็ม
พันด้วยแก้วมณีและม้าวิเศษ และทอตสกาชนะพระเจ้าธัญชัย โดยเล็ดอกขอ
วิภูรบัณฑิตเป็นค่าพนันวิภูรบัณฑิตจึงได้ออกเดินทางกลับมามีพร้อมปุณณกัณษ์

ระหว่างทางปุณณกัณษ์คิดหาวิธีฆ่าวิภูรบัณฑิตให้ตาย แต่ต้องไม่ใช่
มือของตนฆ่า จึงจับวิภูรบัณฑิตผูกติดกับหางม้า พาเหาะขึ้นไปในอากาศ กระแทก
ก้อนหิน จับโยนลงไปในเหว แต่ก็ไม่เป็นผล เมื่อได้สนทนากันก็ทราบความจริงว่า
คำว่าการหัวใจวิภูรบัณฑิตของนางวิมาลา หมายถึง ต้องการฟังวิภูรบัณฑิต
แสดงธรรม วิภูรบัณฑิตจึงแสดงโศกธรรมบนยอดเขา ให้ปุณณกัณษ์เลิก
ลุ่มหลงอิสตรี กล่าวเปรียบเทียบหลักธรรมของคนดี เพื่อให้เห็นผลบุญจาก
การเว้นประพฤติชั่ว ปุณณกัณษ์ได้ทราบความจริงจึงปรารถนาที่จะปล่อยวิภูร
บัณฑิต แต่วิภูรบัณฑิตขอติดตามไปยังนาคพิภพ เพื่อเข้าเฝ้าท้าววรุณนาคราช
และแสดงธรรมกถาถวายพระนางวิมาลาตามที่ปรารถนา

วิภูรบัณฑิตแสดงธรรมในข้อที่ว่า กษัตริย์ควรเป็นผู้ที่ตั้งมั่นในศ
พิทธาธรรม มุ่งบำรุงความสุขของประชาชน บำเพ็ญแต่กุศลทาน เพื่อผลใน
ภพหน้าจะได้ไปเกิดบนเทวโลก การแสดงธรรมครั้งนี้เป็นที่พอพระทัยพญา
วรุณนาคราช และพระนางวิมาลาเป็นอย่างยิ่ง ได้พระราชทานแก้วมณีเป็น
รางวัลแก่วิภูรบัณฑิต แล้วทรงยกนางอวันตีราชธิดาให้แต่งงานกับปุณณกัณษ์

เมื่อกลับมายังเมืองอินทปัต ก็ได้นำแก้วมณีมาถวายพระเจ้าธัญชัยเพื่อแสดงความจงรักภักดี

- **เวสสันดรชาดก : พระโศภิตศักรทรมำเพ็ญทานบารมี**

มูลเหตุของเรื่องเวสสันดรชาดก มีปรากฏในเรื่องราวพุทธประวัติ หลังจากที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ได้เสด็จกลับไปยกกรุงกบิลพัสดุ์ ในครั้งนั้นมีพระประยูรญาติส่วนหนึ่งซึ่งมีอาวสุโสกว่า เกิดทิวชิมานะไม่ยอมถวายความเคารพพระพุทธองค์จึงทรงแสดงปาฏิหาริย์เพื่อให้พระประยูรญาติกลายเป็นทิวชิมานะ ขณะนั้นบังเกิดฝนโบกขรพรรษตกลงมา ลักษณะเป็นเม็ดสีแดง เมื่อต้องการให้เปียกก็เปียก หากไม่ต้องการให้เปียกก็เป็นดังนั้น ทำให้คณะสงฆ์และเหล่าพระประยูรญาติแปลกพระทัยว่า เป็นของประหลาดมหัศจรรย์ที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน พระพุทธองค์ทรงมีอรรถาธิบายว่า เหตุการณ์เช่นนี้ได้เคยบังเกิดมาในกาลก่อน เหล่าคณะสงฆ์จึงอาราธนาให้ทรงเล่า ตั้งปรากฏเรื่องราวเวสสันดรชาดก

ชาดกเรื่องนี้นับเป็น **มหาชาติ** แปลว่า ชาติใหญ่ กล่าวถึงพระโศภิตศักรทรมำเพ็ญทานบารมีเป็นพระเวสสันดร ทรงบำเพ็ญทานบารมีอย่างสูงสุด ครบถ้วน ๑๐ ประการ (๑๐ ทศ)

ทศชาติชาดก นับเป็นเรื่องที่มีความยาวที่สุดจำนวน ๑,๐๐๐ พระคาถา แบ่งเป็นตอนหรือ กัณฑ์ จำนวน ๑๓ กัณฑ์ สำหรับตอนที่ปรากฏในงานจิตรกรรมคือ **กัณฑ์ทิมพานต์** ตอนพระเวสสันดรทรงบริจาคทานครั้งใหญ่ ที่เรียกว่า **สัตตสดกมหาทาน** ก่อนเดินทางไปยังครองเพศฤๅษียังเขาวงกต และ**กัณฑ์ทานกัณฑ์** เมื่อเสด็จออกจากนครสีพี ระหว่างทางได้ทรงบริจาคทุกสิ่งทุกอย่างที่ทรงมี ประทานแก่หมู่พราหมณ์ที่ยากจน ทั้ง ๔ พระองค์ คือพระเวสสันดร พระนางมัทรี ชาลีและกัณหา ได้เสด็จต่อไปถึงเขาวงกต (รูปที่ ๔๒)

พื้นที่ภายในศาลาการเปรียญด้านทิศตะวันตก ยกพื้นเป็นอาสนะสงฆ์ประดิษฐานพระพุทธปฏิมาประจำศาลาการเปรียญหล่อด้วยสำริดฝีมือ พระเทพ

รจนา(สิน ปฏิมาประกร) เจ้ากรมช่างสิบหมู่ นายช่างเอกประจำรัชกาลที่ ๕^{๒๘} รวมทั้งธรรมเนียมลายทอง ที่ได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๕๓ และบุษบกธรรมาสน์ไม้แกะสลักที่งดงาม ๓ หลัง

ศาลาตรีมุข

สร้างขึ้นในสมัยพระครูวินยานุวัติคุณ(ทรง ธรรมสิริโชติ) ขนาดเท่ากับศาลาการเปรียญ ก่อเป็นตึกชั้นเดียว ผนังเปิดโล่ง มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมมีมุขยื่นออกมา ๓ ด้าน นับเป็นอาคารที่มีแผนผังและสัดส่วนที่งดงาม (รูปที่ ๔๓) ส่วนหลังคาต ๓ ชั้น ชั้นล่างทำเป็นมุขประเจ็ด แบบเดียวกับศาลาการเปรียญ ประดับไม้จำหลักลงรักปิดทองประดับกระจกูป *ตราแผ่นดินไอยราพค* หรือ *ตราแผ่นดินอย่างน้อย* ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๒๙} ประกอบด้วย พระมหาพิชัยมงกุฎ ภายในเป็นจักร ตรี ตอนล่างคือโล่ ประดับ

^{๒๘} พระเทพรจนา (สิน ประติมาประกร) เป็นผู้ปั้นและหล่อ พระโศภนหรือพระนิพพาน ที่ออกแบบโดย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ปัจจุบันประดิษฐาน ณ ห้องประชุมตึกไชยันต์ วัดราชาธิวาส กรุงเทพมหานคร

^{๒๙} พระราชบัญญัติใช้ตราแผ่นดิน ร.ศ.๑๐๘ (พ.ศ.๒๔๓๖) ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้อที่ ๔ กล่าวถึง ตราแผ่นดินอย่างน้อย(ตราไอยราพค) จะใช้ได้แต่ในราชการ หรือผู้ที่ได้รับพระบรมราชานุญาตเป็นการพิเศษอย่างเดียวกัน ที่ไม่ใช่ราชการและไม่ได้รับพระบรมราชานุญาตแล้ว ห้ามไม่ให้ผู้หนึ่งผู้ใดที่เป็นเอกชนใช้เป็นอันขาด

ช้างไอยราพต (ช้างเอราวัณ) ช้างเผือก กฤษ^{๑๐} พระสังฆาสนพรัตน์ราชวรารักษ์ และสังฆาสนเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า เคียงด้วยคชสีห์และราชสีห์ ประคองเครื่องสูง ๗ ชั้น ด้านขวาและซ้าย (รูปที่ ๔๔) บริเวณมุขด้านทิศใต้ ประดิษฐานพระบรมรูปหล่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเครื่องยศจอมพลทหารบก ที่ได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ปัจจุบันศาลาตรีมุขเป็นสถานที่ศึกษาพระปริยัติธรรม ของพระภิกษุ และสามเณร ศาลาตรีมุขได้รับการบูรณะเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ มีการประกอบพิธียกช่อฟ้าเมื่อวันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ รวมถึงได้รับการบูรณะครั้งหลังสุดในปีพ.ศ. ๒๕๔๗

คำหนักอุไรวงศ์

เป็นคำหนักเครื่องไม้ ขนาด ๕ ห้อง ฉันทันนอกเป็นฝาปะกน หลังคามุงกระเบื้องดินเผา คำหนักหลังนี้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าอุไร กรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ พระโอรสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นเจ้านายที่อุปถัมภ์และบูรณะวัดกษัตราธิราช โปรดให้ปฏิสังขรณ์คำหนักและประธานมาปลูก^{๑๑} เป็นกุฎิเจ้าอาวาสถวายเป็นพระครูวินยานุวัติคุณ(ทรง ธรรมสิริโชติ)

^{๑๐} ความหมายของช้างเผือก หมายถึง ประเทศลาว กฤษ(กรีซ) แทนดินแดนมลายู ที่อยู่ในขอบเขตทิสมา เป็นเมืองประเทศราชของสยาม ออกแบบโดย หม่อมเจ้าประวิช ชุมสาย (เจ้าครอกตัง) คว้าแผ่นดินไอยราพต เริ่มใช้ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาเปลี่ยนแปลงมาใช้ตราครุฑ เป็นเครื่องหมายกำกับในราชการ ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากด้วยดินแดนลาวและมลายู มิได้เป็นประเทศราชของสยาม (สัมภาษณ์ ศาสตราจารย์ ดร.หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ วันที่ ๒๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๙)

^{๑๑} และได้ประธานไปปลูกกุฎิที่วัด ลอชอง ในเขตตำบลบ้านป้อม อีกหลังหนึ่ง

เจ้าอาวาส ซึ่งเป็นพระเถระองค์สำคัญ มีความคุ้นเคยสนิทสนมกับเจ้านายฝ่ายใน ฝ่ายหน้าและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ มาตั้งแต่ครั้งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ปัจจุบันทางวัดได้ปฏิสังขรณ์อาคารตำหนักอุไรวงศ์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๐ (รูปที่ ๔๕)

ภายในตำหนักมีภาพจิตรกรรมที่เขียนบนแผ่นไม้ ซึ่งลบเลือนไปมาก แต่ยังคงปรากฏเค้าความงดงามของภาพเทพชุมนุม บนผนังเหนือกรอบช่อง หน้าต่าง เขียนเป็นแถวเทวดานั่งพนมมือเรียงลำดับ สลับคันด้วยรูปลายพุ่มข้าวบิณฑ์ที่เขียนเป็นลักษณะคล้ายตาลปัตร พื้นหลังเป็นสีเข้ม (รูปที่ ๔๖) ตอนบนตัดด้วยเส้นสีเทาเป็นกรอบ เหนือเส้นสีเทาเขียนรูปเทวดา รูปนักษัตร และวิทยากร แสดงท่าเหาะพนมมือถือช่อดอกไม้บนพื้นหลังสีขาว (รูปที่ ๔๗) อันเป็นลักษณะและรูปแบบของการเขียนภาพจิตรกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่สืบมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย ตัวอย่างเช่น เทพชุมนุมวัดเกาะแก้วสุทธาราม จ.เพชรบุรี^{๓๖} วัดใหญ่สุวรรณาราม จ.เพชรบุรี รวมทั้งเทพชุมนุมในรูปแบบเดียวกัน เช่น หอไตรวัดตระพังไผะมิตราราม และพระอุโบสถสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

หอไตร

หอไตรเป็นอาคารที่สร้างขึ้นในเขตสังฆาวาส (รูปที่ ๔๘) มีความสำคัญ เพื่อเก็บพระไตรปิฎก หรือคัมภีร์ต่างๆทางพุทธศาสนา หอไตรวัดกษัตราธิราชวรวิหารหลังปัจจุบัน ไม่ปรากฏประวัติความเป็นมาในการสร้าง มีขนาด กว้าง ๓ เมตร ๖๐ เซนติเมตร ยาว ๗ เมตร ๘๐ เซนติเมตร เป็นอาคาร ก่ออิฐถือปูนยกพื้นสูง ชั้นล่างเจาะเป็นช่องวงโค้ง มีบันไดทางขึ้น หน้าบันหรือ

^{๓๖} จิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถ วัดเกาะแก้วสุทธาราม จ.เพชรบุรี มีจารึกที่ผนังด้านทิศใต้ระบุ ปีที่สร้าง พ.ศ. ๒๒๗๗ รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ สมัยอยุธยาตอนปลาย

หน้าจั่วรูปสามเหลี่ยม ประดับลายปูนปั้นรูปดอกไม้ หลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีเหลือง ผนังห่อไตร เจาะช่องหน้าต่าง^{๑๑๑} ภายในมีร่องรอยภาพจิตรกรรมลายปูนขาวบดินท์เขียนเต็มผนัง และรูปเทพพนม ประดับเหนือช่องหน้าต่าง ซึ่งปัจจุบันลบเลือนมาก (รูปที่ ๔๙) บนชื่อของเพดานบางช่องมีการเขียนประดับด้วยลายกรวยเชิง ตัดเส้นและลงสีอย่างสวยงาม (รูปที่ ๕๐) ปัจจุบันห่อไตรได้รับการบูรณะแล้ว

ศาลาท่าน้ำ

ศาลาท่าน้ำ ๒ หลัง ขนาดกว้าง ๔ เมตร ยาว ๖ เมตร หลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีเหลือง สร้างในยุคพระครูวินยานุวัตติคุณ(ทรง ฐมฺมสิริโชติ)เป็นเจ้าอาวาส ที่หน้าบันสลักตราพระราชลัญจกรประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**รูปพระมหาพิชัยมงกุฏ** (ตามพระนามเดิมเจ้าฟ้ามงกุฏ) ประกอบเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ มีฉัตรบริวาร และพานทอง ๒ ชั้น วางพระแว่นสุริยกานต์หรือเพชรข้างหนึ่ง (หมายถึง ฉายาขณะทรงผนวชว่า *วชิรญาณ*) อีกข้างวางสมุคตำรา (หมายถึง ทรงศึกษาเชี่ยวชาญในอักษรศาสตร์และดาราศาสตร์) เพื่อเป็นสัญลักษณ์ระลึกว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงผนวชได้เคยเสด็จมาประทับแรม และเมื่อขึ้นครองราชย์ ได้เสด็จมาพระราชทานผ้าพระกฐิน ณ พระอารามนี้ ศาลาท่าน้ำทั้ง ๒ หลังนี้ได้รับการปฏิสังขรณ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓

แม้ว่าจะไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจน ที่กล่าวถึงนามผู้สร้างวัดในสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ก็เป็นที่น่าสังเกตว่า งานพุทธศิลป์สมัยอยุธยาและสมัย

^{๑๑๑} บริเวณชื่อด้านนอก เหนือช่องหน้าต่าง ปัจจุบันประดับด้วยคันทวยไม้แกะสลัก รวมทั้งซุ้มบัญชรที่ประดับช่องหน้าต่างภายในห่อไตร คงเป็นของเดิมจากอาคารหลังอื่น หรืออาจจะเป็นส่วนส่วนของหอไตรหลังเดิมที่สร้างด้วยไม้และได้ที่นำมาประดับภายหลังที่สร้างหอไตรหลังนี้

รัตนโกสินทร์ ที่สร้างขึ้นภายในพระอาราม ล้วนมีความสำคัญทั้งในด้านสุนทรียภาพความงาม และมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องราวของสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราช หรือพระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์ ที่ได้ทรงสนับสนุน อุปถัมภ์ทำนุบำรุงสร้างและปฏิสังขรณ์ ผลงานพุทธศิลป์แขนงต่างๆ ให้ปรากฏสืบมาจวบจนปัจจุบัน

ในศุภวาระมหามงคล เนื่องในพระราชพิธีฉลองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ผู้ทรงเป็นสมเด็จพระบรมจักรพรรดิ ทรงมีพระบรมเสชาณุภาพและพระบุญญาธิการแผ่ไปทั่วทิศานุทิศ ดังนั้นจึงควรที่อนุชนรุ่นหลัง จะได้น้อมนำและร่วมสืบสาน รักษาอมรดกวัฒนธรรมพุทธศิลป์ ให้คงดำรงคงอยู่คู่พระบารมี และคงคุณค่าปรากฏอยู่คู่นาม **“กษัตริยาธิราช”** อันเป็นมงคลนามของพระอารามสืบไป

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. **จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์**. จัดพิมพ์เนื่องในการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี, ๒๕๒๕.
- กรมศิลปากร กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ. **วิวัฒนาการเครื่องแบบ**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๒๕.
- กรมศิลปากร. **หนังสือที่ระลึกพระราชพิธียกยอดจตุรมงกุฏและสมโภชพระพุทธรูป จัหวัดสระบุรี พุทธศักราช ๒๕๔๒**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๔๒.
- คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๕.
- เฉลิม สุขเกษมและคณะ (รวบรวมและเรียบเรียง). **วัดกษัตริยาธิราชวรวิหาร**. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จัดพิมพ์ เนื่องในงานถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน ๕ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๒๐.

ปัฐยารัฐ ธรรมวงษา. การศึกษาพัฒนาการทางรูปแบบสถาปัตยกรรม
วัดเชิงท่า **จ.พระนครศรีอยุธยา**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๖.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๕. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรม
และประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

ปริมาณุทธิทธิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. **ปฐมสมโพธิกถา**.
กรุงเทพฯ : กองวรรณคดี และประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๐.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวล
ธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ กรุงเทพฯ : บริษัท เอส.อาร์.พรินติ้ง แมสโปรดักส์
จำกัด, ๒๕๔๘.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม). กรุงเทพฯ : สำนัก
พิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๗.

วนิช สุธาวรัตน์, รองศาสตราจารย์. (ปรับปรุงและเพิ่มเติมรายละเอียด).
กฐินพระราชทาน วัดกษัตราธิราชวรวิหาร. มหาวิทยาลัยราชภัฏ
พระนครศรีอยุธยา จัดพิมพ์เนื่องในงานถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน
๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๔๘.

วนิช สุธาวรัตน์, รองศาสตราจารย์. **แผนที่ ที่มาแห่งปรัชญาของมนุษย์**.
พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยราชภัฏ พระนครศรีอยุธยา, ๒๕๔๘.

สมภพ จันทระประภา. **อยุธยาอาภรณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ: กองวรรณคดี
และประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๒๖.

สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. **อุปกรณ์วรรณคดีพุทธศาสนา คู่มือพระปฐมสมโพธิ
กถา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด,
๒๕๑๕.

**อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา กับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณ
ราชธานินทร์** (ฉบับชำระครั้งที่ ๒) กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา,
๒๕๐๘.

เอธิชาเบธ ไลออนส์. **จิตรกรรมไทยจากเรื่องทศชาติ**. กรมศิลปากรจัดพิมพ์
ถวายพระภิกษุและสามเณร เนื่องในเทศกาลเข้าพรรษา, ๒๕๐๖.

๒๒

๒๓

๒๔

๑

- รูปที่ ๑: วัดชัยรัตนราชวรวิหาร ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา
 รูปที่ ๒๒: พระปรางค์ประธาน วัดชัยรัตนราชวรวิหาร
 รูปที่ ๒๓: พระปรางค์ประธาน วัดเชิงท่า
 รูปที่ ๒๔: เจดีย์ย่อมุมไม้ ๑๒ ตั้งบนฐานสิงห์ ประดับบนซุ้มจตุรมุข

๕

๖

๗

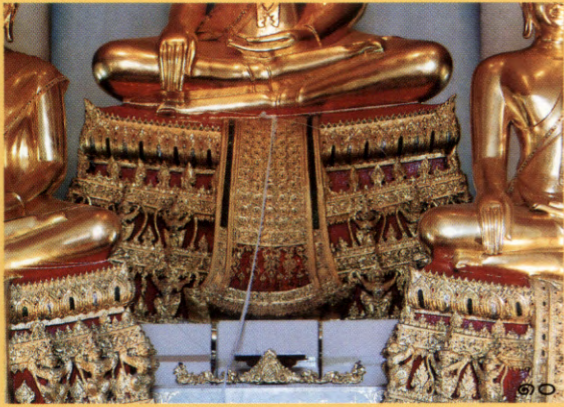
๘

รูปที่ ๕: เจดีย์รายหมายเลข ๕ วัดเชิงท่า

รูปที่ ๖: เจดีย์รายมุมพระระเบียง
ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้

รูปที่ ๗: พระอุโบสถวัดกษัตราธิราชวรวิหาร

รูปที่ ๘: พระพุทธปฐมีมาภายในพระอุโบสถ

รูปที่ ๙: พระพุทธกษัตริราช

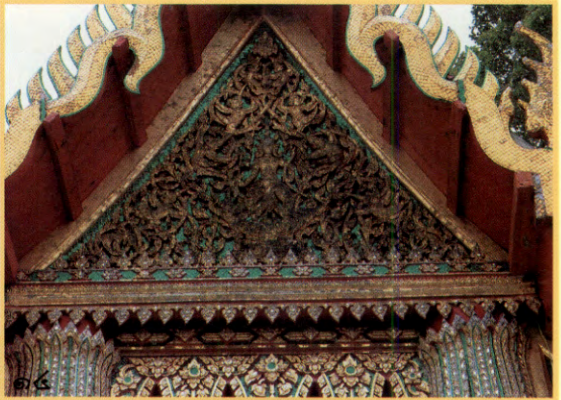
รูปที่ ๑๐: ถวดยถายปุ่นบันประทับฐานชุกชี

รูปที่ ๑๑: มุขเด็จด้านหลังพระอุโบสถ

รูปที่ ๑๒: พระพุทธปฏิมาปางป่าเลไลยก์ ประดิษฐาน
ภายในมุขเด็จ

๑๓

๑๔

๑๕

๑๖

รูปที่ ๑๓: เจดีย์ย่อมุม หลังพระวิหารทิศเหนือ

รูปที่ ๑๔: หน้าบันพระวิหารทิศเหนือ

รูปนารายณ์ทรงครุฑ

รูปที่ ๑๕: พระพุทธรูปปฏิมาและรอยพระพุทธรบาท

จำลอง ภายในพระวิหารทิศเหนือ

รูปที่ ๑๖: หน้าบันพระวิหารทิศใต้ เรื่อง ภูริทัตตชาตก

ตอน พรหมณ์เอาลัมพายนจับพญานาค

ภูริทัตต์

- รูปที่ ๑๗: พระพุทธปฐิมา พระศรีอริยเมตไตรย และ
รูปหล่อขอมที่ตเจ้าอาวาส
- รูปที่ ๑๘: พระศรีอริยเมตไตรย
- รูปที่ ๑๙: ศาลาการเปรียญวัดกษัตราธิราชวรวิหาร
- รูปที่ ๒๐: ศาลาการเปรียญ(ศาลาคอยท่า) วัดเชิงท่า

๒๑

๒๒

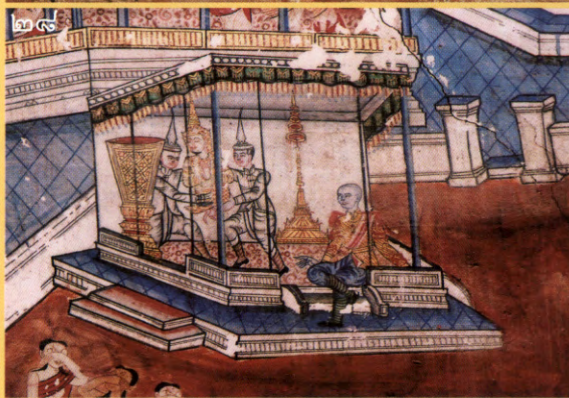

๒๓

๒๔

- รูปที่ ๒๑: วิเวกมณฑลปวิวรรต
- รูปที่ ๒๒: ศัพทนิคมมณฑลปวิวรรต (ประสูติ)
- รูปที่ ๒๓: พญากาฬนาคราชในวิมาน ผู้เฝ้ารักษาสุพรรณภักษนะ
- รูปที่ ๒๔: พุทธประวัติตอนมารวิชัย (ตรัสรู้)

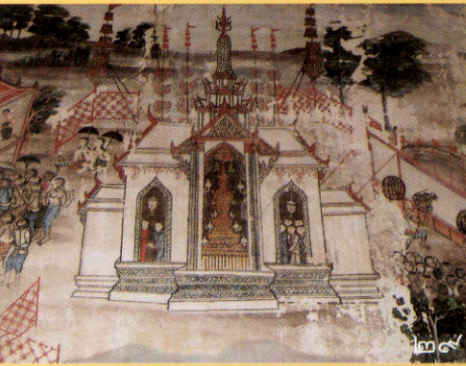

รูปที่ ๒๕: สัตตมหาสถานสี่ปาคาห์ที่ ๓ และ ๔

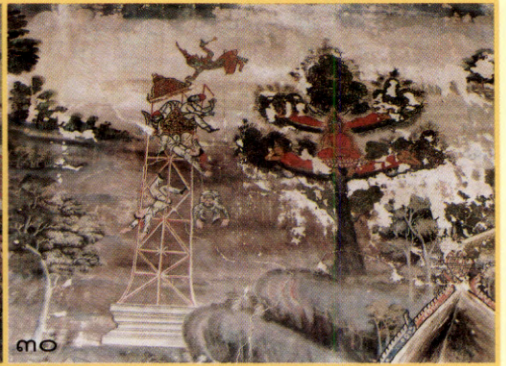
รูปที่ ๒๖: สัตตมหาสถานสี่ปาคาห์ที่ ๖

รูปที่ ๒๗: พุทธปิณฑุณิพพานปริวรรต

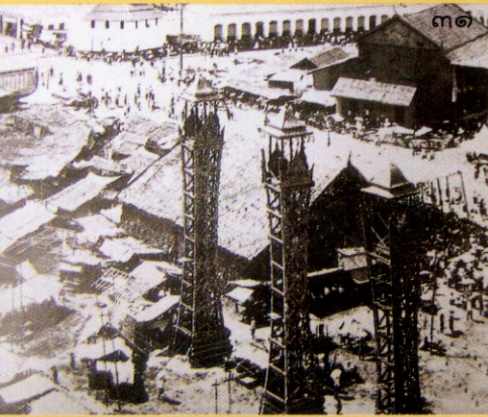
รูปที่ ๒๘: การบรรจุพระศพพระเจ้า
สุทโธทนะลงในโกศ

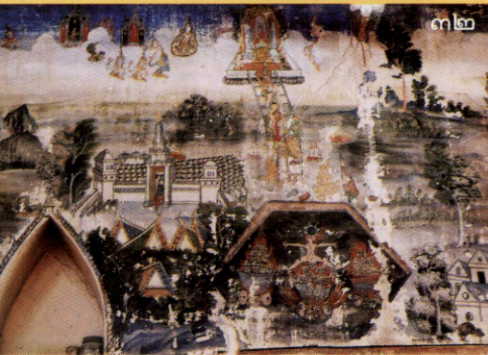
๒๙

๓๐

๓๑

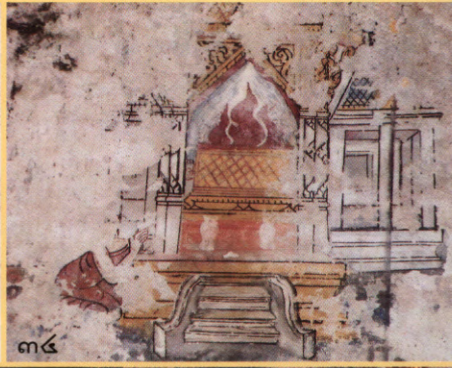

๓๒

- รูปที่ ๒๙: พระเมรุมาศของพระเจ้าสุทโธทนะ
- รูปที่ ๓๐: ยมกปาฏิหาริย์ปวิวรรต
- รูปที่ ๓๑: ระทา ในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ รัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๕๓
- รูปที่ ๓๒: เทศนาปวิวรรต และ เทโคโนปวิวรรต

๓๓

๓๔

๓๕

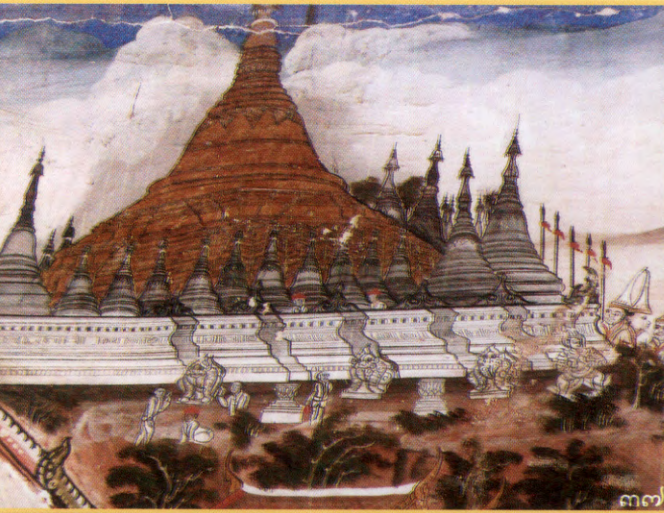
๓๖

รูปที่ ๓๓: มหาปรินิพพานปริวรรต

รูปที่ ๓๔: พระมหากัสสปะนมัสการหีบทอง
บรรจุพระบรมศพ

รูปที่ ๓๕: ขบวนคชาธารอัญเชิญพระบรม
สารีริกธาตุ

รูปที่ ๓๖: ขบวนพระอินทร์อัญเชิญ
พระเขี้ยวแก้ว ประดิษฐานใน
จุฬามณีเจดีย์ บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

รูปที่ ๓๗: ภาพจุฬามณีเจดีย์ คล้ายกับพระมหาสถูปขเวมอดต (พระธาตุมูเตา)
เมืองหงสาวดี ประเทศพม่า

รูปที่ ๓๘: เตมียชาตก

รูปที่ ๓๙: สุวรรณสามชาตก

รูปที่ ๔๐ : ภูริทัตตชาตก

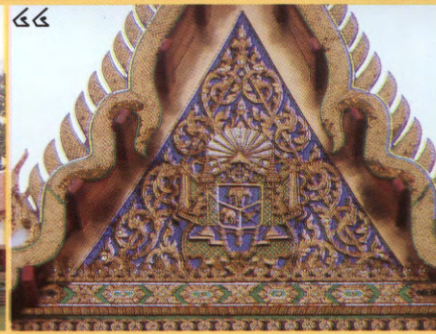
๔๑

๔๒

๔๓ ๔๔

๔๕

รูปที่ ๔๑ : จันทกุมารชาดก

รูปที่ ๔๒ : เวสสันดรชาดก

รูปที่ ๔๓ : ศาสดาตรีมุข

รูปที่ ๔๔ : ตราแผ่นดินไทยราพต

รูปที่ ๔๕ : ตำนานกู่โพงคี

๔๖

๔๗

๔๘

๔๙

๕๐

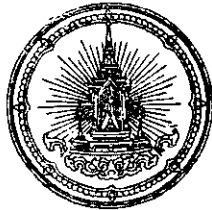
รูปที่ ๔๖ : เทพพนม

รูปที่ ๔๗ : รูปนักษัตร และฤๅษี เหนือกรอบเส้นสินเทา

รูปที่ ๔๘ : หอไตร วัดกษัตราธิราชวรวิหาร

รูปที่ ๔๙ : ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ภายในหอไตร

รูปที่ ๕๐ : ลวดลายประดับบนช่อของเพดานหอไตร

ประเพณีไทยเกี่ยวกับเทศกาล

เข้าพรรษา, สัรท, ออกพรรษา

ของ

พระยาอนุমানราชชน

ประธานกรรมการสาขาทางขนบธรรมเนียมประเพณี

สำนักวัฒนธรรมทางระเบียบประเพณี

สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ

คำนำ

สำนักวัฒนธรรมทางระเบียบประเพณี สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ แจ้งว่า ใครจะได้เรื่องประเพณีไทยเกี่ยวกับเทศกาล โดยเฉพาะเรื่องเทศกาลเข้าพรรษา เทศกาลสารท และเทศกาลออกพรรษา ไปตีพิมพ์เผยแพร่ ข้าพเจ้าไม่ขัดข้อง ยินดีอนุญาตให้นำเขาไปตีพิมพ์เผยแพร่ได้ตามประสงค์ เพราะประเพณีก็คือวัฒนธรรม ของชาติ เมื่อสำนักวัฒนธรรมทางระเบียบประเพณี สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ จะจัดตีพิมพ์ออกเผยแพร่ จึงนับว่าสมควรอย่างยิ่ง

ประเพณี คือ สิ่งที่ประพฤติสืบๆ กันมา จนลงรูปเป็นแบบเดียวกัน เพราะฉะนั้นประเพณีส่วนใหญ่ จึงมีลักษณะเป็นปรัมปรา อย่างที่ในภาษาอังกฤษเรียกว่า tradition จะขอใช้คำนี้ว่าปรัมปราคติ ปรัมปราคตินี้มีลักษณะ เป็นอัตนัย (Subjective) คือมีอยู่ในวิถีความคิดและความรู้สึกในตัวเรา เมื่อ คิดหรือรู้สึกอย่างไรก็สำแดงออกนอกตัวเราเป็นแบบเดียวกันในส่วนรวมแล้ว สืบๆ กันมา เกิดเป็นประเพณี (Custom) ขึ้น ซึ่งแยกออกได้เป็น ๓ ลักษณะ คือ *จารีตประเพณี* เกี่ยวกับเรื่องผิดถูกหรือดีชั่วทางจารีตศีลธรรม *ขนบประเพณี* เกี่ยวกับเรื่องวางโดยตรงหรือโดยปริยายเป็นขนบหรือระเบียบแบบแผนขึ้นได้ และ *ธรรมเนียมประเพณี* เกี่ยวกับเรื่องถือเป็นธรรมเนียมกันมาเท่านั้น ไม่ถือว่า ดีชั่วทางศีลธรรมหรือวางเป็นขนบขึ้นได้ ประเพณีทั้ง ๓ ลักษณะนี้ ถ้าวิเคราะห์ เป็นแนวความรู้ ย่อมมีอยู่ในหนังสือเล่มนี้ แต่จะจัดเข้าอยู่ในลักษณะไหน ก็จะต้องเอาปรัมปราคติของแต่ละถิ่นเข้าประกอบพิจารณาด้วย เพราะแต่ละถิ่นมี สิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ และสิ่งแวดล้อมทางสังคมไม่เหมือนกันทีเดียว

สิ่งใดที่เรารักและหวงแหน ก็เพราะรู้สึกว่ามันมีค่าเป็นคุณมีประโยชน์ แก่ตัวเรา จะมีมากมีน้อยเท่าไรก็ได้แล้วแต่จะกำหนดให้เป็นค่าให้แก่สิ่งนั้น ยกตัวอย่าง ชาวไทยที่นับถือพุทธศาสนามีศรัทธาอย่างกล้าแข็ง ไม่ยอมให้ใคร มาลบล้างดูหมิ่น ก็เพราะพุทธศาสนาเป็นสิ่งมีค่ายิ่งแก่จิตใจและความเป็นปรกติ

สุขของตน ชาวไทยที่นับถือศาสนาอื่นก็มีความรู้สึกเห็นคุณค่าอย่างยิ่งในศาสนาของเขาเป็นทำนองเดียวกัน คราวนี้เมื่อว่าถึงเรื่องประเพณีก็มีความเป็นไปในลักษณะอย่างนั้น คือทุกประเพณีก็มี “ค่า” ของแต่ละประเพณีไม่มากนักน้อย แล้วแต่ความรู้สึกของคนในสวนรวม เพราะฉะนั้นในการแก้ไขปรับปรุงเรื่องประเพณี ให้มีความเจริญก้าวหน้า จึงอยู่ที่รู้จักว่าอะไรเป็นค่า หรือสาระของประเพณีนั้น แล้วปรับปรุงเสริมสร้าง โดยถือเอาค่าของประเพณีเป็นรากฐาน เพื่อความมั่นคงถาวรของสิ่งที่ปรับปรุงและสร้างขึ้นใหม่ แต่การที่จะรู้จักค่าของประเพณีขึ้นได้ ก็ด้วยรู้ที่มาและการคลี่คลายเป็นพัฒนาการของประเพณีว่ามีเป็นมาแล้วอย่างไร เพราะฉะนั้นหนังสือประเพณีที่ข้าพเจ้าแต่งขึ้นนี้ จึงมีความมุ่งหมายในข้อที่กล่าวมาข้างต้น และข้อความที่ข้าพเจ้านำมาบรรยายในส่วนที่บกพร่องก็ยังมี เพราะข้อความที่นำมากล่าวไว้ ถ้าสอบสวนได้ความหมดจด ก็มีถูกมากกว่าผิด ถ้าได้มาบกพร่อง ข้อความที่นำมาบรรยาย ตลอดจนการวิเคราะห์เรื่อง ก็ย่อมจะบกพร่องด้วย ตามส่วนสัมพันธ์ของเรื่องที่สอบสวนได้มา ในที่นี้ข้าพเจ้าขอถือโอกาสขอบคุณท่านโบราณจารย์ ที่แต่งเรื่องต่างๆ เกี่ยวกับประเพณีไทย ซึ่งข้าพเจ้าได้อาศัยเป็นแนวทางตลอดทั้งท่านที่นับถือและมิตรสหายซึ่งมีอยู่มากท่าน ที่ให้ความรู้เรื่องเหล่านี้แก่ข้าพเจ้าไม่มากนักน้อย ขอท่านจงได้รับความขอบคุณอย่างสูงจากข้าพเจ้าไว้ในที่นี้ด้วย

ความรู้ที่ข้าพเจ้าได้มาทั้งในทางหนังสือและทางบอกเล่า เท่ากับเป็นมรดกสังคัมหรือวัฒนธรรมซึ่งข้าพเจ้าได้รับไว้ และตกเป็นหน้าที่ข้าพเจ้าจะต้องปรับปรุงและเพิ่มเติมของตนเองลงไปด้วยให้เข้ากับสมัยของตน เพราะฉะนั้นข้อความใดๆ ที่มีอยู่ในหนังสือนี้ มิผิดมิบกพร่องอย่างไรบ้าง ก็เป็นเรื่องของข้าพเจ้าผู้เดียว และตกเป็นหน้าที่ของคนรุ่นหลังจะปรับปรุงเพิ่มเติมอย่างไรในสมัยของท่านแล้วแต่จะเห็นดี ข้าพเจ้ามีหน้าที่เป็นผู้รับมรดกสังคัมไว้ ก็ต้องปรับปรุงส่งเสริมให้ก้าวหน้าตามที่ข้าพเจ้าคิดเห็นและถ่ายทอดไว้ให้คนรุ่นต่อไปจะรับมรดกนี้ไว้ โดยปรับปรุงแก้ไขให้ดียิ่งขึ้นและเหมาะแก่สมัยอย่างไร หรือจะ

ตั้งขวางมรดกอันเป็นปรัมปราคดีนี้เสียก็ทำได้ แต่ปรัมปราคดีและวัฒนธรรม
 นั้นเป็นสิ่งเดียวกัน ถ้าผู้ใดมีแต่ปัจจุบัน ไม่มีอดีตเป็นรากฐาน ผู้นั้นก็เป็นคน
 เกิดใหม่อยู่ร่ำไป ไม่มีวันเติบโตเป็นผู้ใหญ่ขึ้นได้ และนี่ก็ไม่เห็นว่ปัจจุบันจะมี
 ขึ้นได้อย่างไร ถ้าไม่เกิดจากอดีตและอนาคตจะมีได้อย่างไร ถ้าปัจจุบันไม่รู้จัก
 เป็นอดีตบ้าง

เสถียรโกเศศ

(พระยาอนุমানราชชน)

๓๐ กันยายน ๒๕๐๐

เทศกาลเข้าพรรษา

“ถึงเดือนแปดแคว้นอภัยผัน

ฤดูแลสงฆ์พระพรษาเข้ามาขวาง
จวนจะบวชเป็นพระสงฆ์นาง
อยู่เห็นห่างเห็นกันเมื่อวันบุญ ฯ

“ประดับพุ่มบุปผาพฤกษากระถาง

รูปเรศช้างโคควายชายกันวุ่น
ตุ๊กตาเจ้าพราหมณ์งามละมุน
ต้นพิภูลิ้นจี่คู่คี่จริง ฯ

“ต้นไม้ทองเสารงหงส์ขี้ผึ้ง

คู่สลึงเขาชายพวกชายหญิง
อุณรุทบุคกีนนระอ้อนพริ้ง
มีทุกสิ่งชื่อมาบูชาพระ ฯ”

ข้อความข้างบนนี้มาจากเรื่องนิราศเดือน กล่าวถึงเทศกาลเข้าพรรษา ซึ่งเริ่มต้นตั้งแต่กลางเดือน ๘ ไปสิ้นสุดลงในกลางเดือน ๑๑ เป็นระยะเวลา ๓ เดือนพอดี ระหว่างนี้ฝนกำลังตกชุก ถ้าว่าถึงท้องถิ่นในชนบทก็ไปไหนมาไหนไม่สะดวก นอกจากจะใช้เรือ เพราะถนนหนทางเป็นโคลนเลนไปหมด ทั้งฟ้าหาเวลาปลอดโปร่งแจ่มใสไม่มีใครได้ มีแต่มีตครึ้มแดดอภัยผัน เห็นเมฆตั้งคำมืดลอยกันมาจากทิศตะวันตกดูเป็นทิว บัดเดี๋ยวฝนก็โปรยชูลงมาพิกใหญ่แล้วแบบออก ประเดี๋ยวเดียวแดดหุบกลับพยับมืด ฝนตกลงมาอีกชุกใหญ่แล้วก็โปรยลงมาเป็นฝอย หนักบ้างเบาบ้างไม่ขาดเม็ด เป็นละอองน้ำชุ่มชื้นไปหมด ลางเวลาฝนตกหนักเป็นพิกๆ ทั้งกลางวันกลางคืน ตกแก่กันวันยังค่ำ ทั้งฟ้าผ่าหลายๆ วันติดกันไปก็มี เวลาอย่างนี้เป็นคราวใดคราวหวาดและคราวดำ การทำ

นาจะได้ผลอุดมสมบูรณ์หรือขาดแคลนก็อยู่ที่ชะมักเข้มนกัน สำคัญอยู่ในตอนนี้ ชาวบ้านไม่ว่าหญิงชาย เด็กหรือผู้ใหญ่ ต้องมีหน้าที่ระดมกันทำงานอย่างหนักทุกคน ต้องตากแดดตากรำฝนคลุกอยู่กับโคลนตมตลอดทั้งวัน ไม่มีใครไปไหนมาไหนโดยไม่จำเป็น เพราะเสียนานเสียการทำมาหากินและถนนหนทางก็เป็นโคลนเป็นหล่ม ลางแห่งน้ำท่วมสูงตั้งบันเอวก็เคยมี เรื่องสนุกรื่นเริงนับแต่วันสิ้นสงกรานต์แล้ว และตลอดไปในฤดูกลางเข้าพรรษาจึงไม่มี มีก็แต่งงานทำบุญเป็นครั้งคราวเท่านั้น เช่นหล่อเทียนเข้าพรรษา ซึ่งในลางท้องถิ่นเช่น ภาคอีสานเขามีแห่แห่นประภวดประชันกันสนุกสนาน แต่ก็เป็งานงวันเดียว นอกนี้มีเรื่องถวายผ้าจ่านำพรรษา “ซึ่งตามประเพณีของชาวบ้านที่ทำกันอยู่สมัยนี้ทำกันเป็นสองอย่าง อย่างหนึ่งเป็นของเจ้าภาพคนเดียว อย่างหนึ่งเป็นการเรียไร คือ ทายกหัวหน้าแจกฐีกา หรือป่าวร้อง พวกชาวบ้านให้ช่วยกันรับไปพอเท่ากับจำนวนพระสงฆ์ ส่วนผ้าที่จะถวายนั้น มิได้จำกัดให้เป็นอย่างเดียวกัน จะเป็นผ้าไตรจีวรก็ได้ สุดแล้วแต่ศรัทธา ลางที่ก็มีไทยธรรมอื่นๆ เป็นบริวาร เมื่อถึงกำหนดคืนแล้วทายกและชาวบ้านที่พากันนำผ้าและเครื่องไทยธรรม ไปพร้อมกันในที่อันสมควร มีโบสถ์เป็นต้น เมื่อพระสงมาประชุมกันแล้ว ถ้าเจ้าภาพคนเดียวมีไทยธรรมเหมือนๆ กัน ก็ถวายเรียงไปทีเดียว ถ้าเป็นการป่าวร้องถึงต้องจับสลาก ทายกหัวหน้าว่าคำถวายให้ผู้อื่นว่าตาม” (จากหนังสือวิธีทำบุญของหอสมุดแห่งชาติ)

ประทีปจ่านำพระวรวรษา

“ฝ่ายมหาชนประชาชนชายหญิงในตระกูลต่างๆ ทัวไปทั้งพระราชา อาณาเขตชั้นทสี่มา ประชุมกันเป็นพวกเป็นเหล่าตามวงศ์คณาญาติ ต่างตกแต่งกริครายประภวดกัน แห่เทียนจ่านำพระวรวรษาของตน ไปทางบกบ้าง เรือบ้าง เสี่ยงพิณพาทย์ฆ้องกลองสนั่นไปทุกแห่งตำบล เอ๊กเกริกด้วยประชาชนคนแ่คนดู ทั้งทางบกทางน้ำเป็นมหานักขัตฤกษ์

“แล้วเชิญประทับจํานำพระวรวงษา เข้าตั้งในอุโบสถวิหาร จุฑตามบูชา พระรัตนตรัยสิ้นไตรมาสสามเดือนทุกๆ อารามราษฎร์”

ข้อความข้างบนนี้ คัดเอามาจากเรื่องนางนพมาศ กล่าวถึงเรื่องแห่เทียนจํานำพรราชา ว่าเป็นที่เชิกเกริกสนุกสนานยิ่งนัก ทุกวันนี้ไม่เคยเห็นแห่เทียนในกรุงเทพฯ เห็นจะทำกันเหมือนอย่างแต่ก่อนไม่สะดวกด้วยประการทั้งปวง หากจะมีทำกันบ้างก็คงเป็นในที่นอกกรุงออกไป เทียนจํานำพรราชานั้น ตามที่ทราบว่าเป็นวัดหลวงก็พระราชทานเทียนของหลวงไปจุดด้วยไฟหลวง ไม่มีการแห่แหนอย่างไร อยากทราบเรื่องตั้งอยู่ในหนังสือพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือน ว่าถึงวัดราษฎร์ดูเหมือนจะไม่มีพิธีอะไร นอกจากนำเทียนไปจุดในโบสถ์เท่านั้นและคงได้จุดกันตลอดไป ถัดวันไตรมาส เหมือนดังในเรื่องที่นางนพมาศกล่าวไว้ ใครรู้ว่าประเพณีแห่เทียนจํานำพรราชา ดังที่นางนพมาศพรรณนาไว้ ยังจะมีตกค้างเหลืออยู่ในท้องถิ่นชนบทบ้างหรือไม่ เพราะถิ่นเหล่านั้นย่อมเป็นสถานพิพิธภัณฑแห่งชนบทรวมนิยมประเพณีของเก่า มีประโยชน์แก่นักศึกษาเรื่องวัฒนธรรมไทยไม่น้อย เรื่องอย่างนั้นบัดนี้จะเสื่อมและกลายไปตามเหตุการณ์แห่งความเจริญ ถ้าได้จุดเอาไว้ก็จะดี ก็พอดีที่พระเทวากินิมิต(ฉาย เทวากินิมิต) ยังจำได้ถึงเรื่องแห่เทียนเข้าพรรษาทางภาคอีสาน จึงขอร้องขอความช่วยเหลือ เพราะเท่าที่เคยอ่านเรื่องซึ่งมีผู้เรียบเรียงไว้ยังไม่จุใจ เรื่องที่พระเทวากินิมิต เกล้าให้ฟังมีดังต่อไปนี้

ก่อนถึงเข้าพรรษาประมาณเดือนหนึ่ง คือในเดือน ๗ หายกของวัดในละแวกหมู่บ้านจัดการเรียไร้ผึ้งเมื่อได้พอแล้วชาวบ้านก็ช่วยกันทำพิธีหล่อ เป็นเทียนที่ในบริเวณวัด มีขนาดแล้วแต่จำนวนี่ผึ้งที่หาได้ ลางที่มีขนาดใหญ่วัด ผ่าศูนย์กลางอยู่ในราว ๒๕ เซนต์ สูงตั้ง ๒ เมตร ก็เคยมี จุดได้ตลอดไปตั้ง ๓ เดือนก็ไม่หมด รูปเทียนนั้นเป็น ๘ เหลี่ยมบ้าง เป็นรูปกลมบ้าง หล่อเสร็จแล้วช่วยกันตกแต่งประดับประดาเทียนให้่งตงาม ด้วยลวดลายกระดาษของ ลางเล่มทำลวดลายด้วยขี้ผึ้งในตัวแล้วปิดทองคำเปลว มีเชิงรองทำด้วยไม้จริง เสร็จ

แล้วก็เก็บรักษาไว้ แต่ส่วนมากมักทำแล้วเสร็จในวันนั้นเอง เป็นอย่างปลุก
 พระเมรุทอง ทำแล้วเสร็จก่อนวันงานนานวันเครื่องประดับหมองหมัดไม่งาม ถึง
 วันเพ็ญเดือนแปดก่อนเข้าพรรษาวัน ๑ เวลากลางคืน นำเทียนมาตั้งในประรำ ซึ่ง
 ปลุกขึ้นโดยเฉพาะในบริเวณวัด ทำการฉลองเทียน มีสวดมนต์เย็นฉันทเข้ากัน
 ตามธรรมเนียม กลางคืนมีมหรสพแล้วแต่จะมีหามา ถึงเที่ยงคืนเลิก งาน
 กลางคืนอย่างนี้ที่เขาใช้จุดได้ช้าง รุ่งเช้าวันแรมค่ำเข้าพรรษาเลี้ยงพระที่สวด
 มนต์ตอนเย็น ฉันทเข้าแล้วชาวบ้านก็เตรียมเทียนออกแห่ เอาบรรทุกขึ้นรถซึ่ง
 ใช้ล้อเกวียนแทนล้อรถ มีแคร่วางบนล้อต่อเป็นราชรถ เครื่องตกแต่งแล้วแต่
 ความคิดของนายช่าง เป็นบุษบกก็มี เป็นราชรถโถงก็มี เป็นรูปสัตว์หิมพานต์
 หรือรูปนักขัตตก็มี บนรถนอกจากเทียนซึ่งตั้งอยู่กลาง มีเครื่องประกอบ ทำเป็น
 รูปหุ่นหรือรูปอื่นๆแล้วแต่ความคิดของช่างส่วนมากเป็นรูปเกี่ยวกับเรื่องในชาต
 ุคนี้ใช้คนชักลากอย่างชักพระ เพราะถือว่าได้บุญ มีดนตรี ปี่พาทย์ หรือ อย่าง
 อื่นๆ ครึกครื้นไปในขบวนแห่ การแห่เทียนนั้น ขบวนหนึ่งๆ ก็เป็นของ หมู่บ้าน
 หนึ่งๆ เป็นแห่ประกวดชิงรางวัลกัน แห่ไปรวมกันที่สนามชุมนุมในทุ่งแล้วแต่จะ
 นัดหมายกันถึงที่แล้วมีเจ้าหน้าที่ เป็นกรรมการมา ตัดสินให้รางวัล รางวัลที่ ๑
 ไตรแพรเต็ม ๑ ไตร รางวัลที่ ๒ ไตรผ้าเต็ม ๑ ไตร รางวัลที่ ๓ ไตรผ้าแบ่ง
 ๑ ไตร ระหว่างนั้นมหรสพต่าง ๆ ของใครมีไป ก็ไปเล่นฉลองที่หน้าเทียนของ
 ตนอยู่จนถึงเวลา ๑๓.๐๐ น. ต่างก็แยกย้าย แห่กลับนำเทียนไปยังวัดของ
 ตน ถึงวัดแล้วนำเทียนเข้าไปในโบสถ์ที่เดียว ตั้งไว้หน้าพระประธาน เป็นอัน
 เสร็จพิธีแห่เทียน กลับบ้านกัน ตกเวลาระหว่าง ๑๕ นาฬิกา ถึง ๑๖ นาฬิกา
 ชาวบ้านเตรียมเครื่องไทยธรรมเป็นกรวยใบตองกันแหลมก็มี เป็นอย่างของพลูก็มี
 ในกรวยบรรจุหมากหน่วย พลูใบและยา พร้อมทั้งดอกไม้ รูปเทียนสำหรับถวาย
 พระ แล้วจัดแจงอาบน้ำแต่งตัวกันอย่างประกวดประชันเท่าที่จะมีหาเอามาแต่งได้
 ใครมีเครื่องหยองทองคำอะไรก็แต่งมาอดกัน การแต่งอย่างนี้อยู่ในพวกสาว ๆ
 และเด็ก ๆ ส่วนผู้ใหญ่ก็แต่งกันตามธรรมดา แต่งตัวเสร็จนำของไทยธรรมใส่
 ภาชนะต่างๆ แล้วแต่จะหาได้ นำไปที่ลานวัด ชาววัดจัดปูเสื่อให้หนึ่งเป็นสอง

แถวเว้นระยะกลางราว ๒ เมตร เป็นทางไปสู่อุโบสถ ถ้าเสื่อวัดไม่มี ชาวบ้านก็ติดเขาไปด้วย เสื่อของใครก็ของใคร พระในวัดเดินมาตามทางระหว่างนั้นเดินเรียงสอง ชาวบ้านก็ถวายเครื่องไทยธรรม พระรับแล้วเดินเข้าโบสถ์ ผู้ใหญ่ซึ่งมีอาวุโสหรือสมภารเจ้าวัดจุดเทียนเข้าพรรษา และทำพิธีเข้าพรรษากันตามธรรมเนียม พิธีนี้เรียกว่าใส่บาตรกรวย แต่ไม่ใช่บาตรคงรับด้วยยาม เป็นตอนทีหนุ่มๆ สาวๆ ชอบนั้ก เพราะว่าหญิงสาวจะมากันถ้วนหน้าทุกครัวเรือน เป็นขุมนมมหาสันนิบาตของชาวบ้าน เป็นโอกาสพวกหนุ่มๆ ได้ดูพวกสาวๆ ไม่ใช่แค่แห่งเดียว อาจไปดูได้หลายๆ แห่ง ส่วนพวกสาวๆ ก็มีช่องจะแต่งตัวสวยๆ อดอดพวกหนุ่มๆ เป็นเรื่องเขาชมเราและเราชมเขา สบายใจ ! อย่างนี้เอง ไม่สนุกแล้วจะไปสนุกที่ไหนเล่า เป็นความสนุกอย่างเรียบๆ ง่ายๆ ของชาวชนบท เพราะยังไม่มีสถานที่ลีลาศ ส่วนพระที่รับกรวยไว้ รุ่งขึ้นจะแบ่งและนำไปบูชาสักการะสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือคู่สวดอุปัชฌาย์ เป็นต้น จะไปวัดไหนก็ได้ตามใจแล้วแต่จะนับถือ

เมื่อรู้เรื่องประเพณีการแห่เทียนจำนำพรรษา ของถิ่นชนบทดังนี้แล้วกลับไปอ่านเรื่องที่มีกล่าวไว้ในหนังสือนางนพมาศ ก็เห็นภาพความเป็นอยู่ของบรรพบุรุษเรา ครั้งกระโน้นได้แจ่มแจ้งขึ้น เห็นทีเดียวว่า ความสนุกสนาน ร่าเริงใจในสมัยโบราณ ย่อมเจือปนไปด้วยการบุญการกุศลเป็นส่วนมาก จะหาอะไรที่ให้ความ พร้อมเพรียงกันยิ่งไปกว่านี้เป็นไม่มี ข้าพเจ้าหลงหลับตานึกถึงวัดในชนบทเมื่อตอนบ่ายในอุดมคติของข้าพเจ้า นึกแล้วรู้สึกสบายใจเย็นใจชอบกลเห็นจะเป็นเพราะด้วยความสงบเงียบของวัด จะมีเสียงมาทำลายความสงบ แทรกบ้างก็เป็นครั้งคราว เพียงเป็นเสียงเด็กท่องหนังสือดังแจ๊ๆ ยินโหวกๆ มาแต่ไกลเลื่อนลอยมาตามลมเป็นระยะๆ ไม่ถึงกับจะทำให้เกิดความรำคาญ นานๆ เสียงนั้นก็พลันเงียบหายไปเอง ความสงบเงียบเรียบก็กลับคืนมาครอบงำ ตามเดิม กระทำให้มีความวิเวกวังเวงใจอีก เวลานั้นพระผู้เป็นอาจารย์ท่านจำวัด พอลาคาว่าอาจารย์หลับ เด็กก็เงียบหยุดท่องหนังสือ และเป็นเวลาที่ไม่มีใคร

ไปมาหาสู่พระผู้เป็นอาจารย์ ข้าพเจ้านึกเห็นสถานวัดร่มรื่นด้วยเงาไม้ต้นใหญ่ มี
พื้นเป็นทรายโล่งเตียนสะอาดสะอาดอัน เสียงลมพัดดังซือๆ มาเป็นคราว ๆ กระทบ
ถูกใบโพใบพลิวลิวลิวสะบัดลู่ไปตามลม เกิดเสียงดังกราวๆ ซ่าๆ เป็นจังหวะ
สอดคล้องประสานกับเสียงกระดิ่งที่ซ้อฟ้าและเสาทองสี จิตพี่พระวงศ์หวัดไปถึง
ข้อความตามที่มีพรรณนาไว้ในหนังสือเรื่องบุณโณวาทคำฉันท์ ที่ชอบข้างกัน
บ่อย ๆ และจำกันได้ว่า

“ใบโพธิ์สุวรรณห้อย	ระยาบย้อยบ่วงวัง
ลมพัดกระดิ่งคัง	เสนาะศัพท์อลวง
เสียงคูดังคืด	อันคืดคืดประโคนเพลง
เพียงเทพบรรเลง	ระเรื่อยจับระบำถวาย”

ฟังเพราะและเย็นจับใจจริงๆ หนังสือแต่งดีๆ เป็นวรรณคดีได้ด้วยดังนี้
เพราะเป็นเรื่องรู้สึกเห็นด้วยใจไม่ใช่เห็นด้วยตาข้าพเจ้าตลอดตลอดสายไปที่ได้ดู
กฎี ดูสะอาดเตียนน่านั่งเล่น ไม่สกปรกโสรมมีน้ำครำฉ่ำแฉะเหม็นอับๆ ถ่ายเท และ
ทิ้งอะไรงอไปไม่เล็ดก้างที่เคยเห็นในตางแห่ง แม้มีกระบุงตระกร้าหรือเศษชอน
ท่อนไม้ก็จัดวางเรียงไว้เป็นระเบียบเรียบร้อยไม่เกะกะรกรุงรังยุ่งสุมพู่ สมแล้ว
ที่เรียกวัดอย่างนี้ว่าเป็นอาราม เป็นแบบอย่างของความมีระเบียบเรียบร้อย ถึง
เวลาวัดมีงาน เช่นการแห่เทียนเข้าพรรษาดังพรรณนามาข้างต้น ในลานวัดจะ
สับสนแอดัดไปด้วยชาวบ้านบ้านถิ่น ทั้งหนุ่มสาวเฒ่าแก่และเด็ก ต่างพากันมา
เพื่อการสนุกและการบุญ ข้าพเจ้านึกเห็นเป็นตุเป็นตะ เห็นผู้เฒ่าผู้แก่สูงลูกสูง
หลานพากันเข้าไปในสถานศักดิ์สิทธิ์อย่างสงบเสงี่ยมมันอยู่ด้วยศรัทธา แต่
พวกหนุ่มๆ นั้นพากันเตรเป็นหมู่ๆ เสียงหัวร่อต่อกระซิกยั่วเย้ากันอย่าง
คะนองเบิกบานสำราญใจ สำราญใจเพราะได้เห็นสวยๆ งามๆ ต้องตา ต้องใจ
ส่วนหญิงสาวๆ นั้นเล่า จะให้พรรณนาว่าอย่างไรดี ต้องกล่าวรวมๆ ว่ามีความ
สวยทั้งนั้น ความจริงผู้หญิงสาวย่อมสวยทุกคน สวยเพราะความเป็นสาว สวย
เพราะแต่งตัวถูกต้องตามวัฒนธรรม สวยเพราะมีกิจกรรมารยาทสงบเสงี่ยม

และยิ้มแย้มแจ่มใสละมุนละไมเป็นไปอย่างเจียมๆ ไม่โหดโผนจนเหลืออริบ ข้าพเจ้า
 หลับตานึกต่อไป เห็นในลานวัดบริเวณ ที่มีงานไม่พบบานพอกปลาหมึก หอย
 แครง ถั่วลันเตา และอะไรๆ ในพวกพรรคนี้นี้ มีผู้นั่งยองๆ แยกแยะ ข้าปากก้าง
 กินกันอยู่ข้างหาวอย่างเบ็ดเตล็ด เพราะในถิ่นชนบทที่ข้าพเจ้าเคยเห็น เขากิน
 กันเป็นเวลา ด้วยหาซื้อกินไม่ได้ ไม่มีใครขาย ถ้าจะต้องหามาเลี้ยงดูกัน ก็มัก
 เป็นขนมจีนน้ำยาและลอคของน้ำกะทิเป็นของ กินขึ้น หน้าขึ้นตาในชนบท
 ดูเหมือนจะมีอยู่เท่านั้น ไม่เคยเห็นเปลือกถั่วลันเตา ซานฮ้อย เปลือกหอยแครง ใบตุง
 ใบคองหึ่งของไว้เกลื่อนกลาดทั่วไปในสถานที่อย่างไม่เกรงใจคนรำคาญตาสงสัย
 ว่าเดี๋ยวนี้ การนำของกินไปขายในงานวัดตามชนบทเห็นจะมีบ้างแล้ว ที่ไหน
 เจริญที่นั่นก็ต้องมี แล้วความรกละอะก็คงจะมีด้วยเป็นเงาตามตัว เพราะ
 นิสัยของคนย่อมถือเอาความสะดวกสบายเข้าว่า จึงต้องศึกษาอบรมกันใน
 ทางวัฒนธรรม เพื่อให้เกิดความคุ้นเคยชินต่อสิ่งที่สะอาดหมดจดเป็นระเบียบ
 เรียบร้อยดีงาม ข้าพเจ้านึกว่าถ้าจะพรรณนาต่อไป ก็คงนึกอะไรอื่นๆ ใต้อก
 มาก จึงจะขอยุติความนึกเห็นสภาพความเป็นอยู่ของวัดกับชาวบ้านในชนบท
 ไว้เพียงนี้ กลับไปเล่าเรื่องแห่งเทียนจำนำพรรษาต่อไป

การแห่เทียนจำนำพรรษา และการตักบาตรกรวย แต่ก่อนนี้จะมีใน
 กรุงเทพฯ บ้างไหมหนอ เมื่อเป็นเด็กอยู่ที่นี้ก็ไม่ออกว่าเคยเห็น สอบถามท่าน
 ที่สูงอายุกว่าก็บอกว่าไม่มี ถ้าจะเคยมีก็เห็นจะสูญไปเสียนานแล้ว มีเรื่องเกี่ยว
 ไปถึงเทศกาลเข้าพรรษาที่จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งสมควรนำมาเล่ารวมใน
 ที่นี้ด้วย ข้าพเจ้าไปเที่ยวงานวันแม่ที่จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อกลางเดือน
 สิงหาคม ๒๔๙๖ มีโอกาสเลยไปเที่ยวอำเภอปากพนัง ในวันต้นของวันเข้า
 พรรษา ก็ประจวบเหมาะเห็นราษฎรในอำเภอนั้นหมู่หนึ่งแห่เทียนจำนำพรรษา
 ที่จริงจะเรียกว่าแห่เห็นจะไม่ได้ เพราะไม่มีขี้น้ำพวยรดตะโปนไปในขบวน
 นอกจากมีผู้หญิงและผู้ชายแก่ๆ กลางคนเดินถือเทียน และของไทยธรรมไปกัน
 เป็นแถวๆ เท่านั้น ดูแล้วไม่สู้ได้ความรู้อะไรนัก จะหาโอกาสตามไปดูถึงที่วัด

เพื่อหาความรู้ต่อไป เวลาที่ไม่ให้จึงได้ความรู้แต่เพียงว่าเขาไปกันเป็นแถวๆ อย่าง
 แห่งเท่านั้น รุ่งขึ้นมีโอกาสดามผู้ใหญ่นามสังการพระธาตุที่วัดพระมหาธาตุจังหวัด
 นครศรีธรรมราช เวลาไปตอนเช้าราว ๘ นาฬิกา เมื่อเดินผ่านไปตามระเบียบ
 รอบองค์พระธาตุ ซึ่งเขาเรียกกันว่า เวียง และเรียกพระพุทธรูปที่ตั้งเรียงรายอยู่
 ว่า พระเวียง เห็นเขาดังธรรมเนียมสำหรับพระเทศน์ไว้ที่วิหารรายทิศละแห่ง
 เวลานั้นยังไม่มีพระมาเทศน์ เห็นแต่สัปบุรุษสักก ในที่นี้เป็นพวกชีและผู้หญิง
 มีอายุ นั่งรวมกันเป็นหมู่ๆ ที่หน้าธรรมาสน์ สนทนาปราศรัยกันก็มี กำลังทำ
 อะไรกันด้วยกิจส่วนตัวก็มี มองดูไม่พบคนสาวๆ หรือผู้ชาย แต่อาจจะมึนอยู่
 บ้างก็ได้ เพราะสังเกตไม่ถึงถ้วน ที่ธรรมาสน์แห่งหนึ่งมีหนังสือชนิด “เล่มละ
 สติงพั้งรู้ท่านผู้ซื้อ” วางอยู่ตั้งหนึ่งหลายเล่มด้วยกัน เป็นหนังสือที่ถูกจับกัน
 เห็นจะมากครั้งดูซ้ำและมอซอเต็มที ที่สันทุ่มผ้าหรือกระดาษเพื่อกันหลุด
 อดไม่ได้ถือวิสาสะก้มลงไปหยิบขึ้นมาดูเล่มหนึ่ง เป็นเรื่องจักรๆ วงศ์ๆ จะเป็น
 เรื่องลักษณะวงศ์ หรือหินวงศ์ก็จำไม่ได้ ความคิดเล่นปราดขึ้นมาทันที ว่า
 หนังสือเหล่านี้เห็นจะมีไว้สำหรับอ่านฟังกันระหว่างเวลาคอยพระเทศน์มาถึง
 ธรรมาสน์ที่สี่ ตรงนี้หูผึ่งเพราะได้ยินเขาอ่านหนังสือกลอนเป็นทำนองเสียง
 ชาวปักษ์ใต้ เห็นชายกลางคนคนหนึ่งชิตตะหมาดอยู่บนพนักเก้าอี้แพงระเบียบ หลัง
 พิงเสา กำลังอ่านหนังสือจากสมุดไทย เมื่อเข้าไปถึงที่แล้ว ผู้ซึ่งนั่งฟังกันอยู่ที่
 กุฏิกุชแสดงกิริยาเคารพต้อนรับผู้ใหญ่ ที่ผ่านมา ข้าพเจ้ากรากเข้าไปขอดู สมุด
 ไทยที่เขาอ่านอยู่ เห็นเป็นตัวหนังสือไทยเส้นฝุ่น เขียนวางระยะเป็นอย่าง
 กลอนสวด อ่านดูสองสามบรรทัดก็รู้ได้ว่ามีเค้าเรื่องชาตก หนักปากไปหน่อย
 ไม่ได้ตามเรื่องอะไร เพราะกำลังตีใจว่า นี่เองคงเป็นอ่านไอ้เข้วิหารราย
 ดังกล่าวไว้ในพระราชนิพนธ์พระราชพิธี ๑๒ เดือน และในคำนำของสมเด็จพระเจ้า
 พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพในหนังสือ มหาชาติคำหลวง
 นึกแปลเอาที่เดียวว่าใช้เข้วิหารราย คงหมายความว่าสวดหรือว่าทำนองอ่าน
 เป็นอย่างไอ้ๆ เข้ๆ ตามวิหารรายรอบองค์พระธาตุพอให้เปลืองเวลาโดยไม่ให้
 ไร้ประโยชน์ จนกว่าจะถึงเวลาพระลงมาเทศน์ มิฉะนั้นสัปบุรุษสักกที่มานั่ง

คอยฟังเทศน์อย่างจับกลุ่มคุยกันตามประสาผู้หญิง เป็นเรื่องอะไรก็ได้ สุนัขฟังเขาอ่านหนังสือที่ได้ทั้งความเพลินและความรู้เป็นคติสอนใจไปในตัวไม่ได้ คนที่รับหน้าที่อ่านอย่างนี้ได้ความว่ามีเคยเป็นชาววัดมาก่อน การอ่านเป็นทำนองก็เป็นทำนองที่ฝึกฝนกันมาจากวัด นึกชอบคุณชาวนครฯ ที่ยังรักษาประเพณีเก่าซึ่งยังใช้ได้ดีที่เหมาะสมแก่ท้องถิ่นอยู่ ท่านผู้ใหญ่เคยเมตตาเล่าเรื่องไอ้เข้วิหารวายให้ฟังว่า ที่เมืองนครฯ เวลาเข้าพรรษา สัปบุรุษสี่เขาพากันไปฟังเทศน์ที่ระเบียบรของคัมภีระธาตุเป็นหมู่ๆ และตั้งธรรมาสน์ พระเทศน์ มากันแต่เช้าเพื่อรับอุโบสถศีล รับศีลแล้วก็อยู่ที่ในวัด กินอาหารเพลที่นั่น แล้วฟังเทศน์ในตอนบ่าย ระหว่างเวลาว่างก็จัดตอกไม้กินบ้าง หรือทำอะไรอื่นบ้าง บ้าง จึงมีคนมาอ่านหนังสือเรื่องต่างๆ เป็นทำนองให้ฟัง นี่คือเรื่องของไอ้เข้วิหารวาย ที่วัดพระแก้วมีการสวดมหาชาติในพระอุโบสถเวลาเข้าพรรษา ก็เป็นประเพณีสืบมาแต่โบราณเป็นเรื่องอ่านถวายพระเจ้าแผ่นดินและอ่านมหาชาติที่เป็นพระราชนิพนธ์ด้วย ส่วนตามศาลารายก็มีคนอ่านหนังสือเรื่องต่างๆ ให้ฟัง ครั้นรัชกาลที่ ๓ ทรงตั้งโรงเรียนสอนหนังสือเด็กที่โรงเรียน (ในที่ซึ่งเป็นหอธรรมสังเวชเดี๋ยวนี้) เวลาเข้าพรรษาเสด็จพระราชดำเนินมาวัดพระแก้ว ครูจัดให้เด็กที่อ่านหนังสือคล่องมาอ่านหนังสือถวายภายหลังเลิกโรงเรียน การอ่านก็ล้อมทรมไปสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ จึงทรงรื้อฟื้นให้มีเด็กนักเรียนอ่านสืบมาจนทุกวันนี้ หนังสือเรื่องต่างๆ ที่แต่งเป็นกลอนสวดมีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติมากมาย ก็คงเป็นหนังสือสำหรับอ่านไอ้เข้กันตามวิหารดังนี้ ได้รับความรู้แล้วก็ชอบใจ

“สัมภาษณ์” เจ้าหน้าที่กองวรรณคดีได้ความว่า หนังสือกลอนสวดที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ หาที่บริสุทธิ์ไม่ค่อยได้เป็นหนังสือซ้ำชอกเปรอะเปื้อนแทบทั้งนั้น แสดงว่าหนังสือเหล่านี้ถูกหยิบฉวยและผ่านมือกันมาก่อนตกมาเป็นของหอสมุด ลางเล่มมีรอยต่อปูปะ ลางเล่มก็มีหุ้มผ้าหุ้มแพรแสดงว่าเจ้าของเดิมเขาสงวน ตัวหนังสือที่เขียนไว้ส่วนมากเป็นเส้นหมึกเขียนเป็นอย่างดี

แต่ว่าเขียนได้เป็นตัวพ้ออ่านออกเท่านั้น หากที่มีดวงดงมาได้น้อยเล่ม ลางเล่มก็เขียนเป็นชนิดเขียนฉลากยา “กินกะโต ทากะโต” อ่านลำบากเต็มทน เป็นหนังสือซึ่งชาวบ้านลอกคัดกันได้ เมื่อเด็ก ๆ ใคร ๆ ก็คงเคยฟังเรื่องพระสุธรมานางมีโนราและจระะลิกและจำกลอนกันได้มากกว่า “ชาตินี้น้องตามมา ชาติหน้าขอชอราชาตามไป” หรือ “ชาตินี้น้องตามมา ชาติหน้า พระตามเมียไป” คนแต่ก่อนคงได้ยินได้ฟังเรื่องนิยายนิทาน เช่น เรื่องปลาบู่ทอง เรื่องโสนน้อยเรือนงาม เรื่องพระรถเมรี เล่าสืบ ๆ กันมาเป็นอย่างยายเล่าให้หลานฟังในเวลากลางนอนก็คงมาจากพวกกลอนสดนี่เอง และจะเป็นเรื่องเก่าแก่มีกันมาแล้วหลายร้อยปี อยากจะรู้ให้แน่ ต้องตรวจสอบดูสำนวนแต่ง เพราะหนังสือชนิดนี้ไม่มีวันเดือนปีบอกไว้ให้รู้ ยังจำได้ว่าเคยมีผู้นำกลอนสดเรื่อง ต่าง ๆ ไปตีพิมพ์ขายเล่มละสลึง มีต่อแต่ละเรื่องหลายเล่ม ลางเรื่องก็เล่มเดียว เมื่อเด็ก ๆ เริ่มอ่านหนังสือออก เคยรับจ้างอ่านให้พวกผู้หญิงฟัง อ่านเป็นทำนอง เสียด้วยถึงตอนที่เบื่อไม่อยากจะอ่านก็ข้ามไปเสีย คนฟังเขาก็รู้ว่าอ่านข้ามเพราะเรื่องชาติตอนและกลอนไม่สัมพันธ์กัน แต่เป็นเด็กไม่รู้เรื่องเหล่านี้เขาจึงจับได้ ถ้าถึงตอนไหนสนุกคือสนุกของผู้ฟัง แต่ไม่ใช่ตอนสนุกของผู้อ่าน ได้แก่ตอนที่หวงตอนตกทุกข์ได้ยาก เป็นต้องถูกให้อ่านเสียจนตึก เตือครันเต็มที คิดว่านี่ก็เป็นวิธีล่อให้อ่านหนังสือคล้องขึ้น และต้องใช้เรื่องชนิดอย่างนี้อ่านจึงจะเหมาะ เพราะกลอนเป็นเครื่องพาไปให้เขาอ่านและจำได้ และเป็นเรื่องนิยายนิทานซึ่งถูกนิสัยของผู้ที่ยังไม่มีความรู้สูง นึก ๆ ก็เสียดาย เพราะสูญไปเสียหมดแล้ว

วันแรกเข้าพรรษา ชาวบ้านนำดอกไม้รูปเทียนและพุ่มต้นไม้พร้อมทั้งเครื่องใช้ประจำวันอันควรแก่พระสงฆ์ไปถวายพระที่วัด ดังที่นิราศเดือนกล่าวไว้ เรื่องพุ่มต้นไม้ถวายพระนั้นทุกท่านคงเคยเห็น เวลาที่ก่อนหน้าวันเข้าพรรษามาตามร้านต่าง ๆ เขาตั้งขายใครต้องการอย่างไหนก็ไปเลือกซื้อหาเขามาตามชอบใจเมื่อก่อนนี้มีขายกันมาก แต่เดี๋ยวนี้เห็นห่างตาไป ต้นไม้เข้าพรรษานั้นมักมีดอกไม้สีแดงหลายสี เป็นดอกไม้ทำด้วยกระดาษสีเรียกว่าดอกไม้เงิน เพราะ

นำเข้ามาขายจากเมืองจีน ใบสีเขียวเป็นมันขลิบ เพราะเขาชอบด้วยขี้ผึ้ง ต้นไม้ต้นเดียวออกดอกเป็นสีต่างๆ หรือที่มีดอกหลายอย่างต่างชนิดก็มี เดี่ยวนี้ส่วนมากก็ยังเป็นอยู่อย่างนั้น แต่ที่ออกดอกสีเขียวและเป็นชนิดเดียวและทำได้เองงามๆ ไม่ต้องพึ่งดอกไม้จีนเหมือนเมื่อก่อนก็มีเหมือนกัน แต่ก็น่าเสียดายที่เป็นสีเขียวเหมือนกันหมด ถ้ากระไรให้มีสีเขียว แต่มีแก่ก่อนปนกันบ้างก็จะงามตาน่าดูไม่ตาตุ่ม แม้กระนั้นมันก็แล้วแต่คนซื้อ ว่าจะมีความรู้ลึกในเรื่อง “รส” แค่ไหน

คราวนี้จะพูดถึงพุ่มขี้ผึ้ง ซึ่งเดี๋ยวนี้เห็นบางตาไป อันที่จริงพุ่มขี้ผึ้งก็คงมีความหมายเท่ากับเป็นเทียน แต่จุดไฟไม่ได้ เพราะไม่มีไส้ ต้นไม้มีดอกอยู่พรวดต้นเห็นจะเท่ากับดอกไม้ เป็นแต่พลิกพลางทำให้พิเศษขึ้นเท่านั้น ถวายพระแล้วท่านก็ไม่ว่าจะเอาไปทำอะไร นอกจากตั้งไว้ที่แท่นบูชาประดับไว้ดูงามๆ ลางที่มีผู้นำไปถวายกันมาก ของเก่าพระท่านยังเก็บไว้ หนักๆ เข้าดูราวกับเป็นร้านขายก็เคยเห็น เมื่อเป็นอย่างนี้การถวายของเข้าพรรษา จึงต้องมีดอกไม้ธูปเทียนอีกต่างหาก ส่วนต้นไม้เข้าพรรษา ซึ่งเดิมคงจะเป็นดอกไม้ถวายพระหมดหน้าตักอย่างนั้นแล้วจะนำไปถวายเฉยๆ ก็ดูกระไรอยู่ จึงพลิกพลางทำเป็นเครื่องประดับ ติดเข้ากับสิ่งของใช้ที่จะนำไปถวายพระ เช่น ถ้วยชามรามไหกระโถน กระถาง เป็นต้น ตลอดจนของขบฉัน เช่น ถิ่นจี้กระป๋อง นมวัวกระป๋อง ก็มีติดประดับด้วยต้นไม้ดอกดูเหลือองๆ เขียวๆ แดงๆ งามดี ทำให้สังเกตรู้ได้ว่าเป็นของถวายพระเข้าพรรษา แต่ก่อนเคยเห็นเขาถวายน้ำตาลหล่อเป็นรูปสิงห์โต ซึ่งร้านเงินอับขนมของจีนเขาทำไว้ขายสำหรับไหว้เจ้า ไหว้พระของเขาเราเห็น ก็ชอบ เพราะเป็นน้ำตาลพระฉันได้ทุกเวลา เหมาะทีเดียว ซื้อเอาไปถวายพระที่นับถือเถิด ท่านจะได้ใช้เป็นน้ำตาลสำหรับฉัน เคยถามผู้ที่เขามวยเรียนมาแล้วว่าฉันสิงห์โตน้ำตาลเป็นอย่างไรบ้าง เขาสั่นหัวบอกว่าไม่ไหว ฉันเข้าไปที่ไรเป็นต้องเสียทุกที แน่นอนละเพราะเป็นน้ำตาลที่เจ้าพวกแมลงวัน ซึ่งไม่รู้จักล้างดินของมันให้สะอาดเสียก่อน พวกมันมาจับกินน้ำตาลสิงห์โตที่เขาวางตั้งไว้ขาย ไม่เชื่อก็สังเกตไปดูที่ร้านขายเถิด จะเห็นแมลงวันโดยมาก ชนิด

หัวเขี้ยวจับกันที่เดียว อันที่จริงจะโทษเขาก็ไม่ได้ เพราะเขาทำได้ถวายนบูชา เจ้าต่างหาก ของถวายนพระเข้าพรรษา แต่ก่อนนี้ถ้าอย่างดีที่ทำกันอย่างวิจิตรบรรจง เช่น เอาสิ่งของถวายนพระประดับตั้งซ้อนพนมกันขึ้นไปในภาชนะ สมมติว่าเป็นเขาพระสุเมรุ แล้วเอาน้ำตาลหล่อเป็นรูปสัตว์หิมพานต์ มีหงส์ ราชสีห์ และกนิษฐ เป็นต้น ประดับไว้ตามเชิงเขาพระสุเมรุสมมติ ตั้งที่นาราศเดือนกล่าวไว้

ของอีกจำพวกหนึ่งซึ่งขาดไม่ได้ คือของใช้อันเป็นกิจประจำวันของพระ เป็นเครื่องชำระร่างกายของท่าน มีไม้สีฟัน และไม้ชูดลิ้นเป็นต้น ของสองสิ่งนี้ ถ้าท่านไม่รู้หรือเคยเห็นมาก่อน ก็คงไม่รู้จักรู้ว่าเป็นของสำหรับทำอะไร เพราะของที่เรียกว่าไม้สีฟันพระนั้น ถ้าพระท่านไม่อ้าปากให้กว้างที่สุด ก็เห็นจะเอาไม้สีฟันยัดเข้าไปในปากของท่านไม่ได้แน่ เพราะมันใหญ่โตเกินประมาณ อยากรู้ว่าแต่จะเอาเข้าปากเลยเพียงแต่ให้ท่านยืมฟันเอาไม้สีฟันเข้าไปใส่เข้าไปดูก็หึงยาก ด้วยมีขนาดเห็นจะเท่ากับกระบอกไม้รวกขนาดย่อมๆ ทำด้วยไม้อะไรไม่ทราบ เป็นสีขาวๆ เหลาเสียดเกลี้ยงเกลตา แล้วเอากะตาศีมีดเป็นข้อๆ เพื่อให้ดูงาม ปลายข้างหนึ่งทาบให้พองบานเป็นดอกเห็ด เห็นจะให้พระท่านเอาเข้าปากสีฟันได้ แต่ท่านก็ไม่ใช้ เพราะสีฟันไม่ได้จริงๆ ท่านรับพระเคนเอาไว้ก็ไม่ทราบว่า จะเอาไปทำอะไร ก็เป็นแต่ดวงไว้ที่ไหนเฉยๆ หรือหิ้งๆ ขว้างๆ ตามแต่เรื่อง คราวนี้ ลูกศิษย์ซึ่งมีหน้าที่เทกระโถนถูกระโถนพระทุกเช้า เพราะพระท่านฉันหมากหาอะไรสำหรับใช้ถูกระโถนไม่ได้เหมาะ เห็นเจ้าไม้สีฟันพระนั้นแหละเหมาะ เพราะมีเป็นอย่างด้ามถือ ปลายข้างหนึ่งก็แบนพองดี ก็คว่ำเจ้านั้นไปถูกระโถน พระท่านไม่ว่าอะไร เจ้าไม้สีฟันเข้าพรรษาจึงกลายมาเป็นไม้ถูกระโถนโดยปริยาย ตั้งที่ทรวางกันอยู่ขณะนี้

ไม้ชูดลิ้นก็อีกเหมือนกัน เขาทำด้วยผิวไม้ไผ่ แต่ท่านไปที่ร้านขายอาจไม่รู้ว่าเป็นไม้ชูดลิ้นก็ได้ เพราะเมื่อวางขายเขาทำรูปโค้งเป็นวงกง เป็นอย่างรูปผีเสื้อ แผลงปอกก็มี แล้วใช้กระดาษสีปิดเป็นแถบเป็นพู่ๆ แดงๆ พราวๆ ในที่สุดพระท่านก็ไม่ได้อีก เพราะตอนหลังมีแปรงสีฟันใช้แล้ว ไม้สีฟันของ

เก่าทั้งหมดไป จะมีเหลืออยู่บ้างก็เป็นรักษาประเพณีของเก่าไว้ไม่ให้สูญ เพราะเป็นเครื่องหมายบอกให้รู้ว่าเป็นของถวายพระ แม้รักษาประเพณีไว้ก็ไม่เสียหายอะไร ข้าจะเป็นต้นเหตุของเดิม ว่าคลั่งคลายขยายตัวมาได้อย่างไร ถ้าทิ้งเก่าเอาใหม่เสียหายหมด เราก็กลายเป็นไม่ใช่ตัวเรา เพราะไม่มีอะไรเป็นเค้าเหลืออยู่ให้เรารู้ว่าเราเป็นเราไม่ใช่ใครคนอื่น

ไม้สีฟันถวายพระเข้าพรรษา เหตุไรคนแต่ก่อนจึงทำเป็นดอกเห็ด และมีขนาดใหญ่โตเกินประมาณที่จะยัดเข้าไปในปากได้ ดูประหนึ่งว่าคนแต่ก่อนทำอะไรไม่มีเหตุผล แท้จริงที่ท่านทำเช่นนั้นไม่ใช่ที่ท่านโง่ ท่านทำตามที่เป็นจริงอยู่ในสมัยของท่านต่างหาก เมื่อเอาเข้าเปรียบกับที่เป็นอยู่ในปัจจุบันซึ่งมีอะไรหลายอย่างเจริญก้าวหน้ามาแต่ไกลแล้ว จึงดูไม่มีเหตุผล เมื่อก่อนนี้มักพูดกันว่า “พระเคี้ยวไม้สีฟัน” (ทนตกฏฐู ชาตติ) หาได้พูดว่าพระสีฟันไม่ เพราะแปรงสีฟันมันเกิดเมื่อเร็วๆ นี้เอง เหตุนี้เราจึงรู้ได้ว่า เมื่อยังไม่มีแปรงเราใช้เคี้ยวและถูตามซอกฟัน เป็นทำนองเดียวกับชาวฮินดูเคี้ยวกิ่งข่อยในเวลาเช้าซึ่งใครๆ ก็คงเคยเห็น พุทธศาสนามาจากอินเดีย จึงย่อมมีขนบธรรมเนียมของอินเดียเข้ามาด้วย คิดว่าไม้สีฟันพระเข้าพรรษาที่ทำข้างหนึ่งบานปลายเป็นดอกเห็ด ก็คงต้องการให้ฉีกเขาไปเป็นชิ้นน้อยๆ จะได้ใช้เคี้ยวและสีฟันได้สะดวก มีผู้บอกว่าไม้สีฟันพระแต่ก่อนนั้น เขาใช้เถาวัลย์เบรียงว่าเป็นยารักษาฟันได้ในตัว ก็เถาวัลย์เบรียงมีขนาดใหญ่บ้างเล็กบ้าง มีขนาดไม่ได้ตามชอบใจก็ต้องปล่อยให้ตามนั้น จะถากถาเถาออกทิ้งหรือก็เสียดาย ปล่อยให้พระท่านจิกเป็นซีกเล็กๆ เคี้ยวสีเขาเองตามชอบใจเถิด เมื่อต่อมาพระท่านมีแปรงสีฟันอย่างใหม่ที่สะดวกและดีกว่า ท่านก็เลิกใช้เคี้ยวไม้สีฟันของเก่า เรื่องจึงเลยตามเลยกันมาอย่างนี้

การถวายของเข้าพรรษามีพุ่มต้นไม้เป็นต้น ดังเล่ามานี้เป็นเรื่องมีอยู่ในกรุงเทพฯ เท่าที่ข้าพเจ้ารู้และเคยเห็น เมื่อว่าถึงหัวเมืองต่างๆ ที่อยู่ใกล้หรือติดต่อกันสะดวกกับกรุงเทพฯ ก็คงจะมีเป็นลักษณะเดียวกัน เพราะคงเอา

แบบออกไปจากกรุงเทพฯ ถ้าเป็นท้องถิ่นที่อยู่ห่างไกลออกไป ทราบมาว่ามีแต่ของถวายพระ เรื่องพุ่มหรือต้นไม้ไม่มี และไปถวายพร้อมๆ กันทั้งหมู่บ้าน ผิดกับที่ในกรุงเทพฯ ซึ่งต่างคนต่างไปถวายหรือไม่ไปเลยก็มี ที่จะรวมกันให้พรียงเพียงเหมือนในหมู่บ้านตามชนบทเป็นไม้อู้นี้ เพราะความเจริญก้าวหน้าในสมัยปัจจุบัน ในกรุงมีมากกว่าในชนบท กระทำให้ลักษณะอย่างเก่านั้นหมดไปเอง

ในท้องถิ่นชนบท เมื่อถวายของแล้ว ผู้เฒ่าผู้แก่ที่ว่างงานคือไปไถนาทำงานหนักไม่ไหวแล้ว ก็ถือโอกาสสมาทานศีลกินบวช ตลอดฤดูกาลเข้าพรรษา และทำสังฆทานทุกวันพระตลอดไตรมาส เพราะฉะนั้น จะเห็นสัปบุรุษสีกาไปฟังเทศน์กันที่วัดมากกว่าวันปรกติ เรื่องอย่างนี้ถึงที่ในกรุงเทพฯ ก็ยังมีและถือเป็นเรื่องเพี้ยนกันสืบมา ถ้าท่านไปที่วัดถึงจะไม่สังเกตเห็นว่ามีอุบาสิกามากกว่าอุบาสก และเป็นพวกแก่ๆ เฒ่าๆ โดยมากคนหนุ่มคนสาวมีบ้าง เป็นครั้งคราว แต่มักเป็นพวกชาวบ้านมากกว่าหนุ่มหรือสาวสมัยใหม่ ยิ่งหนุ่มผู้ชายด้วยแล้วการเข้าวัดฟังเทศน์ฟังธรรมและถือศีลเป็นเลิกัน มีน้อยเต็มที ไม่สู้เขาเรื่องอย่างนี้นัก แม้มิไปวัดกันบ้างก็มักจะซึกอะอะเสียด้วย คือไปสนุกมีเชื้อจากที่อื่นมาแล้ว คิดไปอีกทีก็เป็นธรรมดา เพราะหนุ่มก็เป็นหนุ่ม สาวก็เป็นสาว ถ้าพูดอย่างสำนวนฝรั่งก็ว่าช่วยไม่ได้ ใครๆ ที่มีอายุมากก็เคยผ่านวัยหรือผ่านชีวิตอย่างนี้มาแล้วในวัยนั้น “ถ้าใครบ่นบ่ว่าเมื่อไม่เชื่อเลย” เพราะมันผืนธรรมดาของสังขารที่ธรรมชาติจัดสรรมา อีกอย่างหนึ่งการไปถวายของพระ มักเป็นผู้หญิงไปถวายมากกว่าผู้ชาย ถ้าเป็นผู้หญิงสาวๆ ก็ไปถวายหลอดไฟ “ขึ้นกุฏิที่วังวิจิตรสถิต ตัดจรีตพุดจาวีสาสะ พระหนุ่มๆ กลุ้มใจทำไมละ เสียงจำเริญแจ่มจาวาสบาย” นี่ข้าพเจ้าคัดข้อความในนิราศเดือนมาอ้างสนับสนุนเรื่องคอนนี้ อันที่จริงเทศกาลเข้าพรรษา เป็นหน้าที่ของชายหนุ่มที่ควรจะนำดอกไม้ธูปเทียน และของไปถวายพระอุปัชฌายาจารย์ของตน เพื่อแสดงความเคารพสักการะท่านเป็นพิเศษนานที่ปีหน แต่ดูเหมือนไม่ชอบไปกันนัก

ถ้ามีแม่ก็มักเกี่ยวให้แม่ไปถวายแทน ถ้าแม่ไปไม่ได้ พวกผู้หญิงในบ้านก็ไปแทน เพราะตนเองติดธุระเกี่ยวกับสังคมไม่มีเวลา

ต้นเหตุเข้าพรรษาที่เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า เป็นเวลาพระภิกษุท่าน พักฝน ลอนนิกไปถึงครึ่งพุทธกาลเมื่อแรกตั้งพระศาสนาขึ้นใหม่ๆ วัตถุประสงค์สำหรับพระภิกษุสงฆ์ท่านอยู่ประจำรวมกัน เหมือนดังทุกวันนี้ยังไม่มี ท่านก็อาศัยอยู่ตามป่า ตามถ้ำ แต่อยู่ในระยะทางซึ่งไม่ห่างไกลจากหมู่บ้านมากนัก เพื่อท่านจะสามารถเข้าไปบิณฑบาตได้สะดวก ไม่ใช่อยู่ในป่าเถื่อนห่างไกลจาก ที่มีคนอยู่ ขึ้นไปอยู่ในป่าเปลี่ยวห่างไกลอย่างนั้น ถ้าไม่มีเข้ามาเลเรียที่เห็นจะต้องอดตายแน่ เพราะในที่นั้นไม่มีผลไม้ห่อล้นเคลื่อนเถื่อนทาง พอที่จะใช้เป็นเครื่องประทังชีวิตได้ ต่อให้เป็นฤษีที่จำศีลกินวาตาก็อยู่ไม่ได้

โดยเหตุที่พระภิกษุในสมัยนั้น ท่านมีหน้าที่จะต้องจาริกโปรดสัตว์ไปในที่ต่างๆ เพื่อเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนแก่ประชาชน จึงไม่จำเป็นต้องมีที่อยู่ประจำ เมื่อเข้าฤดูฝนถนนหนทางเป็นโคลนเลนเป็นหล่มเป็นปลักทั่วไป ก็เป็นธรรมดาจะต้องหยุดพักไม่เดินทางเสียชั่วคราวในระยะฝนตกหนัก แต่ก็คงมีนางองค์ที่ยังถือไป เพราะด้วยความจำเป็น อย่างไรก็ตามก็ เมื่อเช่นนี้ท่านคงไม่เดินไปตามทางที่เป็นปลักเดินไม่ได้ ก็ต้องลัดเลาะไปบนที่ซึ่งจะเดินได้สะดวก รางที่ก็เหยียบย่ำเข้าไปในนาของเขา ชาวบ้านเขาก็บ่น ซึ่งถ้ากล่าวในสมัยนี้ก็ว่าไม่มีวัฒนธรรม ความทราบถึงพระพุทธเจ้า จึงทรงบัญญัติให้พระภิกษุสงฆ์หยุดพักเดินทางชั่วฤดูฝนเสีย ๓ เดือน คือเข้าพรรษา แต่ก็ไม่ได้ทรงห้ามเด็ดขาด ถ้ามีความจำเป็นจะต้องเดินทางไปในระหว่างนั้นเป็นกรณีพิเศษดังที่กำหนดไว้ที่ประธานอนุญาตได้ ยอยากทราบเรื่องเข้าพรรษาให้พิสดารออกไป ตามผู้รู้หรือดูในหนังสือว่าด้วยต้นเหตุที่ท่านอธิบายไว้ก็ได้

ตามปกติเมื่อพระท่านหยุดพักเข้าพรรษา ท่านมักพักรวมกันหลายองค์ในที่แห่งเดียวกัน นี่ก็เป็นความจำเป็น เพราะจะหาถ้ำเป็นที่เร็นอาศัยพักได้แห่งละองค์เห็นจะหาไม่ได้สะดวกนักที่ท่านกำหนดเอาสถานที่ซึ่งพระภิกษุ

ฟังพักไว้ได้ ๕ อย่าง ก็กำหนดดูหาหรือถ้าได้ด้วยอย่างหนึ่ง แต่กระนั้นท่านยังถือว่าเรือนก่อด้วยอิฐหรือสร้างด้วยไม้ ซึ่งเป็นเรือนขนาดเล็กของคนชั้นสามัญอยู่ และมักจะก่อสร้างลึกลงไปในดิน ก็อนุโลมเรียกว่าเป็นคูหาได้เหมือนกัน แสดงว่าถ้าหินไม่ใช่หาได้ง่ายเลย ถ้าเป็นที่อยู่ใกล้บริเวณลุ่มน้ำคงคา ซึ่งเป็นที่ราบหาภูเขาไม่ได้เรื่องที่จะเร็นอยู่ในถ้ำเป็นมีไม่ได้ อย่างดีก็อยู่ถ้ำอิฐถ้ำไม้ ดังกล่าวมาข้างต้น ถ้าหาที่เร็นดังกล่าวมานี้ไม่ได้จริงๆ ท่านจะทำอย่างไร ถ้าเดินทางเข้ามาทันในหมู่บ้านหรือในเมืองก็พอจะหาที่พักไว้ได้ตามที่ท่านกำหนดไว้ แต่ถ้ามาไม่ทันก็ต้องพึ่งโคนไม้ใหญ่เป็นที่พักแรมและหาอะไรกินกำบังไปตามแกนๆ กว่าจะหาได้ดังที่ก็ต้องถูกฝนเปียกม้อลอกม้อแลก ดีไม่ดีอาจเป็นโรคปอดชื้นก็ได้

เรื่องอย่างที่เราคงมีมาแล้ว เมื่อชาวบ้านมาเห็นพระท่านได้รับความลำบากอย่างนี้ ที่มีบุญ ซึ่งไม่ต้องสงสัยว่าในสมัยนั้นย่อมมีมากกว่าสมัยนี้ เพราะความเจริญทางวัตถุธรรม ที่ฝรั่งเรียกว่า Materialism ยังไม่มีมากเหมือนอย่างทุกวันนี้ ก็ปลุกเพิงเป็นที่พักขึ้น เพื่อให้พระท่านได้อาศัยพักผ่อนอยู่ด้วยกันได้หลายองค์ และมีบริเวณกว้างพอที่ท่านจะเดินไปมาในนั้นได้สะดวก ไม่ใช่สร้างอย่างคับแคบต้องนั่งจับเจ้าอยู่ในที่เดียว เมื่อสิ้นหน้าฝนแล้ว พระสงฆ์ ท่านก็ไปตามเรื่องของท่าน ครั้นถึงหน้าฝนใหม่ท่านก็กลับมาพักอีก เพราะสะดวกดี ที่พักดังกล่าวนี้เดิมเรียกว่าวิหาร ซึ่งถ้าจะแปลกันก็ว่าที่อยู่พอจะประชุมกันหรือเดินไปมาอยู่ในนั้นได้ ภายหลังในระยะต่อมา พระสงฆ์องค์ท่านอยู่ประจำเลย ไม่ใช่อยู่ชั่วคราวเฉพาะแต่ชั่วคราวฤดูฝน ที่นั่นก็ขยายตัวเกิดเป็นวัดหรืออาวาสขึ้น แล้วในที่สุดเมื่อเกิดมีพระพุทธรูปขึ้นแล้ว วิหารก็กลายเป็นสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปไป

เรื่องสร้างที่พักชั่วคราวถวายพระสงฆ์ที่จำพรรษาตั้งแต่มาแล้ว ดังที่ผู้สร้างเป็นเศรษฐีศฤงษณ์ มีความเลื่อมใสศรัทธากล้าแข็งในพระศาสนา ก็เลือกหาที่ที่เหมาะสมเช่นเป็นสวนร่มรื่นอยู่ไม่ห่างไกลจากตัวเมืองนัก และเป็นที่

สะดวกแก่ใครจะไปมาได้ไม่ลำบาก เวลากลางวันไม่มีคนพลุกพล่านมากนัก เวลา กลางคืนก็ไม่อยู่ในที่ซึ่งมีเสียงอึกทึกหนวกหูจะสอดเข้าไปได้ถึง ที่พักอย่างนี้ ท่านเรียกว่า อาราม

ในอินเดียกลางห้องถื่นเป็นภูเขามีก้ามมาก เช่น ทางแคว้นบอมเบ ถ้า เหล่านี้เต็มใช้เป็นที่อยู่และที่ประชุมสงฆ์ เรื่องก็เห็นจะเป็นความสะดวกสำหรับ พักในฤดูฝน ดึกว่าสร้างเป็นที่พักอย่างอื่น ถ้าที่ประชุมสงฆ์ดังกล่าวนี้เรียกว่า ถ้ำเจดีย์ เป็นคนละความหมายกับคำว่าเจดีย์ของเราซึ่งเป็นสถูปที่บรรจุธาตุ เพราะฉะนั้น เมื่อครั้งพุทธกาลที่ว่าพระภิกษุอาศัยอยู่ตามถ้ำ เห็นจะเป็นถ้ำ เจดีย์อย่างที่ท่านกล่าวนี้ ที่เราทำเป็นช่องกุศประดิษฐานพระพุทธรูปหรือที่ทำเป็น กระจังบันแถลงเป็นชั้นๆ ซ้อนกันขึ้นไป คิดว่าจะกลายมาจากช่องกุศในถ้ำก็ได้ ที่กล้านึกเห็นเช่นนี้ เพราะมีอะไรหลายประการที่ชวนให้คิดเห็นว่าเป็นเช่นนั้น ถ้ำได้มีโอกาสไปเห็นถ้ำซึ่งมีซากเหลืออยู่ในอินเดียมากแห่ง ก็อาจจะกล่าวได้ แน่นอน เมื่อไม่มีโอกาสไปเห็นจึงได้แต่นึกเอา ซึ่งอาจถูกหรือผิดก็ได้ ไม่แน่นัก

ถ้าเรื่องเดิมของการเข้าพรรษามีมาเช่นนี้ ก็พอจะเข้าใจได้ว่า เหตุไร จึงต้องมีประเพณีทำบุญ และถวายของที่จำเป็นแก่กิจประจำวันของท่านเป็น พิเศษในวันเข้าพรรษา ก็เพราะเป็นเรื่องสืบมาเมื่อครั้งพระท่านยังไม่มีวัดอยู่ ประจำเหมือนทุกวันนี้ ท่านมาพักรวมกันอยู่ในที่แห่งหนึ่งชั่วคราว ชาวบ้านจึง ถือโอกาสทำบุญเป็นพิเศษ ตอนนี่เองจะเห็นว่า ไม้สีฟันและของใช้ต่างๆ อย่างมี ความจำเป็นแก่พระสงฆ์มากเพียงไร เมื่อท่านมาตามทางอาจถูกฝนตันทนฤดู เยือกปอนมาด้วย เมื่อถึงที่พักแล้วก็ไม่มีสิ่งวิจิตรใหม่สำหรับเปลี่ยน เพราะพระท่าน ไม่มีกระเป่าเดินทาง ด้วยเหตุดังนี้ ชาวบ้านจึงจัดถวายผ้าจำนำพรรษา สำหรับ ให้ท่านมีผัดเปลี่ยน ส่วนฟุ่มต้นไม้เห็นจะเป็นรูปเทียนดอกไม้เครื่องบูชาที่เป็น ของแห่งอยู่ได้นาน เพราะพระท่านจะต้องพักจำพรรษาอยู่ตั้ง ๓ เดือน ไม่มีเครื่อง ใช้อะไรติดตัวมาเหมือนกับอยู่ประจำที่ นอกจากของ ๘ อย่างที่มีอนุญาตไว้ ให้ประจำตัวไปได้เท่านั้น ชาวบ้านจึงจัดหามาถวายในกาลพิเศษเช่นนี้

ของถวายพระเข้าพรรษามีน้ำตาล และอาหารเครื่องขบฉันลงอย่างเห็นจะถวายเพื่อให้เป็นเสบียงกึ่งของท่านในระหว่าง ๓ เดือน เหตุนี้ชาวบ้านในลางท้องถื่นจึงมีถวายสิ่งของเช่นนี้ในวันเข้าพรรษา มีข้าวสาร พริก หอม กระเทียมและอื่นๆ บรรจุงดงกระบุงนำไปถวาย คิดว่าประเพณีถวายสลากภัตที่ทำกันในเดือน ๗ ก่อนเข้าพรรษา อาจมาแต่เรื่องถวายภายในฤดูกาลเข้าพรรษาก็ได้ แต่ทำเคลื่อนที่ไปด้วย ความจำเป็นในสมัยที่มีวัดมีพระอยู่ประจำแล้ว เพราะเมื่อเข้าเดือน ๖ และต่อมาเป็นเวลาเริ่มทำนา ต้องขะมักเขม้น ภาระงานอยู่ด้วยเรื่องไถหว่าน หาเวลาทำบุญสุนทานให้ได้บ่อยๆ เหมือนเวลาปรกติไม่ได้ จึงต้องถวายของเป็นเสบียงกึ่งแก่พระ ท่านจะได้ไม่ต้องร้อน ต้องอดมื้อกินมื้อจะรอไปถวายในวันเข้าพรรษาที่ช้านัก จึงร่นมาถวายเสียในเดือน ๗ แต่ที่ยังมีทำอยู่ในลางท้องถื่นในวันเข้าพรรษา ก็ส่ออยู่ว่าเรื่องเดิมอาจเป็นดั่งที่เล่ามาข้างต้น โปรดอย่านึกว่าข้าพเจ้าอวดรู้ เพราะเมื่อเกิดความสงสัยแล้วก็อยากรู้ ความสงสัยอยากรู้เกิดให้คิดค้นแสหา ได้มาและคิดเห็นอย่างไรก็นำมาเสนอ จะถูกผิดแค่ไหนก็แล้วแต่จะโปรดเถิด เพราะถือตามๆ กันมาที่คืออยู่ไม่เกิด “ความผืนผวน” ขึ้นในความเชื่อ แต่ถ้ามีเป็นอยู่อย่างใดก็มีเป็นอยู่อย่างนั้น ก็ทำให้วิศตัวมีลักษณะเปราะเหมือนแก้วกระຈก หรือน้ำที่แข็งเป็นก้อน ถูกอะไรแปลกๆ ใหม่ๆ มากกระทบโดยแรง ก็อาจแตกกระจายได้ง่าย ด้วยไม่มียึดหยุ่นต้านทานได้

เมื่อพระท่านมาพักณอยู่ประจำในสรวกบ้านชั่วคราว ท่านก็ไม่อยู่เปล่านั่งจับเจ้าอยู่แต่ในที่พักเร้น ท่านจึงถือโอกาสโปรดสัตว์แก่ชาวบ้าน จึงได้เกิดมีฟังเทศน์ถือศีลกินบวชกันมากกว่าปรกติในเวลาเข้าพรรษา เพราะสมัยโน้นพระยังมีน้อย ชาวบ้านหาโอกาสศึกษาและบำเพ็ญบุญกุศลไม่ได้สะดวกทุกฤดูกาลเหมือนในทุกวันนี้ จึงได้เกิดมีบวชเรียนกันในระยนั้น ผู้ที่มีอายุยังไม่ครบบวชชาวบ้านก็นำไปฝากพระให้บวชเป็นเณรหรือถวายเป็นลูกศิษย์รับใช้ท่าน ท่านก็สั่งสอนธรรมและความรู้ให้ จึงคิดเป็นประเพณีสืบมาจนทุกวันนี้ ผู้ที่บวชเรียนแล้วเมื่อไม่สามารถครองเพศสมณะเป็นอนาคาริกเหมือนกับที่ท่าน

ประพุดติอยู่ ก็ต้องสีกอกมาครองเรือนเป็นคฤหัสถ์เสียก่อน ตามหลักลัทธิ
ความเป็นอยู่ของพราหมณ์ ที่เรียกว่าอาศรม ๔ คือ พรหมจารี คฤหัสถ์
วนปรสถ์ และสันยาสีหรือภิกษุ

ระหว่างเข้าพรรษา มีผู้ถือศีลกันมาก โดยเฉพาะผู้ที่ติดเหล้า ก็มัก
เลิกกินเหล้า ไปกินชดเชยกันก็เมื่อออกพรรษาแล้ว ไปสนุกกันเมื่อเทศกาลทอด
กฐิน เมื่อก่อนนี้เวลาเข้าพรรษา การจำหน่ายเหล้าจะตกต่ำเพราะมีคนกินน้อย แต่
มีคนแหงหวย ก ข กันมากขึ้น เพราะไม่มีทางจะจับจ่ายใช้เงินในการรื่นเริง
เป็นอบายมุขเหมือนในสมัยที่เจริญแล้วด้วยวัตถุธรรม จึงหันมาแหงหวยกัน เข้า
พรรษาแล้วไม่ใช่เหล้าจะขายไม่ดี แม้พวกละเมงละครและพวกปี่พาทย์ รวด
ตะโพนก็เดือดร้อน หากินยากเหมือนกัน เพราะระหว่างเข้าพรรษาไม่มีใครเขา
หาไปเล่น เต๋ยนี้ไม่ต้องกลัวมีที่หากินถมไป เข้าพรรษาหรือไม่เข้าพรรษาก็เท่า
กัน

เดือน ๘ เข้าพรรษาแล้ว ถึงเดือน ๙ ระหว่างพรรษาว่าง ไม่มีงาน
ทำบุญอะไรนอกจากมีแต่งงานกันบ้าง เพราะเดือน ๘ เข้าพรรษาแล้วเขางด
แต่งงานจะไปแต่งเอาเดือน ๑๐ ซึ่งเป็นเดือนคู่ก็ห่างนานนัก รอไม่ไหว จึงวันมา
ทำในเดือน ๙ ซึ่งเป็นเดือนคี่ อนุญาตให้เป็นพิเศษแม้จะเป็นระยะกาลที่

“เห็นเมฆมีคเวหาฟ้าคะนอง
พยับพองฝนสาดอยู่ปราดปราย
พยุเยือกโยกมาฟ้าก็แลบ
ความแวบแววดับแล้วดับหาย
เหมือนเห็นขวัญเนตรชวับแล้วดับกาย
ราวกับสายฟ้าแลบแปลบโพยม”

มันเดือนตาเดือนใจให้เห็นอยู่อย่างนี้จึงถือว่าเป็นกรณีพิเศษ ให้แต่งงาน
ได้ในเดือน ๙ เดือน ๑๐ ลางแห่งก็มีงานเทศน์มหาชาติ แต่งานนี้ที่ทำได้

เดือนอื่นก็มี จึงจะยกเรื่องเทศน์มหาชาติไปกล่าวในที่หลัง วันสิ้นเดือน ๑๐ เป็นวันเทศกาลสารท ตั้งมีเรื่องต่อไปนี้

เทศกาลสารท

๑. เล่าเรื่อง

“ถึงเดือนสิบเห็นกันเมื่อวันสารท

ใส่สังคาคโภชนากระยาหาร
 กระยาสารทกล้วยไข่ใส่โตกพาน
 พวกชาวบ้านทั่วหน้าธารณะ
 เจ้างามคมท่มสี่สุลีนบ
 แล้วจับจับทัพพิน้อมศีระะ
 หยิบข้าวของกระยาสารทใส่บาตรพระ
 ธารณะเสร็จสรรพกลับมาเรือน”

ข้าพเจ้านำเอาข้อความในเรื่องนิราศเดือน ตอนที่ว่าด้วยวันสารทมาอ้างไว้ข้างต้น เพื่อให้เห็นว่าในวันสารท คือวันสิ้นเดือน ๑๐ ชาวบ้านนำเอาโภชนาหารพร้อมทั้งกระยาสารทและกล้วยไข่ ไปตักบาตรธารณะกันที่วัด แต่ก่อนนี้เมื่อใกล้วันสารท ชาวบ้านกวณชนมเรียกว่า *กระยาสารท* กันทุกบ้านไม่มีใครมีใครเว้น แต่เดี๋ยวนี้ที่ในกรุงไม่ต้องทำเอง เพราะมีขายสะดวกคือ กระยาสารทคือ ข้าวเม่า ข้าวตอก ถังวาและมะพร้าว กวนกับน้ำตาลให้เหนียวหนืดเกาะติดกันเป็นปึก เมื่อชาวบ้านกวนกระยาสารทเสร็จแล้ว ก็จัดแบ่งเป็นส่วนๆ แล้วเอาใบตองห่อ ห่อหนึ่งจะมาน้อยเท่าไรและเป็นจำนวนที่ห่อก็ตามใจ เพื่อนำไปตักบาตรถวายพระในวันสารท ที่วัดในวันนั้นสร้างร้านมั่วเป็นทำนองแคร่ใช้เป็นที่ตั้งบาตรวางเรียงกันเป็นแถว (ตั้งได้พรรณนาไว้แล้วในตอนว่าด้วยเทศกาล

ตรุษสงกรานต์) สำหรับชาวบ้านมาทำบุญตักบาตร คือนำห่อกระยาสารทใส่ลงไปในบาตรที่เขาวางเรียงกันไว้เป็นแถวบนร้านวัด ตักบาตรอย่างนี้เรียกว่า ตักบาตรธารณะมีเด็กลูกศิษย์วัดคอยระวังดูอยู่ถ้าบาตรไหนเต็มเป็นหน้าที่ขอใครใครก็คอยถ่ายลงกระบุงสุ่มรวมๆ กัน ถ้ามีคนทำบุญกันมาก พระองค์หนึ่งก็ได้กระยาสารทที่เขาใส่บาตรตั้งหลายกระบุง ส่วนข้าวและสารับจับก้อนชาวบ้านมักนำเอาขึ้นไปถวายพระบนกุฏิ เพราะถือว่าตักบาตรกระยาสารท ไม่ใช่ตักบาตรข้าว แต่ตามข้อความที่กล่าวไว้ในนิราศเดือนข้างบนนี้ แสดงว่าตัก บาตรข้าว และตักบาตรกระยาสารทไม่ได้แยกกัน คงตักรวมกันไปในตัวเหมือนตั่ง ที่ทำกันอยู่ในกรุงเทพฯ เห็นจะเอาความสะดวกเชื่อว่า ชาวบ้านตักบาตรเสร็จ ก็กวาดน้ำอุทิศให้แก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ถือกันว่าถ้าไม่ได้ทำบุญตักบาตร กระยาสารท ជួយตายายที่ตายไป จะได้รับความเดือดร้อนอดๆ อยากๆ เท่ากับลูกหลานที่อยู่หลังขาดกตัญญูต่อบุรพการี

ส่วนพระสงฆ์รับบาตรกระยาสารทในวันนั้นแล้ว เมื่อฉันจึงหันเสร็จก็ฉันกระยาสารทเป็นของหวาน เพราะของหวานอย่างอื่นไม่มีถวายกันในวันนั้น นอกจากกล้วยสุกโดยเฉพาะกล้วยไข่ สำหรับฉันสลับไปกับกระยาสารท กระยาสารทนั้นมักหวานจัดกินมากตลอดไปไม่ได้เพราะแสบคอ พอดีเป็นหน้ากล้วยไข่สุก จึงต้องฉันกล้วยไข่ซัดจิ้งหะจะได้ฉันได้มากๆ ฝ่ายชาวบ้านเมื่อตักบาตรแล้วก็แจกจ่ายให้ปันกระยาสารทที่เหลือจากทำบุญ และเป็นของที่ตนกวนเองทำเองแก่เพื่อนบ้านร้านถิ่น เป็นการแลกเปลี่ยนรสกระยาสารท ดีหรือไม่ดี หวานหรือไม่หวาน มันหรือไม่มัน เหนียวหรือไม่เหนียว กินแล้วก็ไม่ออกความเห็นติชมกันเป็นแต่ต่างฝ่ายขอตรวจสอบฝีมือทำรู้จักกันอยู่ที่เท่านั้น และก็เป็นที่รู้จักกันว่ากระยาสารทบ้านไหนดีมีฝีมือชื่อชื่อ กระยาสารทที่นิยมกันว่าดี คือ มีรสหวานแหลมและมันและเหนียวหนืด ด้วยเรื่องหวานมันพอทำได้ แต่เรื่องเหนียวหนืดนั้นทำยากหน่อย เหตุนี้กระยาสารทส่วนมากที่ชาวบ้านกวนกัน มักมีลักษณะร่วนกินไม่อร่อยเพราะไม่เหนียว ภายหลังในท้องถิ่นที่มีความก้าวหน้าแห่ง

ความเจริญเช่นในกรุงไฉ่เมือง มีผู้เอาแยะแซของจีนซึ่งทำจากข้าววงอก (ปึกมีได้ เรียกว่าน้ำผึ้งข้าว) มาผสมกวนกระยาสารทให้เหนียว กระทำให้เกิดความนิยมนกัน อยู่พักหนึ่ง ซึ่งถ้าใส่มากไปจะทำให้กระยาสารทมีลักษณะเหนียวมาก ถ้าปาก แก่ที่จะขบเคี้ยวได้สะดวกเพราะเมื่อยขาตะไกร

ข้าพเจ้าเล่าเรื่องตอนนี้ เพื่อชี้ให้เห็นว่าแต่ก่อนนั้นไม่ว่าจะทำอะไร ชาวบ้านมักจะทำกันเองทั้งนั้น จะไปจ้างอนาโคนหรือไปซื้อหากก็ไม่มี เหมือน อย่างทุกวันนี้ ด้วยไม่มีใครรับจ้างหรือไม่มีใครทำขาย เพราะฉะนั้น เมื่อ ใครทำอะไรขึ้น ก็แบ่งปันเผื่อแผ่แก่ชาวบ้านได้มีสวนรับประโยชน์ด้วย เหตุนี้ คนแต่ก่อนไม่ว่าบ้านไหนเมื่อต้องการทำอะไรก็ทำเอง ถ้าเป็นสิ่งเหลือปากกว่า แรงก็บอก แยกแยกหามร่วมแรงร่วมกำลังถ้อยที่ถ้อยอาศัยกัน ด้วย ความเต็มใจ ความสามัคคีและความสนิทสนมกลมเกลียวจึงมีประจำเป็น คุณธรรม และถือ เขาสถานที่วัดเป็นศูนย์กลางแห่งสังคม จะทำบุญสุนทานหรือมีงานชุมนุมกันมากๆ ก็ต้องมีที่วัดและวัดก็เป็นสถานที่อันเป็นบ่อเกิด แห่งศิลปะและวิทยาการ ซึ่ง ชาวบ้านต้องพึ่งพาอาศัย เมื่อถึงวันเทศกาลตรุษสารท ก็ถือโอกาสไปชุมนุม ทำบุญร่วมกันที่วัด จะมีโอกาสแต่งตัวอวดกันที่วัด เพราะไม่ได้แต่งตัวกันบ่อยๆ ความรู้สึกของผู้แต่งตัวจึงติดกับสมัยนี้ เป็นอันว่าวัดก็ต้องพึ่งชาวบ้านและ ชาวบ้านก็ต้องพึ่งวัด เป็นเรื่องต้องพึ่งพาอาศัยกันไปในตัว แต่ลักษณะอย่างนี้ ย่อมอยู่ในวงแคบๆ ไม่กว้างหน้าออกไปกว้างขวาง จำกัดอยู่เฉพาะหมู่บ้านและ ตำบลเท่านั้น ครั้นต่อมาบ้านเมืองมีความเจริญคุณธรรมอย่างทีกล่าวนี้ก็ จืดจางไป เพราะเมื่อมีจำนวนคนมากขึ้นเช่นอย่างในกรุงไฉ่เมือง ความรู้จัก มักคุ้นกันเหมือนแต่ก่อนก็มิได้ทั่วถึง ด้วยมีคนมากหน้าหลายตา จะรู้จักมัก คุ้นกันให้ทั่วถึงไม่ได้ การที่จะเอื้อเพื่อเผื่อแผ่กันโดยตรงเหมือนแต่ก่อนจึงทำไม่ได้ ต้องเปลี่ยนเป็นทำเพื่อส่วนรวม ซึ่งตามปรกติมักมองกันไม่ใคร่เห็นไม่เหมือน กับที่เอื้อเพื่อให้กันเฉพาะหน้า เมื่อจะทำบุญตักบาตรเช่นตักบาตรกระยา สารทที่ กล่าวนี้ ก็ไม่กวนกระยาสารทเอง เพราะเขาทำไว้ขายสะดวกกว่า ต้องการเท่าใด

ก็ไปซื้อหาเอามาได้ ที่สุดท้ายจะทำเองก็ทำไม่เป็น ทำไม่ได้ เหตุนี้ ความรู้สึกยินดี จึงผิดกัน ไม่เหมือนกับที่ตนเป็นผู้กวนผู้ทำเอง เมื่อความเป็นอยู่เปลี่ยนแปลงไป จากต้องการสิ่งใดก็ต้องใช้เงินซื้อเสียทั้งนั้น คนก็ต้องกระตือรือร้นหาเงินทอง มาจับจ่ายใช้สอยและสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นเพราะด้วยเครื่องจักรทางอุตสาหกรรม ก็มีแปลกๆ ใหม่ๆ และงามๆ ประดัดกันเข้ามา หาเงินสำหรับซื้อกันไม่ใคร่ทัน เป็น อันว่าความต้องการความอยากได้ในสิ่งทั้งที่จำเป็นและไม่จำเป็น มีมากกว่า จำนวนเงินที่ตนมีอยู่ เรื่องทำบุญให้ทานจึงไม่แข็งแรงพร้อมเพรียงกันเหมือน อย่างแต่ก่อน เพราะมีความต้องการและมีความจำเป็นที่จะต้องจับจ่ายแบ่งใช้เงินมาก เมื่อเป็นเช่นนี้ การที่จะรื้อฟื้นประเพณีให้เหมือนกับที่เป็นอยู่แต่เดิมจึงไม่ได้ผล เท่ากับเก่า นอกจากจะดัดแปลงประเพณีนั้นให้เข้ากันได้เหมาะกับกาลเวลา สิ่งแวดล้อม และเงื่อนไขแห่งความเป็นอยู่ของหมู่ชน ซึ่งต่างถิ่นเช่นในกรุงมีความเจริญก้าวหน้ามามากแล้ว

๒. วิจาร์ณ

บัดนี้จะลงพิจารณาเรื่องทำบุญดึกบาตรกระยาสาทรในเทศกาลสารท ว่ามีต้นเหตุผลมาอย่างไร และเหตุไรจึงถือว่าปุ๋ยตายายที่ตายไปแล้ว จะได้รับ ส่วนกุศลในวันสารทถ้าจะทำบุญในเวลาอื่นไม่ได้หรือ แล้วทำไมจึงต้องทำบุญ ด้วยกระยาสาทร คิดว่าเรื่องนี้จะสืบมาแต่คติในสมัยดึกดำบรรพ์ ซึ่งเหลือ เค้า อยู่หลายอย่างที่ส่อให้เห็นว่าน่าจะเป็นเช่นนั้น

สารทเป็นคำของอินเดีย หมายถึงฤดู ชื่อนี้ตรงกับฤดูที่ในภาษาอังกฤษ ว่า *ออกตอม* ซึ่งเราแปลกันว่าฤดูใบไม้ร่วง ฤดูสารทเป็นเวลาที่พักพิชพรรณธัญชาติ และผลไม้เริ่มสุก ที่กล่าวกันว่าเฉพาะในเขตของโลกกลางตอนเท่านั้น ประเทศ เรา อยู่ในเขตร้อนของโลกจึงไม่มีฤดูซึ่งมีลักษณะอย่างนี้ตรงกัน ฤดูสารทมีอยู่ แต่ในประเทศที่ดัดเขตร้อนของโลกขึ้นไป เช่น ในทวีปยุโรปตอนเหนือหรือใน ประเทศจีนและประเทศอินเดียที่อยู่ทางเหนือ วันเทศกาลสารทของเราไม่ใช่ เป็น ฤดูใบไม้ร่วง หรือเป็นฤดูที่พืชพรรณธัญชาติและผลไม้สุก เพราะข้าวของเรา

ก็ยังไม่สุก ผลไม้ของเราก็มีแต่กลางชนิดเท่านั้นที่สุกในฤดูนี้ แต่ถ้าว่าในประเทศที่อยู่ถัดเขตร้อนขึ้นไป ฤดูสารพันนี้เป็นที่ยินดีบริโภคในหมู่ประชาชนของเขา เพราะพืชพรรณธัญชาติและต้นไม้ที่เพาะปลูกไว้กำลังให้ผลเป็นครั้งแรกในฤดูนี้ เขาจึงถือเป็นเทศกาลที่ควรรื่นเริงยินดีทำพิธีตามคติความเชื่อถือและเลี้ยงดูกัน เป็นจำพวกที่ในภาษาอังกฤษเรียกว่า seasonal festivals

ผลแรกได้ ชาติต่างๆ ในสมัยโบราณจึงมีคติถือว่าเมื่อเก็บเกี่ยวได้ผลเป็นครั้งแรก จะเป็นข้าวเป็นผลไม้หรือเป็นอะไรก็ตามที่ ตลอดจนจับปลาล่าสัตว์ก็เช่นเดียวกันเมื่อได้มาในครั้งแรก ต้องนำสิ่งเหล่านั้นส่งเวรบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนนับถือเสียก่อน เพราะถือว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนนับถือ หรือกษัตริย์ จะเป็นเทพเจ้าหรือมีอำนาจอะไรก็ตาม ย่อมเป็นผู้บันดาลให้พืชพรรณธัญญาหารงอกงาม หรือให้ตนหาปลาล่าเนื้อได้สมประสงค์ไม่ต้องอดตาย ถ้าปีใดเพาะปลูกหรือหาปลาล่าสัตว์ไม่ได้สมประสงค์พอแก่ความต้องการ ก็เหมาเอาว่ามีสาเหตุจากโทษเคือง เพราะคงไปทำอะไรให้เป็นที่ขัดใจท่าน เหตุนี้คนแต่ก่อนจึงมีความเกรงสิ่งที่มีมองไม่เห็นตัวนี้ ต้องหาวิธีเช่นไหว้เอาใจท่านไว้

คติที่นำเอาสิ่งเมื่อแรกเป็นแรกได้ไปส่งเวรบูชาเทพเจ้านี้ในภาษาอังกฤษเรียกว่า first fruit แปลว่า ผลไม้เมื่อแรกเป็นแรกได้ แต่เมื่อนำไปใช้ให้กินความไปถึงสิ่งอื่นด้วย จึงจะแปลว่า “ผลแรกได้” ในภาษาสันสกฤต เรียกผลแรกได้ว่า “*อาครยณษฏี*” เขาเอาข้าวใหม่มาต้มหรือกวนทำเป็นขนมถวายเทพเจ้า มีพระอินทร์และพระอัคนี เป็นต้น ทางอินเดียตอนใต้ มีพิธีต้นข้าวกับน้ำมันทำเป็นขนมเรียกว่าข้าวทิพข้าวปายาสถวายบูชาพระคเณศ เรียกว่า *พิธีปังกัด* นี้ก็เห็นจะเป็นพิธีเกี่ยวกับ “ผลแรกได้” แต่เขาทำพิธีนี้ในเดือนมกราคม ซึ่งเป็นเวลาเก็บเกี่ยวข้าวของเขา เพราะฤดูกาลของอินเดียตอนใต้เหมือนกับของเรา จึงผิดกับของอินเดียตอนเหนือในมัธยมประเทศ เสร็จพิธีส่งเวรบูชาแล้วก็มีสมโภชเลี้ยงดูกันเอิกเกริกสนุกสนาน ในประเทศทางยุโรปก็มีงานสมโภชเกี่ยวกับพิธีนี้ เรียกกันว่าวันขอบคุณ อันเนื่องด้วยการเก็บเกี่ยวได้ (Harvest

Thanksgiving Day) นางที่เลือกหญิงสาวสวยคนหนึ่งเป็นประธานในงานเลี้ยงครั้งนี้ เรียกว่าราชินีแห่งผลที่เก็บเกี่ยวได้ (Harvest Queen) ซึ่งในที่นี่อาจสมมติเป็นแม่โพสพของเขาก็เป็นได้ (ดูเรื่องแม่โพสพของข้าพเจ้า)

สารทขนมโก๋ของจีน ตามประเพณีของจีน เขาเอาข้าวมาทำเป็นขนมเช่นบูชาพระจันทร์ในวันเพ็ญ เดือน ๘ ของเขา ถ้าเทียบกับของเราก็ในราวกลางเดือน ๑๐ เขาเรียกพิธีนี้ว่า เทศกาลเดือน ๘ กลางฤดูสารท (ไปยง่วยตองซิว) เขานิยามกันว่าวันกลางเดือน ๘ เป็นวันเกิดของพระจันทร์ ซึ่งเป็นเทวดาผู้หญิง ไม่ใช่เป็นเทวดาผู้ชายเหมือนพระจันทร์เทพบุตรของอินเดีย เรารู้จักเทศกาลของจีนที่กล่าวนี้ดี คือที่เรียกว่า สารทขนมโก๋ตามนิยายชาวบ้านของจีนเล่าว่า เดิมทีพระจันทร์เทพธิดาเป็นนางมนุษย์รูปงามชื่อนางเลี้ยงหงอหรือจิงฮอ เป็นภริยาของเฮาหัง ซุนนางนายทหารของพระเจ้าเจี้ยวเต้ (ในเรื่องไคเกก เรียกชื่อว่า เฟ่งหัง) นางเลี้ยงหงอได้กินยาวิเศษแล้วเหาะขึ้นไปอยู่บนพระจันทร์ภายหลังนางไปลักเอาน้ำอมฤตของเจ้าแม่ไซอ้วงบือเทพมาตาเธอมากิน นางจึงไม่ตาย และไม่แก่เฒ่า คงมีความงามอยู่เสมอ เมื่อถึงฤดูทำนาทุกปี นางมีเมตตาจิตเอาน้ำอมฤตประพรมลงมาในมนุษย์โลก ต้นข้าวได้รับน้ำอมฤตที่ชุ่มชื่นงอกงามออกดอกออกรวง เป็นผลนำความอุดมสมบูรณ์มาให้มนุษย์ จึงนำเอาข้าวมาทำเป็นขนมโก๋ ทำพิธีสมโภชเลี้ยงดูและแจกขนมโก๋กัน เพื่อขอบคุณพระจันทร์ในวันเกิดของท่าน ซึ่งเป็นวันกลางฤดูสารท คั้นวันนั้นดวงจันทร์แจ่มใสเต็มดวง แสงจันทร์ปกแผ่ไปทั่วบริเวณบ้าน เป็นเวลาที่พวกผู้หญิงและเด็กเล็กพากันมาไหว้พระจันทร์ จุดธูปเทียนบูชาแล้วก็แจกขนมและลูกไม้เลี้ยงดูกันในหมู่ญาติพี่น้อง พิธีไหว้พระจันทร์เป็นเรื่องของผู้หญิง เพราะพระจันทร์เป็นผู้หญิง ไม่ใช่หน้าท้องของผู้ชายจะไปไหว้ด้วย แต่ร่วมกินร่วมรื่นเรียงได้ ซึ่งเป็นธรรมดาที่มักกินเหล้า

เรื่องนิยายเกี่ยวกับพระจันทร์ของจีนมีเล่าเป็นต่างๆ กัน นางแห่งที่ว่านางเลี้ยงหงอเทพธิดาใช้ให้กระต่ายในพระจันทร์ตำยาอายุวัฒนะ (บ๊อซี้จือเอี๋ยะ) และนางแห่งที่ว่านางไปเกิดเป็นคางคกสามขา (เซียมซู้ซาคา) อยู่ในพระจันทร์

นางที่คิดว่าคางคกสามขาคือเสาหงส์สามขาของนางไปเกิด สุนัขก็ เพราะเป็นเรื่องนี้ก็ จะนึกให้แปลกและวิตถารอย่างไรก็นึกได้ แต่อย่างไรก็ดี พิธีให้วัพระจันทร์นี้ที่ จัดทำในกลางฤดูสารท ก็แสดงอยู่ว่าเป็นพิธีเกี่ยวกับ “ผลแรกได้” หากแต่ ลืมต้นเหตุเดิมเสียแล้ว จึงได้เกิดนิยายชาวบ้านเพื่อประกอบอธิบายต้นเหตุ ของเรื่องขึ้น

บุญข้าวประดับดิน ทางภาคอีสานมีเทศกาลบุญข้าวประดับดินและ บุญข้าวสาก บุญข้าวประดับดินทำในวันสิ้นเดือน ๙ คือแรม ๑๔ ค่ำ ในคืน วันนี้เขาจัดแจงหุงหาอาหารพร้อมทั้งขนมและหมากพลูบุหรี ห่อด้วยใบตอง เป็นรูปคล้ายห่อข้าวต้มกล้วย และมีดด้วยตอกหรือด้วยเชือกแล้วแต่จะหาได้ ตามปรกติชาวบ้านไม่มีใครกินขนม ไม่ใช่ชาวไทยภาคอีสานเท่านั้น แม้ชาวไทย ภาคอื่นก็ไม่มีใครจะกินกัน แม้อยากกินก็ซื้อไม่ได้ เพราะไม่มีใครทำขายเหมือน อย่างในบ้านในเมือง ถึงทำขายก็ไม่มีใครซื้อ ถ้าชาวบ้านจะกินขนมก็ต้องทำ กินเอง และจะทำขนมกันก็ในคราวตรุษสารท เช่น กวนข้าวเหนียวแดง กะละแม ของภาคกลางในเทศกาลสงกรานต์ และกวนกระยาสารทในเทศกาลสารท เมื่อ กวนแล้วก็นำเอาไปทำบุญและแจกชาวบ้านตั้งได้กล่าวมาแล้วถึงเรื่องกระยา สารท เพราะฉะนั้นการทำบุญข้าวประดับดิน ที่ว่ามีขนมด้วยนั้น ถ้าว่าในสมัย ก่อนเห็นจะไม่มียอดที่ดีที่มีน้ำอ้อยยบหนึ่งใส่ไปด้วยเท่านั้น เป็นอย่างของหวาน ตรงที่มีอ้อยชิ้นหนึ่ง ข้าวประดับดินนี้จะห่อเป็นขนาดใหญ่อหรือเล็กก็ได้แล้วแต่ ต้องการ จะแยกกันเป็นหลายห่อหรือรวมกันเป็นห่อเดียวก็ได้ ถ้าแยกเป็น หลายห่อ ก็มักเย็บหรือผูกปลายห่อให้ติดกัน เพื่อเอาไปแขวนหรือห้อยไว้ตาม กิ่งไม้ได้สะดวก เมื่อห่อเสร็จแล้วก็ใส่ลงในขันในพานหรือในภาชนะอื่นแล้วแต่จะมี พอเข้าตรุษของวันรุ่งขึ้น คือขึ้นค่ำเดือน ๑๐ ก็นำเอาไปวางกับพื้นดินใกล้โคน ไม้หรือแขวนห้อยไว้กับกิ่งไม้ ณ ทางแยก จะเป็นสามแพร่งหรือสี่แพร่งก็ตามที่ ตรงที่ก็เอาไปวางในบริเวณวัด เป็นเสร็จพิธีทำ และในเช้าวันนั้นมักมีการ ทำบุญตักบาตรพระสงฆ์ด้วย เขาเล่าต้นเหตุบุญประดับดินไว้โดยอ้างเรื่องใน ธรรมบทว่าพระญาติของพระเจ้าพิมพิสารตายไปเป็นเปรตเพราะไปกินของสงฆ์

พระเจ้าพิมพิสารถวายทานแต่พระภิกษุสงฆ์แต่มิได้ทรงอุทิศผลทานนั้นให้แก่เปรตที่เป็นญาติ เมื่อพวกเปรตเหล่านั้นไม่ได้รับผลทานก็พากันมาเปล่งเสียงพิลึกน่ากลัวใกล้พระราชนิเวศน์ในราตรี รุ่งขึ้นพระเจ้าพิมพิสารเสด็จไปกราบทูลถามพระพุทธเจ้าได้ความว่าเป็นเพราะไม่ได้อุทิศผลบุญส่งไปให้ พระองค์จึงถวายไทยธรรมแก่พระพุทธเจ้า และอุทิศแฉ่ส่วนบุญไปให้ เปรตที่เป็นญาติก็ได้รับผลทานในขณะทำบุญข้าวประดับดิน เหตุนี้จึงได้ถือเป็นเรื่องทำบุญข้าวประดับดินกันมา ว่าเป็นวันระลึกถึงญาติที่ล่วงไปแล้ว ทำไมจึงต้องทำบุญนี้ในเดือน ๑๐ จะทำในเวลาอื่นบ้างไม่ได้หรือ และทำไมจึงเอาสิ่งที่จะทำบุญไปวางไว้บนดินที่ทางแยกหรือแคว้นไว้บนกิ่งไม้ คิดว่าจะเป็นจำพวกเดียวกับการทำบุญเนื่องด้วย “ผลแรกได้” แต่ลืมเหตุที่ทำให้เสียแล้ว จึงต้องเล่าต้นเหตุเสียใหม่ เป็นอย่างที่เราเรียกว่า “แปลความหมายใหม่” (re-interpretation) ที่เอาไปวางไว้ตรงทางแยกเพราะที่ตรงนั้นเป็นที่รวม ใครจะไปมา ทางไหนจะเป็นคนหรือผีก็มารวมกันที่ทางแยก เหตุนี้เครื่องเสียบกลผี จึงมีคติ ให้เอาไปวางไว้ ณ ทางสามแพร่ง เมื่อผีกินเครื่องเช่นในกบาลแล้ว จะกลับมาเข้าคนเจ็บใหม่ก็อาจเดินไปผิดทางก็ได้ เพราะมีหลายแยก ที่ประหารชีวิตคนโง่ที่ตะลึงแวงแต่เดิมมาเห็นจะนำไปประหารชีวิตที่ตรงทางสี่แพร่ง ซึ่งมีรูปเป็นตะลึงแวงเพื่อใครไปมาจะได้เห็น หรือไม่ให้เห็นมันกลับมาถูกทางเดิม ถึงจะกลับมาถูกทางก็เดินต่อไปไม่ได้ เพราะมีแม่น้ำขวางทางอยู่ เหตุนี้ผู้ที่ทำพิธีมักจะทำหมอล้อหรืออะไรชี้ดทางขวางไว้ ซึ่งสมมติว่าเป็นแม่น้ำกัน

บุญข้าวสาก จัดทำในกลางเดือน ๑๐ คือห่อข้าวและเครื่องอาหารทั้งคาวหวาน เป็นทานของข้าวประดับดินนำไปทำบุญถวายพระสงฆ์โดยวิธีจับสลาก เป็นทานของสลากภัต คือเขียนชื่อเจ้าของไว้ ใส่ลงในบาตรให้พระจับ พระองค์ใดจับสลากถูกชื่อเจ้าของคนใด ผู้นั้นก็นำของทำบุญของตนถวายแก่พระภิกษุองค์นั้น เรื่องทำบุญข้าวสากก็มีมูลเหตุเป็นเรื่องราวเล่าไว้ในธรรมบท ทานเองเดียวกัน เรื่องบุญข้าวประดับดิน แต่เป็นเรื่องยึดถาวรอยู่ จะยกไว้เรื่องทำบุญข้าวสากนี้ ว่าเป็นงานบุญเพื่ออุทิศแก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว เห็นได้ว่ามี

ความหมายอย่างเดียวกับบุญข้าวประดับดินคือทำบุญ สาราทอฐิสีให้แก่ญาติผู้ตาย เนื่องด้วยผลเมื่อแรกได้ ที่แยกเป็นสองงาน เห็นจะมากขึ้นคนละคราว อย่างแรกคือบุญข้าวประดับดินจะมีมาก่อน เพราะไม่มีพิธีเกี่ยวกับพุทธศาสนา จะมีอยู่ที่ที่ทำบุญตักบาตร ซึ่งทำกันบ้างไม่ทำกันบ้าง ส่วนอย่างหลังหรือบุญข้าวสากจะอนุโลมเรื่องให้เข้ากับเรื่องทำบุญสลาภกตักก็เป็นได้ ชาวไทยทางปักะใต้ก็มีพิธีทำบุญเดือน ๑๐ เป็นสองระยะ คือ ทำบุญบูชาข้าวบิณฑตระยะหนึ่ง ซึ่งจะกล่าวต่อไป

บูชาข้าวบิณฑตระยะปักะใต้ วันขึ้นค่ำเดือน ๑๐ เป็นวันรับตายาย และบูชาข้าวบิณฑตระยะ ตายายในที่นี้คือบรรพบุรุษ มี ปู่ ย่า ตา ยาย เป็นต้นที่ตายไปแล้ว วันรับตายายก็คือวันเชิญตายายที่ตายไปแล้วมากินเลี้ยง ซึ่งไม่ต้องสงสัยว่ามากินเลี้ยงเนื่องด้วยผลเมื่อแรกได้ ถ้าเป็นชาวประกอบกสิกรรม มีปลูกข้าวก็เลี้ยงด้วยข้าวใหม่ ส่วนข้าวบิณฑตระยะก็คือก้อนข้าว ในตอนกลางคืนของวันสิ้นเดือน ๘ พระสงฆ์จะทำพิธีสวดพระสูตรที่เนื่องด้วยเรื่องของเปรตคือผู้ที่ตายล่วงหน้าไปก่อนแล้ว มีติโรกษทสูตร เป็นต้น พอเวลารุ่งเช้าชาวบ้านจะนำข้าวสารบรรจุโอ หรือถ้วยชามตามแต่จะมี ในครอบครัวหนึ่งจะมีจำนวนก็โตแล้วแต่ แล้ววางประดับในภาชนะเป็นโตก ถาด พาน เป็นต้น นำไปวางไว้หน้าพระสงฆ์ เรียงเป็นแถวกันไปในศาลาโรงธรรม นอกนี้ยังมีข้าวบิณฑตระยะกลาง คือ นำข้าวบิณฑตระยะแต่ละครอบครัวซึ่งจัดไว้เป็นเฉพาะส่วนหนึ่งไปวางรวมกันไว้ และมีปักฉัตรธงและดอกไม้เป็นเครื่องประดับ ข้าวบิณฑตระยะนี้แต่โบราณใช้ข้าวใหม่ ตรงนี้เห็นได้ชัดว่าเกี่ยวกับเรื่องผลเมื่อแรกได้ เมื่อวางเรียงข้าวบิณฑตระยะเสร็จแล้ว พระสงฆ์ที่สวดมนต์ต่อ สวดจบแล้วก็มึ่งานทำบุญเลี้ยงพระ พระสงฆ์ฉันภัตตาหารเสร็จแล้วก็มิพิธีบังสุกุลอัฐิเป็นส่วนรวมเป็นเสร็จพิธีในวันนั้น แล้วก็ทำซำฮักในวันรุ่งขึ้นและวันถัดไปอีกวันหนึ่งรวม ๓ วัน เป็นอันเสร็จพิธีรับตายายและบูชาข้าวบิณฑตระยะในงานนี้เขามักถืออยู่อย่างหนึ่ง คือ ทูเรียน และล้างสาดต้นโตกกำลังออกผล ในหน้าเทศกาลสารท ให้เอาผ้าหรือกาบหมากไปผูกไว้รอบต้น เพื่อเป็นเครื่องหมายว่าผลไม้ที่ต้นนี้จะเก็บเอาไว้ทำบุญรับตายาย ในวันสารท

ใต้กล่าวไว้ที่อื่นแล้ว (ดูเรื่องบึงสุกฤทธิ์ในประเทศกาลสงคราม) ว่าอัฐิของญาติที่ตายไปแล้วคือตายาย เขาไม่เก็บไว้ในบ้าน แต่นำไปฝากรวมกันไว้ที่วัด เมื่อถึงเทศกาลจะทำพิธีที่กล่าวนี้ ก็นำเอามาวางเรียงรวมกันที่ศาลาโรงธรรม ก่อนเวลาจะถึงวันงานพิธี ที่พระสงฆ์เริ่มสวดแต่ตอนกลางคืน เห็นจะสวดเพื่อให้เปรต คือ ผีปู่ ย่า ตา ยาย และคนอื่นที่ตายไปก่อนแล้วห้ามประชุมกันเพื่อรับการเลี้ยงดูจากคนเป็นในเวลาเช้ารุ่งขึ้น คือมาบริโภคข้าวบิณฑบาตเป็นเครื่องสังเวย ทำไมจึงไม่เช่นสังเวยด้วยกับข้าวของกินอย่างมีหมูเห็ดเป็ดไก่เป็นต้น อย่างที่ชาวจีนเขาไหว้เจ้า นี่เลี้ยงแต่ก้อนข้าวอย่างเดียว ทุไม่น่าจะกินเลย ตามคติของชาวฮินดู ถ้าเขาจะทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ตายเขาเชิญพราหมณ์มากินเลี้ยง เพราะถือว่าพราหมณ์ไม่ใช่เป็นบุคคลธรรมดา แต่ว่าเป็นบุคคลพิเศษเสมอด้วยเทวดา เมื่อพราหมณ์กินเลี้ยงแล้วก็พิธีอุทิศผลไปให้ผู้ตายโดยเจ้าภาพหลังนี้เรียกว่าศรบนะ นี่ก็เป็นทำนองเดียวกับเราทำบุญสวดมนต์เลี้ยงพระและกรวดน้ำ ซึ่งมีที่มาแนวเดียวกับการต้มให้พรแก่ผู้ที่เรายกย่อง ให้เกียรติของชาวตะวันตก (ดูเรื่องประเพณีสวดมนต์เลี้ยงพระของข้าพเจ้า) นอกจากเลี้ยงพราหมณ์แล้ว ในคราวเดียวกันเขาจัดข้าวบิณฑบาตและน้ำวางไว้ด้วยเท่ากับเป็นเครื่องเซ่นให้แก่ผู้ตาย เป็นทำนองเราทำบุญหน้าศพ เมื่อมีสวดมนต์เลี้ยงพระ ก็มีสำรับกับข้าวไปวางไว้ข้างโลงศพ เพื่อผู้ตายจะได้กินด้วย การทำพิธีอุทิศให้แก่ผู้ตายของชาวฮินดูที่กล่าวมานี้เรียกว่า ศราทธี เป็นคนละคำกับศราทซึ่งเป็นชื่อของฤดู แต่เราอ่านออกเสียงเหมือนกัน

พิธีบูชาข้าวบิณฑบาตของชาวภาคภักษิไค้ ที่เอาไปวางเรียงไว้เป็นส่วนสักเฉพาะครอบครัว เห็นจะอุทิศให้แก่ญาติเป็นเอกเทศ ส่วนข้าวบิณฑบาตที่เอาไปรวมไว้เป็นกองกลาง เห็นจะอุทิศหรือเลี้ยงผีที่ไม่มีญาติ เป็นอย่างสารทกลางปีของจีนที่เรียกว่าชิดง่วยปั่ว เมื่อมีเลี้ยงผีญาติ ทำไมจึงเลี้ยงผีไม่มีญาติด้วย ก็เพื่อแม่เมตตาคิดไปถึงผีผู้ที่ไม่ใช่ผีญาติด้วย อย่างไรเสียพวกผีไม่มีญาติคงคิดตามมาด้วย ถ้าคนเป็นทำเป็นผู้มีใจไม่ไ้ระกำไม่เลี้ยงดูพวกผีไม่มีญาติด้วย

พวกผีเหล่านั้นอาจโกรธหรือน้อยใจเอาก็ได้ ก็จะไม่สู้เป็นมงคลแก่ตนนัก เรื่องที่ตกอยู่ที่กัณฑ์ผี จึงต้องแสดงใจกว้างขวางไว้ คือเลี้ยงกุญแจเสื่อพวกผีไม่มีญาติเสียด้วย ที่เลี้ยงแต่ข้าวบิณฑกอย่างเดียวกันก็ผิดคือเต็มที สู้ของอินทุไม่ได้ที่เขามีอุทกหรือน้ำไว้ให้ดื่มด้วย ลางที่พิธีบูชาข้าวบิณฑกของชาวปักข์ได้ เติมนจะมีอุทกด้วยก็ทราบไม่ได้ ข้าวบิณฑกที่บูชานี้ เมื่อเสร็จพิธีใครจะเอาไปกินก็ได้ ถือว่าถ้าได้กินข้าวบิณฑกนี้แล้วก็จะเกิดสวัสดิมงคลแก่ผู้ได้กิน ข้าวที่เหลือนอกนั้นก็ถ่ายเทของไว้

ถัดจากวันรับตายายบูชาข้าวบิณฑกแล้ว ล่วงต่อมาจนถึงวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ซึ่งเป็นเทศกาลสงกรานต์ มีพิธีส่งตายายและมีวันชิงเปรต ในวันนี้ตอนเช้ามีการทำบุญเลี้ยงพระ แล้วนำเอาอาหารของแห้งเรียกว่าของส่งตายายไปวางกองไว้ตามโคนไม้หรือกอหญ้า ใครจะเอาไปไม่ว่า เท่ากับของมอบให้กับตายายเมื่อจะกลับไปยังเบตโลก นอกนี้ยังเอาไม้ไผ่มาผูกโครงเป็นร้านยกพื้นสูงประดับด้วยฉัตรธงและวงรอบด้วยค้ายสายสิญจน์ยกไปตั้งไว้ริมโคนต้นไม้ใหญ่ แล้วนำเอาส้มสุกลูกไม้อาหารของกินตลอดจนเสื่อผ้าไปวางไว้บนนั้น สิ่งของเหล่านี้อุทิศให้เป็นทาน ใครๆ ไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่สมัครใจจะไปแย่งเอาไปกินเอาไปใช้ก็ได้ เรียกกันว่า ชิงเปรต ที่เห็นจะเป็นเหมือนส่งพวกเปรตหรือผีไม่มีญาติเป็นแน่ มาภายหลังสงของสำหรับให้คนที่สมมติเป็นเปรตแย่งชิงเขาไปจะได้ครึ่งเสียครึ่ง จึงได้เกิดมีทั้งสลาก เมื่อแย่งเอาไปได้ ก็มาขึ้นรับเขาของไปตามสลาก ที่รอบบริเวณร้านชิงเปรตมีวงค้ายสายสิญจน์เห็นจะป้องกันไม่ให้ใครล่วงล้ำเข้าไปละลากลวงก่อนถึงกำหนดชิงเปรตก็ได้ เป็นความคิดที่ขึ้นเชื่อว่าวงกันด้วยสายสิญจน์แล้วผีก็กลัวไม่กล้าเข้าไป เสร็จชิงเปรตแล้วเจ้าภาพต่างคนกรวดน้ำตรงที่โคนไม้ที่กองเครื่องส่งตายาย เป็นอันเสร็จพิธี ในระยะนี้มีการทอดผ้าป่ากันมาก (ข้อความตอนนี้ได้มาจาก นายวงศ์ เขาวงศ์วิ)

เรื่องชิงเปรตนี้ดูก็ไม่ผิดอะไรกับเรื่องทิ้งกระดาษของจีน ที่เขาทำในกลางเดือน ๗ ของเขา ซึ่งตรงกับเดือน ๘ ของเรา คือเขาปลูกเป็นร้านยกพื้นสูง

นำเอาขนมผลไม้เป็นกระຈາคๆ ขึ้นไปไว้บนนั้น นอกนี่ยังมีของมีราคา เช่น เสื้อผ้า หุ้มคลุมบนเครื่องสานไม้ไผ่คล้ายตะกร้า สิ่งของอย่างหลังนี้ มีคนจ้องแย่งกันมาก เมื่อถึงเวลามีเจ้าหน้าที่ ๒-๓ คนขึ้นไปประจำอยู่บนนั้น แล้วจับโยนสิ่งของบนนั้นลงมาข้างล่างให้แย่งชิงกัน เดิมเห็นจะโยนทิ้งลงมาทั้งกระຈາค จึงได้เรียกชื่ออย่างนั้น แต่ในอายุที่ข้าพเจ้าเห็น เขาหยิบของในกระຈาคบนร้านทิ้งลงมาเท่านั้น ส่วนเสื้อผ้าโดยมากเป็นผ้าขาวม้า เขาทิ้งลงมาทั้งตะกร้าที่เขาผ้าติดไว้ด้วยผลไม้และขนมโดยมากขนมแข่งที่ทิ้งลงมานั้น มีแต่พวกเด็ก ๆ และผู้หญิงแย่งกัน ส่วนผู้ชายไม่มีใครแย่ง เพราะคอยจ้องแย่งเสื้อผ้าดีกว่า ลูกไม้และขนมที่ทิ้งลงมา กว่าจะแย่งเอามาได้ก็เหลวแหลกบ้างเป็นธรรมดา แต่เจ้าเสื้อผ้าที่ทิ้งลงมานั้นแย่งกัน จนขาดไม่มีชิ้นดี ตางที่คนแย่งไม่ทันใจขึ้นไปร้านขึ้นไปแย่งกันบนนั้น เจ้าหน้าที่มีน้อยห้ามไม่ไหว คราวนี้ที่ชุดมุนุ่นวายกันใหญ่ ถึงกับร้านทาน้ำหนักไม้ไหวพังลงมาที่เคยมี สนุกกันถึงหัวร้างข้างแตกข้างถลอกปอกเปิก ต่อมาจึงได้เปลี่ยนเป็นทิ้งสากสำหรับเสื้อผ้า ส่วนของอื่นยังคงทิ้งลงมาให้แย่งกัน การทิ้งกระຈาคของจีนเป็นการทิ้งทานให้แก่พวกผีไม่มีญาติ ส่วนการไหว้เจ้าชิตงว้ยปู้ หรือสารทกลางปีของเขาเป็นเช่นผีปู่ตายาย คือ ทำบุญให้แก่ญาติที่ตายไป

พิธีกันบิณฑและสงคายายของเขมร กันบิณฑ แปลตามพยัญชนะว่าการถือก้อนข้าว ทำกันในวันแรมค่ำหนึ่งเดือน ๑๐ เวลาเช้ามีค ชาวบ้านทำข้าวเหนียวสุกใส่ถ้วยโถโอขามแล้วแต่จะมี มาตั้งไว้หน้าพระสงฆ์ ๔ รูป ซึ่งสวดสูตรต่างๆ ซึ่งเกี่ยวกับเปรต มีปรภาวสูตร และอาฏานาฏิยสูตร เป็นต้นเสร็จแล้วมีการเลี้ยงพระ ทำพิธีอย่างนี้ ๑ วันจนครบ ๑๕ วัน สอบได้ความแต่ผิวมาเท่านั้น เห็นจะเป็นลักษณะเดียวกับเรื่องบูชาข้าวบิณฑของปักษีได้ในวันสิ้นเดือน ๑๐ ขึ้นวันสารท มีการประชุมชาวบิณฑ คือ นำข้าวกระยาสารทและผลไม้ไปประชุมกันทำบุญถวายพระหรือตักบาตร ส่วนพิธีรับตายายและสงคายายผู้บ่อกไม่ทราบ แต่ไปได้ความจากหญิงคนหนึ่งเป็นชาวราชบุรีเชื้อเขมรเล่าให้ฟังว่า

ตอนเย็นวันเสาร์ เขาจัดสำหรับคืบค้อนทั้งคาวหวาน รวมทั้งกระยา-
 สารทกับผ้าถุงผ้าหมี่ใหม่สำหรับหนึ่งไปวางลงกลางผ้าขาวซึ่งปูลาดไว้กลางห้อง
 เรือนสำหรับทำพิธีเช่นผีปู่ย่าตายาย วางเสร็จเรียบร้อยแล้วพวกลูกหลานมา
 นั่งล้อมวงอยู่รอบๆ ข้างผ้าขาวพร้อมกัน จุดธูปเทียนบูชาแล้ว ออกซื้อผีปู่ย่า
 ตายายที่ล่องลับไป เชิญให้มากินเครื่องเช่น พร้อมทั้งบรรพบุรุษอื่นที่ตายไป
 นานแล้วและไม่รู้จักชื่อ ก็นึกในใจเชิญมากินเลี้ยงเครื่องเช่นด้วย เชิญเสร็จรอ
 อยู่สักครู่ใหญ่ สมมติว่าผีปู่ย่าตายายกินเลี้ยงเสร็จแล้ว จึงยกเครื่องเช่นออก
 จากที่ตั้งได้แล้วเลี้ยงดูกันในระหว่างหมู่ญาติ อย่างจีนไหว้เจ้าจะนั้น รุ่งขึ้นทำ
 พิธีลอยกระทงส่งข้าวบิณฑกตอนเวลาก่อนสว่าง เป็นการส่งตายาย คือนำเอา
 กระทงหยวกกล้วย ซึ่งทำเตรียมล่องหน้าไว้แล้ว บรรจุงข้าวปากหม้อ (นี้เท่ากับ
 “ผลแรกได้” ของข้าวสุกในหม้อ) พร้อมทั้งกระยาสารท (นี้เท่ากับ “ผลแรกได้”
 ของพืชพรรณธัญชาติที่เกี่ยวข้องเก็บได้) และขนมอื่นๆ ถ้ามีส้มสุกกล้วยอะไรอื่น
 ก็เอาใส่ลงไปในกระทงด้วย กับมีเครื่องเสียบยกรังเช่นกะปิ น้ำปลา พริก หอม
 กระเทียม เป็นต้น เป็นสิ่งละอันพันละน้อย บรรจุงลงไป แล้วเขาไม่มาทำเป็น
 พายเล็กๆ สองเล่มติดไปกับกระทงด้วย จุดธูปเทียนปักและติดไว้ในกระทง แล้ว
 ปลอยให้กระทงลอยน้ำไป ถ้าเป็นที่อยู่ห่างแม่น้ำลำคลองที่มีน้ำไหล ก็เอาไป
 วางทิ้งไว้ยังทางสามแพร่งเป็นเสร็จพิธีที่เขาเล่าให้ฟังเพียงเท่านี้ แต่ไปได้
 ความจากหนังสือฝรั่งเรื่องหนึ่ง ว่าด้วยเรื่องพิธีลอยกระทงส่งข้าวบิณฑกซึ่งมีอยู่
 ในพิธีประเพณีเขมร (E.R.E Vol. 3 p. 161) ว่าในขณะลอยกระทงส่งตายาย
 มีคำกล่าววาทังนี้ “ขอให้ไปยังถิ่นยังทุ่งที่ท่านอยู่ ไปสู่เขาได้หินได้ผาซึ่งเป็น
 อยู่ของท่าน ไปเกิด กลับไปเกิด” ในที่นี้มีเรื่องลอยกระทงด้วย เห็นได้ว่าเรื่อง
 ลอยกระทงของเราที่ทำเป็นสองตอนคือในกลางเดือน ๑๑ และเดือน ๑๒ มี
 เค้าพัลวันมาถึงคติในเทศกาลสารทด้วย แต่จะเอาไว้พิจารณาเป็นอีกส่วนหนึ่ง
 ในเรื่องเกี่ยวกับเทศกาลลอยกระทง

ชนชาติไทยในแคว้นตังเกี๋ย เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวได้เป็นครั้งแรกหัวที่
 ก็นำข้าวนั้นไปเช่นผีเรือน ถ้ายังไม่ได้ทำพิธีเช่นไหว้ผีเรือน ก็ห้ามไม่ให้ใครกิน

ชาวที่เก็บเกี่ยวนั้น (E.R.E Vol. 12 p. 490) การจับปลาบึกในลำแม่น้ำโขง ถ้าจับได้ตัวแรกต้องเอาไปขายให้แก่เจ้าเมืองเวียงจันทร์ เพื่อให้ใช้ในพิธีกรรมเช่น สรวงเจ้าน้ำเจ้าของปลา (ดูเรื่องปลาบึกของพระยาราชเสนา วารสารศิลปากร ปีที่ ๒ เล่ม ๑ หน้า ๙๑) ในคัมภีร์อัคราแฮมไบเบิ้ลของลัทธิศาสนาคริสต์ยกกล่าวว่ามีผู้เป็นหัวหน้าชาติยิวมีบุตรหัวปี ก็จะฆ่าบุตรคนนั้นบูชายัญถวายแก่พระเจ้า แต่พระเจ้าตรัสให้ฆ่าลูกแกะที่เกิดตัวแรกในฤดูกาลบูชายัญแทน ทั้งสองเรื่องนี้ก็เกี่ยวกับผลเมื่อแรกได้ ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องเป็นพืชผลธัญชาติเท่านั้น ถึงสิ่งอื่นที่เป็นผลเมื่อแรกได้เหมือนกัน พิธีอุทิศแบ่งส่วนบุญให้แก่ญาติที่ตายไปของลัทธิศาสนาคริสต์ ซึ่งจัดทำในวันที่ ๒ พฤศจิกายน เรียกว่า All Souls Day หรือ “วันวิญญูญาณทั้งหมด” ก็อาจสงเคราะห์เข้าอยู่ในจำพวกเดียวกัน หากแต่แปลความหมายของเดิมเป็นใหม่ไปเท่านั้น เหล่านี้แสดงให้เห็นว่าคติผลเมื่อแรกได้ มีแพร่ทั่วไปในชาติต่างๆ เพราะฉะนั้นเรื่องทำบุญกระยาสารทของเรา ก็คงเนื่องมาจากเรื่องผลเมื่อแรกได้

แต่เดิมน่าจะมีประเพณีเกี่ยวกับผลเมื่อแรกได้เป็นทำนองเดียวกับชาวไทยภาคอื่นดังกล่าวมาแล้ว แต่ภายหลังเห็นจะมาเปลี่ยนแปลงเป็นทำบุญตักบาตรด้วยกระยาสารท เราคงได้คตินี้มาจากอินเดีย ชื่อก็บอกอยู่ในตัวแล้วว่าคงเป็นเช่นนั้นแน่ แต่ประเทศของเราอยู่ในเขตร้อนของโลก ข้าวซึ่งเป็นพืชพรรณธัญญาหารที่สำคัญของเราในตอนฤดูนี้ ยังอยู่ในระยะแตกรวงเมล็ดข้าวยังไม่สุก ผิดกับประเทศอินเดียตอนเหนือหรือประเทศอื่นที่อยู่ถัดเขตร้อนขึ้นไป ซึ่งฤดูเก็บเกี่ยวข้าวของเขาตกในฤดูสารท คือ ในราวเดือน ๑๐ ทางจันทร์คติของเรา กลางเดือนฤดูสารทพระจันทร์เต็มดวงบริสุทธิ์ ผิดกับของเราซึ่งในเดือน ๑๐ ยังอยู่ในระยะฤดูฝน ท้องฟ้ายังมีเมฆอยู่ด้วยเมฆมองไม่ใคร่เห็นดวงจันทร์ เวลากลางวันของฤดูสารทมีระยะยาวสะดวกแก่การที่จะเก็บเกี่ยวข้าวได้จนถึงเวลาเย็นเพราะมืดค่ำช้ากว่าวันฤดูอื่น ผั่งจึงเรียกพระจันทร์กลางเดือนสารทว่า พระจันทร์ฤดูเก็บเกี่ยวข้าว (Harvest Moon)

กลับมากล่าวเรื่องของเรา เมื่อข้าวของเรายังไม่สุกทันฤดูกาล ชาวบ้านจึงต้องปลูกข้าวเหนียวชนิดข้าวเหนียวเป็นพิเศษไว้แปลงหนึ่ง เพื่อได้ข้าวทันใช้สุก แต่กระนั้นข้าวที่เก็บเกี่ยวเอามาก็ยังไม่สุกดี ต้องเอามาทำเป็นข้าวเม่า ทำเป็นข้าวสารไม่ได้เพราะติดเปลือก ถ้าข้าวที่เก็บมามีขุ่นมาก แม้ทำเป็นข้าวเม่าก็มักติดเปลือกอยู่นั่นเอง ต้องเสียเวลาเก็บเอาเปลือกออก ในที่สุดเห็นลำบากและไม่ทราบต้นเหตุเสียแล้ว ก็เอาข้าวเก่ามาทำเป็นข้าวเม่า แล้วเอาข้าวเม่านี้ผสมกับสิ่งอื่นตั้งกล่าวดูมาแล้วก็กลายเป็นกระยาสารที่ดีขึ้น แต่ก่อนนี้ถั่วดำที่ใช้กวนเป็นกระยาสาร ชาวบ้านเขาปลูกเองได้เป็นพิเศษ เพราะซื้อหาไม่ได้สะดวกเหมือนอย่างทุกวันนี้

เรื่องทำบุญตัดบาตรกระยาสาร ตั้งได้พรรณนามา บ่งให้เห็นอยู่ว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับ “ผลแรกดี” ซึ่งเราได้แบบอย่างมาจากอินเดีย แต่ที่กล่าวว่ามีผลดีแล้วกรวดน้ำอุทิศแก่บรรพบุรุษผู้ที่ล่วงลับไปแล้วเห็นจะเป็นอีกเรื่องหนึ่ง แต่เอามาทำรวมต่อกัน เพราะการกรวดน้ำอุทิศแก่บรรพบุรุษทางอินเดีย เขาเรียกว่า ศราทธ์ เสียงในภาษาไทยเหมือนกันกับคำสารท ซึ่งเป็นชื่อฤดูแต่อย่างไรก็ดี ขึ้นชื่อว่าทำบุญแล้วก็มักกรวดน้ำแผ่กุศลให้เสมอ นี่ก็เป็นประเพณีที่ชาวฮินดูยังประพฤติกินอยู่เป็นปกติจนทุกวันนี้ ข้าวเปรต ข้าวกฐ (กฐ = ข้าวสุก) ที่เช่นในวันสงกรานต์เป็นจำพวกเดียวกัน

ตามคตินิยมของเราแต่ก่อน ถ้าทำบุญด้วยข้าวใหม่หรือผลไม้เมื่อแรกเป็น ถือกันว่าได้บุญแรงเท่ากับบุญถวายสังฆทาน แต่เดี๋ยวนี้ผลไม้เมื่อแรกเป็นเขาไม่ใคร่เอาไปทำบุญถวายพระ แต่นำเอาไปขายที่ตลาดก่อน เพราะขายได้ราคา ด้วยเป็นผลไม้ต้นฤดู เขาแก้ว่าที่ไม่นำไปถวายพระ ก็เพื่อให้ผลไม้นั้นคงทน มันจะได้มีมากๆ และซื้อขายถวายส่งได้คล่องมือ ดีเหมือนกัน แต่ว่าดีในแง่ของเศรษฐกิจเท่านั้น

มีผู้เล่าให้ฟังว่า ผลไม้เมื่อแรกเป็นเขาห้ามไม่ให้เก็บเอาไปทำบุญ ถือว่าเป็นบาป เพราะด้วยเหตุผลอย่างไรก็ไม่ได้ความ ครั้นสอบถามพวกชาวสวน

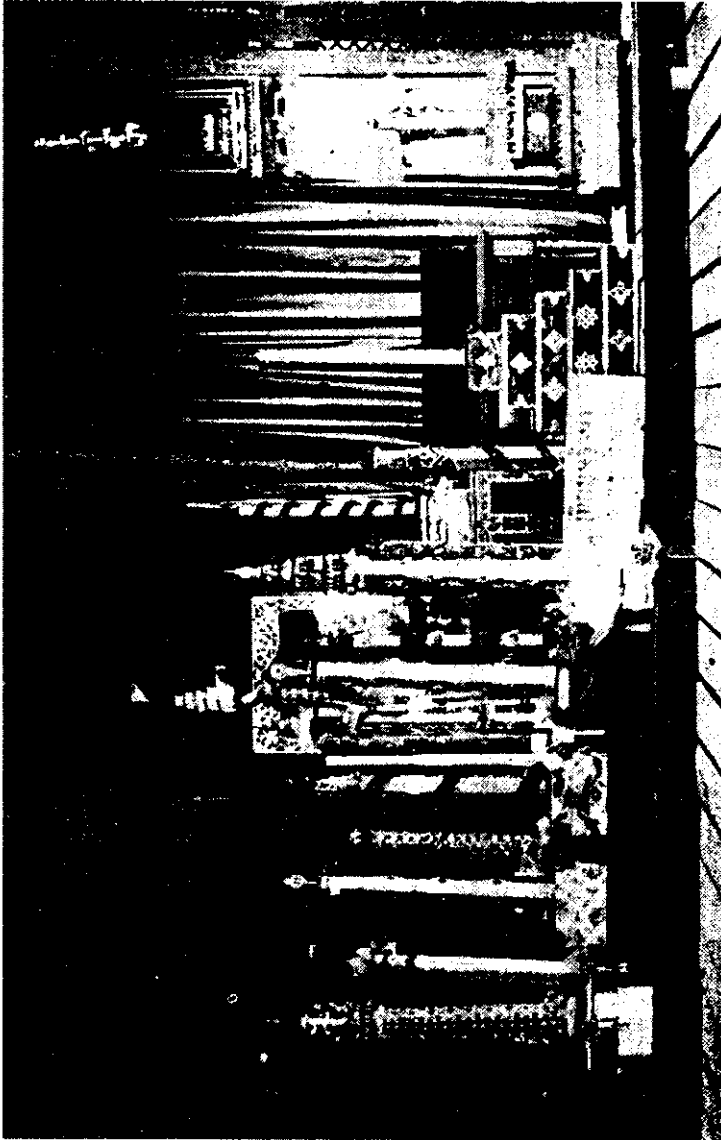
กลับได้ความตรงกันข้าม ว่าผลไม้เมื่อแรกเป็น เป็นของดีมีราคาเพราะแรกมี
 คนนิยมซื้อเอาไปทำบุญถือว่าได้บุญแรง เห็นว่าคำอธิบายที่ขัดแย้ง กันนี้จะถูก
 ด้วยกันแต่คงเป็นคนละสมัย ที่ห้ามไม่ให้เอาผลไม้เมื่อแรกเป็นไป ทำบุญถือว่า
 เป็นบาป เห็นจะเนื่องมาแต่เหตุที่จะต้องนำไปส่งเวรมีสางเทวดาเสียก่อนนี้คง
 เป็นคติความเชื่อตั้งแต่ดั้งเดิม อันเป็นต้นเหตุของเรื่อง “ผลแรกได้” ซึ่งเป็น
 คติมีอยู่ทั่วไปในชาติต่างๆ แต่เดิมที ภายหลังเมื่อเรานับถือพุทธศาสนาแล้ว
 คติของเดิมที่ถือผีสางเทวดาก็เลือนคลายไป เปลี่ยนเป็นทำบุญถวายพระ แต่
 ยังมีเค้าเดิมมองเห็นอยู่ ชะรอยแต่เดิมมาเราคงนำ “ผลแรกได้” เช่น กล้วย่า
 ตายายหรือผิอะไรที่นับถือ.

เทศกาลออกพรรษา

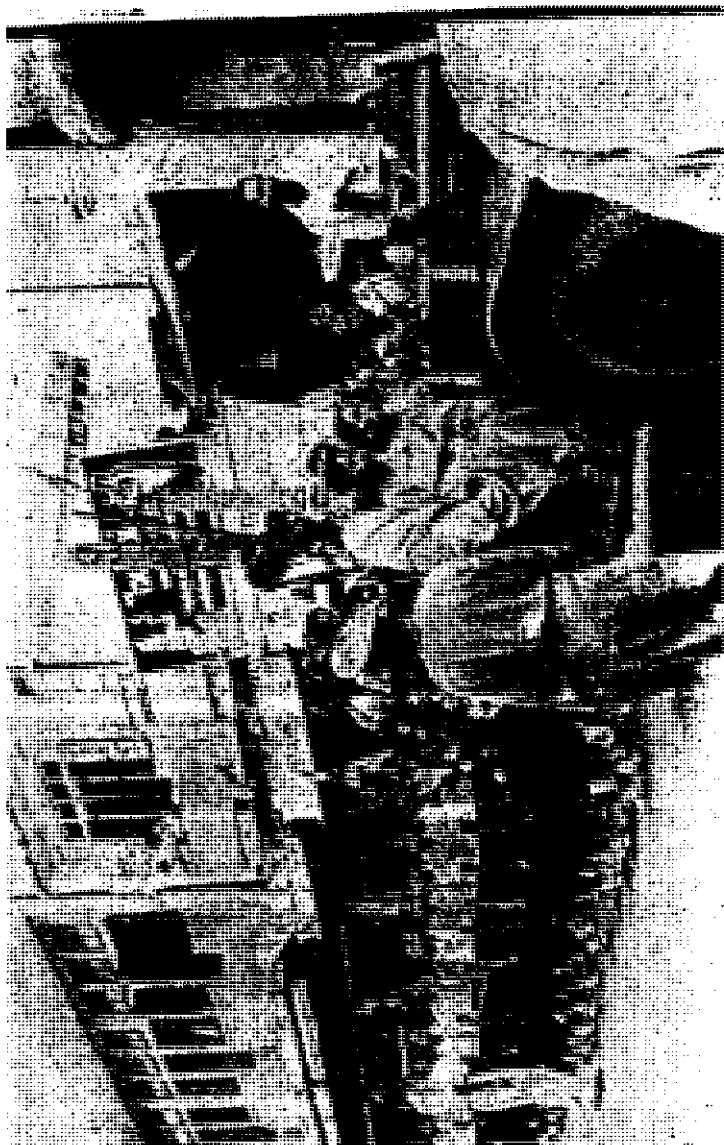
เดือน ๑๑ แรมค่ำเป็นวันออกพรรษา ฝนซึ่งตกพำจำและตลอดเวลา
 ๓ เดือน ท้องฟ้าซึ่งเคย “เห็นเมฆมีตเวหาฟ้าครอง พยับพองฝนสาตอยู่ปราย
 ปราย” ก็เว้นว่างและห่างหายไป เป็นเวลากำลังจะหมดฤดูฝน เมฆซึ่งเกลื่อน
 กล่นลอยเต็มทั่วท้องฟ้าก็ค่อยสูญหายมลายไป ลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้หรือ
 ลมพัททยา ซึ่งเคยพาเอาฝนสาตมาโดยแรง ก็แปลและกลายเป็นลมว่าวพัด
 โสยเรื่อย ๆ มาริน ๆ ทำให้รู้สึกสดชื่นหายใจขึ้นอับ ถนนหนทางที่หมาดแห้งไม่
 จะเหมือนเมื่อก่อน การทำนาที่คร่ำเคร่งมาหลายเดือนก็หมดภาระไปตอนหนึ่ง
 ชาวส่วนมากก็ตรววงแล้วคอยแต่เวลาที่จะสนุกและเก็บเกี่ยวได้เท่านั้น อากาศ
 ชื้นและมีต้นม่วงก็เปลี่ยนเป็นปลอดโปร่งแจ่มใส ภูเขาซึ่งอยู่ไกลเห็นลิบ ๆ ทางโน้น
 ไม่ได้เห็นมาหลายเวลา บัดนี้กลับเห็นเขียวชดได้ถนัดในที่ไกล กระทำให้ใจคอ
 ของชาวบ้านเบิกบานไปด้วยกับธรรมชาติ ฤดูเข้าพรรษา ๓ เดือนผ่านไปแล้ว
 ชาวที่หว่านแล้วดำแล้ว กำลังจะแตกวงเป็นพุ่มพวงไสวตระการตา อีกไม่ช้า
 ก็จะเก็บเกี่ยวได้ ไม่เบิกบานสบายใจก็จะไปเบิกบานสบายใจเอาเมื่อไหร่

ออกพรรษาแล้วและตลอดไปจนถึงกลางเดือน ๑๒ เป็นเทศกาลทอดกฐิน ซึ่งเป็นที่ยินดีปรินิเวศน์และรื่นเริงของชาวบ้านด้วยจะได้มีโอกาสทำบุญสุนทานควบกันไปกับความสนุกสนานรื่นเริงบันเทิงใจ คนแต่ก่อนเคยพูดว่า “ทอดกฐินรินหญ้า” ทอดกฐินนั้นเข้าใจ แต่รินหญ้าหมายความว่าอะไรอยากทราบแต่ก็ไม่ทราบ ก่อนถึงวันทอดกฐินชาวบ้านมักไปเลือกหาวัดที่จะทอด หาได้แล้วก็ไปจองล่วงหน้าไว้ เพื่อให้วัดรู้ตัวและมีเวลาเตรียมรับรองในวันทอด โดยมากวัดที่จองไว้มักเลือกวัดหมู่บ้านอื่น เพื่อได้มีโอกาสแห่กฐินไปครีครวกันอย่างสนุกสนาน และประสานสัมพันธ์สามัคคีเป็นไมตรีกับชาวบ้านโน้น ซึ่งเมื่อรู้ว่าจะไปทอดกฐินที่วัดหมู่บ้านของเขาในทันใด ก็จะได้เตรียมการเพื่อต้อนรับตลอดจนเลี้ยงดูและเล่นสนุกร่วมสามัคคีวิสาสะกัน นอกนั้นงานทอดกฐินในทีไรได้โอกาสเที่ยวเตร่เปลี่ยนภูมิประเทศ ให้เห็นแปลกเห็นใหม่ไปจากที่เคยเห็นอย่างซ้ำซากอยู่ทุกเมื่อเชิ้อวัน ถ้าสิ่งใดในหมู่บ้านโน้นมีแปลกหรือมีใหม่ ก็จะได้รู้ดูเห็นด้วยตนเอง แล้วนำเอาสิ่งที่มีอยู่ในถิ่นนั้น จำมาใช้เป็นแบบอย่างของตนบ้าง ประเหมาะอาจพบเนื้อคู่อยู่ที่นั่นด้วยก็ได้ เหตุฉะนี้ ประเพณีทอดกฐินต่างถิ่นของชาวบ้านจึงถือว่าสำคัญและจำเป็นเพราะได้ทั้งบุญกุศลและเล่นสนุกรื่นเริง ได้ทั้งความรู้และจิตใจ เปลี่ยนชีวิตที่คร่ำเคร่งอยู่กับเรื่องทำมาหากินมาเป็นชีวิตใหม่ที่สดชื่นรื่นเริงเสียชั่วคราว ประเพณีอย่างนี้ย่อมมีค่าควรแก่ชีวิตของคน จึงได้ประพาดสืบต่อกันมาไม่ขาดสาย เท่ากับเป็นการศึกษาโดยปริยายของคนแต่ก่อน ผิดคนให้เป็นคนมีปัญญา รู้ค่าและคุณค่าของความสามัคคี มีจิตใจร่าเริงไม่คับแคบ

เมื่อถึงวันทอดกฐิน ชาวบ้านตระเตรียมผ้ากฐินและเครื่องไทยธรรมของถวายพระพร้อมแล้ว ก็เคลื่อนกระบวณออกเดินทางไปสู่วัดที่จะทอด ระยะเวลาไปให้ถึงวัดทันเลี้ยงเพลพระ เสริ่งเลี้ยงเพลแล้วจะได้ทอดกฐิน ถ้าเป็นวัดอยู่ในระยะหนทางไกล ก็ต้องเคลื่อนกระบวณเดินทางไปแล้วเข้าเพื่อให้ทันเวลา เมื่อไปก็มักมีแห่แห่นกันคึกคักสนุกสนาน ถ้าไปทางบกก็ไปเกวียนไปช้างและไปม้า

เทียนจำพรรษา
(หังภาพเทพนิมิตร์ เชียงใหม่ เชื้อเพ็ญภาพ)

ขบวนแห่เทียนเจ้าพรรษา
(ห้องภาพเทพนิมิตร เชียงใหม่ เอ็ดเพื่อภาพ)

เป็นยานพาหนะบรรทุกและขับเข้ากระบวนกันไป ถ้ามีข้างมักตั้งองค์กฐินใน
 กุบบนหลังข้าง ถ้าไม่มีก็ตั้งไว้ในเกวียน และตกแต่งประดับประดาเกวียนนั้นให้
 งดงาม แต่งบุษบกสำหรับตั้งองค์กฐิน ถ้าไม่ใส่เกวียนก็ใช้หาบหามกันไป
 สิ่งหนึ่งในงานแห่กฐินจะขาดเสียมิได้คือกลอง มีคนหามคนตามเดินตีไป ตีตุ๋มๆ
 ไปตลอดทาง ถ้ามีขี้ผึ้งองค์เป่าขี้ผึ้งไปด้วย นอกนี้ใครจะร้องรำทำเพลง
 อย่างไม่รู้แล้วแต่สมัครใจ การเป่าขี้ผึ้งของกลอง เท่ากับประกาศบอกให้รู้ว่ามี
 แห่กฐินผ่านมา ชาวบ้านร้านถิ่นตามระยะทางที่กระบวนผ่านไปเมื่อได้ยินก็
 ออกมาแสดงความยินดี โหมทวนิ่งลงยกมือพนมไหว้องค์กฐินอยู่หน้าบ้าน แม้
 คนเดินสวนทางมาที่นึ่งลงยกมือไหว้โหมทนาเช่นเดียวกัน เป็นเรื่องทางใจแสดง
 ไมตรีจิตพลอยยินดีในสิ่งที่ควรยินดี นี่คือวัฒนธรรมเก่าส่วนหนึ่งของชาวไทย
 สิ่งของอะไรที่จะนำไปทำบุญ คนที่ไปในกระบวนก็ช่วยกันแบกช่วยกันหามด้วย
 ความเต็มใจ ใครเหนื่อยก็เข้าเปลี่ยน เข้าฉลับไปตามเรื่อง ส่วนใครมีการเล่น
 อะไรก็เอาไปเล่น ผู้ที่เข้ากระบวนถ้าเป็นผู้หญิงสาวๆ ก็แต่งตัวสวยๆ ตาม
 ท้องถิ่นขาดผู้หญิงการบุญการกุศลก็รู้สึกว่าร่าเริงไป พอใกล้จะถึงวัดที่จะทอด
 ก็เป็นเวลาอันองเพล ทางวัดจัดเตรียมรับไว้พร้อมสรรพ ส่วนชาวบ้านร้านถิ่น
 ทางหมู่บ้านนั้น เมื่อได้ยินเสียงกลองตุ๋มๆ ดังมาแต่ไกล ก็พากันออกไปรอคอย
 เพื่อต้อนรับ ลางที่ก็มีกระบวนแห่ออกไปถึงกลางทาง แล้วผสมโรงเข้ากระบวน
 สมทบแห่มาด้วยก็มี ถึงวัดได้เวลาที่จัดเลี้ยงเพลพระ และเลี้ยงตลอดถึงพวก
 แห่กฐินด้วย ชาวบ้านที่นั่นเป็นเจ้าภาพจัดเลี้ยงทั้งสิ้น เพราะเป็นวัดของเขา
 ถิ่นของเขาๆ เลี้ยงเสร็จไม่ต้องอนาทร้อใจเรื่องอาหารการกิน เป็นความ
 เอื้อเฟื้อยินดีต้อนรับด้วยไมตรีสามัคคีรส และชาวบ้านนั้นอาจจะไปทอดกฐิน
 ที่วัดของบ้านโน้นบ้างในคราวหน้าสลับกัน ก็จะให้มีโอกาสตอบแทนกันและกัน
 ไปในตัว ดีจริงๆ

เสร็จเลี้ยงเพลและเลี้ยงกุ๊กกันแล้ว ได้เวลาทอดกฐิน ส่งฆ้องโบลต์
 ชุมนุมกันพร้อมแล้ว ก็จัดกระบวนแห่มีคนตามกันเป็นแถวยาวยืด เสียงคร่ำ
 ครึกครื้นไปทั่วบริเวณวัดประพักมณเฑียรโบสถ์ ๓ รอบ แล้วก็เข้าโบสถ์ถวาย

ผ้ากฐิน ซึ่งเป็นเรื่องไม่จำเป็นจะต้องเล่า เพราะเป็นลัทธิพิธีที่เคยเห็นกันโดย
 มากแฉับแต่เวียนโบสถ์ ๓ รอบไม่มีใครมีที่ทำกัน ที่จริงเวียนประทักษิณก็
 เป็นการดีเพราะเป็นการแสดงเคารพต่อสถานที่และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กฐินแปลว่าอะไร
 และต้นเหตุทอดกฐินมีอย่างไร อาจหาหนังสืออ่านเป็นความรู้ได้ง่าย เพราะ
 ท่านผู้รู้แต่งขึ้นไว้ให้อ่านมีอยู่แล้ว จึงไม่จำเป็นจะนำมาพรรณนาในที่นี้ให้ซ้ำซาก
 เสรีจทอดกฐิน แล้วก็เล่นสนุกรื่นเริงกันที่ลานวัด ใครเล่นอะไรก็เล่นไปเล่นกัน
 ครึกครื้นสนุกกันเต็มที่ ไม่รู้ปรากฏมีเรื่องอะอะจิวาหกัน เพราะเขากลัวบาป
 เกรงกรรม ไม่กล้าทำสิ่งที่ไม่ควรทำในสถานศักดิ์สิทธิ์เช่นนั้น ถ้าจะมีคนอะอะ
 กันบ้างเกินขอบเขต ก็ถูกวัดถูกชาวบ้านลงโทษเสียเองตามสมควร เป็นเรื่อง
 ควบคุมกันเองไปในตัว โดยอาศัยประเพณีที่ประพุดตีสืบต่อกันมา เป็นหลัก
 ประกันความเป็นอยู่ของเขาเท่าที่จะทำได้ในสมัยซึ่งสืบมาแต่ดั้งเดิม แต่เดี๋ยวนี้
 จะเปลี่ยนแปลงเป็นความเจริญไปอย่างไรบ้างก็ไม่ทราบ เล่นสนุกพอได้เวลา
 ตามสมควรก็เลิกรำลสาชาวบ้านนั้นแล้ว ก็พากันกลับถิ่นบ้านของตน ตอนนี
 เป็นกลับอย่างเจียงๆ ไม่มีแห่แห่นอะไรเหมือนเมื่อก่อนไป เพราะสนุกสะใจและ
 เหนื่อยแล้ว

ตามที่เล่ามานี้เป็นเรื่องแห่งกฐินไปทางบก ถ้าไปทางน้ำถึงไม่บอกก็รู้
 ว่าเขาไปกันด้วยเรือพายเรือแจว ไปกันเป็นแถวยาวยืตึงเรือใหญ่เรือน้อย เรือ
 ที่เป็นองค์กฐินนั้นจัดแต่งเป็นพิเศษ มีศาลผ้าคาคดสีมีธงทิวและอะไรต่างๆ ตาม
 แต่จะแต่งและประดับ ตลอดจนถึงตั้งวางใคร จะทำเป็นบุษบกหรือทำเป็นรูป
 อะไรก็ได้แต่จะทำ ซ้ำสมัยนี้ไปทอดในระยะไกลๆ ได้สะดวกด้วยมีเรือกลไฟ
 และเรือยนต์จะจูงเอาเรือแจวเรือพายพ่วงท้ายไปด้วยหลายๆ ลำก็ได้ เมื่อถึง
 เทศกาลทอดกฐินจะได้ยินเสียงกลองดังตุ้มๆ อยู่แทบทุกเช้า แม้ไม่เห็นก็รู้ได้ว่า
 มีกระบวนกฐินกำลังจะผ่านไปทางน้ำอย่างนี้ ถ้าเป็นกฐินของชาวกรุง
 ชาวเมืองมักมีเรือเป็นโรงครัวพ่วงไปด้วย เพราะจัดเตรียมสิ่งของไปหุงต้มได้
 สะดวกกว่าทางบก จะอาศัยชาวบ้านของวัดที่ไปทอดเป็นผู้เลี้ยงดูเหมือน

ตั้งเรื่องที่เขาฆ่าข้างต้นก็ไม่ได้ เพราะความมีและความไม่มีไม่ได้ระดับได้เสียกัน จึงผิดชั้นผิดสังคัม นี่ดีของเรานั้นดีของเขา จะเอาดีของเราและเอาดีนั้นของเขา มารวมเข้าแม่พิมพ์เดียวกันในทันทีทันใดก็ยากอยู่ ต้องพยายามทำให้เป็นนั้น หรือทำให้เป็นนี้พอให้มีแถวมีแนวเสียก่อน จึงจะรวมเข้ากันได้สะดวกและราบรื่น

อาหารที่จัดเอาไปเลี้ยงกันในงานทอดกฐิน โดยมากมักใช้เป็นข้าวห่อ ข้าวกระทงเพราะสะดวกดี ยื่นส่งให้กินได้ง่าย กินเสร็จแล้วโยนทิ้งห่อกระทงได้ ไม่ต้องห่วงคอยเก็บถ้วยหรือชาม กลัวว่าจะแตกหรือหายได้ และไม่ต้องเป็นกังวลล้าง ถึงจะล้างได้ก็ต้องใช้น้ำในแม่น้ำลำคลองล้าง ใครเขาจะชนเอาน้ำ ฝนน้ำประปาไปด้วยได้มากให้ลำบากลำบากถึงล้างชามได้ อาหารที่จัดเอาไปนั้น ไม่ใช่แต่สำหรับเลี้ยงคนทั่วไป เขาจัดไปถวายเลี้ยงพระเพลที่วัดด้วย ของเลี้ยงนั้นนอกจากมีข้าวและแกงและของผักๆ ต้มๆ ตามแต่แม่ครัวจะจัดหาเตรียมไป ยังมีเจ้าขนมจีนน้ำพริกด้วย ของหวานก็มีข้าวเผ้าทอดและกล้วยแขก ของเหล่านี้เป็นยืนพื้นทุกคนไม่มีใครขาด เพราะสะดวกแก่ที่จะเลี้ยงดู แต่ขนมจีนน้ำพริกโดยเฉพาะน้ำพริก ถ้าทำเป็นจำนวนมากๆ สำหรับเลี้ยงคนมาก เวลาผสมแม่ครัวอาจเอามือลงไปกวอนคนน้ำพริกในภาชนะ ซึ่งโดยมากใช้กระถางหรือโถงมังกรมักล้วงลึกลงไปเลยซัดมือลงไปก็เลยไปถึงครึ่งแขนก่อนแขนที่เคยเห็น น้ำมะกรูดน้ำมะนาว น้ำส้ม มะขามเปียกที่เป็นเครื่องเบรี่ยผสมน้ำพริก คงจะกัดแขนระบวย เอาเจ้าชู้เห่อชู้ไคลลงไปผสมด้วยเป็นแม่ ไม่เป็นไร กินอร่อยดี เพราะภานิตจันว่า “เหยื่ออ้อมก็ เจียะเซงชี่” แปลว่า “มองไม่เห็นกินสะอาด” ตรงนี้อาจมีเสียงแย้งอย่างโมโหเกิดขึ้นได้ว่า “ใครเขาเอามือลงไปกวอนเล่า พวกเขาหันแปลว่า เขาก็ใช้กระจำหรือซ็อนลงไปกวอนต่างหาก เชอจริง” ไม่ใช่ เพราะเห็นอยู่กับตา “ถ้าไม่เชื่อถามภรรยาข้าพเจ้าดูก็ได้” นี่เป็นคำกล่าวของชาวพม่าตรงกับของเรา ชาวบ้านนอกจะให้ตามแม่ชีแดงดู ถ้าใครไม่เชื่อตามที่กล่าว เขาเป็นต้องอ้างเมียเป็นพยานสนับสนุนถ้อยคำของเขาเสมอเพื่อให้หนักแน่น เพราะภรรยาเป็นผู้พูดจริงเสมอ เชื่อได้ แต่อย่างไรก็ดี ใช้กระจำหรือ

ช้อนกวนนั้นมันไม่ได้ช้อมีจำนวนมาก ตามที่สั้นไป มือเขื่อนน้ำมะนาว มะกรูด ที่บีบลงไปอยู่แล้ว ใช้มือกวนสะดวกดีกว่า เป็นทำนองเดียวกันกับมูนข้าวเหนียวนึ่งกะทิ ต้องใช้มือมูน จะใช้เครื่องอย่างอื่นแทนมือไม่ถนัดไม่เคยกิน เพราะประพุดติเป็นประเพณีมาอย่างนั้น ชีนมูนด้วยอย่างอื่นจึงนอกแบบ กินไม่อร่อยไม่ไ้รสมือ คุณ้ำล้างมือที่ในซามล้างเห็นคำๆ เป็นปลักมันมะเมื่อม เพราะมือที่ใช้มูนกะทิใช้สำหรับรับสตกและใช้อย่างอื่นอีกร้อยแปด เช็ดกับตะโพกก็เคยเห็นแต่บ่อยราย จุ่มล้างแล้วมีผ้าเช็ด แต่ผ้านั้นลงแห้ง (ไม่ใช่ทั่วไป) มีลักษณะเป็นสีขาวเพียงไร โปรดสังเกตุเขาก็แล้วกัน ที่กล่าวนี้ไม่ใช่ว่าข้าพเจ้าจะไม่ซื้อข้าวเหนียวกิน ซื้อ ทำไมจะไม่ซื้อ เพราะถึงภายิตจีนข้างต้นนี้และทำเหมินๆ ไม่แลเห็นเสียก็กินได้ ถ้าไปเห็นด้วยตาตนเองเสียหมดไม่ว่าอะไรหรืออู้งั้นเห็นจริงในสภาพที่แท้จริง อย่างที่ท่านว่า “เทศาอินว่าผม อย่าชีนชมว่าโสภา” ก็อยู่ในโลกอย่างที่ข้าพเจ้า อยู่นี้ได้ลำบาก ต้องทนเอาบ้าง อย่าไปนึกถึงมันนึ่ง เตือดร้อน ถ้าทนไม่ไหวไปบวชเป็นฤษีดีกว่า แต่พบว่าที่กล่าวมาแล้วนี้ทั้งหมด เป็นเรื่องสมัยของข้าพเจ้า จึงไม่จำเป็นต้องเหมือนกับอีกสมัยหนึ่ง ซึ่งอาจมีความเจริญก้าวหน้าในวัฒนธรรม ไปไกลกว่าสมัยของข้าพเจ้าก็ได้ ข้าพเจ้ากล่าวเช่นนี้เป็นกล่าวอย่างผู้เห็นข้างหน้า มีแต่ความสติไสซึ้งใจทั้งนั้น

กล่าววนอกเรื่องเป็นขัดจังหวะแล้ว จึงจะเล่าเรื่องทอดกฐินต่อไป เสร็จทอดกฐินแล้ว ก็เล่นสนุกสมโภชกันที่ลานวัดหน้าวัด มีการแสดงต่างๆ หรือแข่งเรือพายกันเป็นต้น หรือไม่ก็อาจมีเล่นเพลงเรือด้วยก็ได้ ชาวบ้านแถบนั้นจะพายเรือมาเข้าร่วมการกุศลและเล่นสนุกร่วมด้วย ตอนนั้นล้างที่จะเห็นผู้หญิงสาวชาวบ้านสวมหมวกมาแข่งเรือด้วยก็ได้ ความจำเป็นบังคับอยู่ในตัวเพราะเล่นอยู่กลางแจ้งกลางแดด และหมวกที่เขาสวม ถ้าเป็นอย่างงามก็ประดับประดามีเขี้ยวๆ แดง ๆ ดูงามคามาสภาพของท้องถิ่น ลางวัดเมื่อทอดกฐินแล้วจัดสิ่งของพื้นถิ่นที่มีในถิ่นนั้น มี กล้วย ข้าว มะพร้าว น้ำตาลเป็นต้น นำมาให้

เจ้าภาพกฐิน เป็นของขำร่วยคอยแทนด้วยไม้ตรีจิตที่มี เถ่นสนุกสมควรแก่ เวลาแล้วก็เลิกต่างกลับบ้าน เทศกาลกฐินถ้าไม่ทอดกันเจี๊ยบๆ เป็นเฉพาะรายบุคคล ก็สนุกกันอย่างนี้ อย่างห้ามเลยว่าย่าเอาความสนุกเข้าไปปะปนกับการทำบุญการกุศล เพราะคนเป็นสิ่งผสมสิ่งปรุงแต่ง ห้ามไม่ให้สนุกไม่ให้ชุ่มๆ หรุหราบที่ห้ามได้ตอก แต่ว่าหลบอยู่ภายในคอยแต่จะทันออกมาเมื่อมีโอกาส ถ้ามันทันออกมาได้ในที่อื่นไม่มีขอบเขตเป็นเครื่องกัน ก็รุนแรงยิ่งกว่านี้ ถึงเสียหายไปกันใหญ่ก็ได้ และในโลกนี้จะหาสิ่งที่เป็นของแท้ของบริสุทธิ์จริงๆ หาได้น้อยเต็มที หรือจะไม่มีเสียด้วยซ้ำ ถึงหากว่าจะมีเข้ากันไม่ได้กับโลกซึ่งซับซ้อนด้วยดีชั่ว เพราะของแท้ของบริสุทธิ์ ถ้าจะมี ก็ต้องมีอยู่นอกโลกนี้ไป เป็นที่สุดแห่งความไม่มีผสมที่ใครๆ โดยมากอยากไปที่แต่ปากจึงไปกันไม่ถึง

ทอดกฐินเท่าที่พรรณนาเป็นทอดกันตามธรรมดาสามัญ คือ ทอดยังวัดที่ไปของล่วงหน้าไว้ เขาของแล้วมักเขียนหนังสือปิดไว้ที่ศาลาท่าน้ำหน้าวัด เพื่อบอกให้รู้ว่ามิใครมาของเขาได้แล้ว เมื่อเสร็จทอดกฐินมักเอาธงตะเข้ปักไว้หน้าวัดข้างศาลา ลางที่ก็มีต้นกล้วยปักไว้ด้วย ปักไว้ทำไมและทำไมจึงมักใช้ธงตะเข้ ใช้ธงอย่างอื่นปักไว้ไม่ได้หรือ ในที่นี้ข้าพเจ้าตั้งเป็นคำถามขึ้นเท่านั้น ยังไม่พยายามจะตอบ นอกจากจะกล่าวอย่างที่เขาใจกันว่า ปักไว้ใครๆ จะได้รู้ว่าเป็นวัดซึ่งมีผู้มาทอดกฐินแล้ว คนอื่นมาสืบหาวัดสำหรับทอดหรือผู้ซึ่งผ่านไปมาจะได้รู้ไม่ต้องเสียเวลาไปสืบถามจะได้เลยโมทนาด้วย แต่ที่ทำกันเช่นนี้ ทำกันอยู่ในท้องถิ่นที่มีวัดมาก ซึ่งอาจมีวัดตกร้าง ไม่มีใครทอดก็ได้ จึงมักมีผู้ศรัทธาไปสืบเสาะหาวัดอย่างนี้เพื่อทอดกฐิน ตามปกติในวงโลกๆ จะสิ้นหน้าทอดกฐินหรือในวันสุดท้าย คือวันก่อนแรมค่ำหนึ่งของเดือน ๑๒ ทอดกฐินอย่างนี้เรียกว่ากฐินตกร้าง หรือเรียกว่ากฐินตกร้าง ถิ่นที่เรียกว่ากฐินโจร เพราะกิริยาอาการที่ไปทอดเป็นอย่างไม่รู้เนื้อรู้ตัว รุ่งๆ ก็ไปทอด ไม่บอกกล่าวแล้วสืบล่วงหน้าไว้ให้วัดรู้ เพื่อเตรียมตัวทันได้พริกพร้อมและเรียบร้อย การทอดกฐินตกร้างถือว่าได้บุญอันยิ่งใหญ่กว่าทอดกฐินกันตามธรรมดา ลางที่เตรียมข้าวของ

ไปทอดกฐินหลายๆ วัด แต่ได้วัดทอดน้อยวัด เครื่องไทยธรรม ที่ตระเตรียม
 เอาไปทอดยังมีเหลืออยู่ หรือหาวัดทอดไม่ได้ ก็เอาเครื่องไทยธรรม เหล่านั้น
 จัดทำเป็นผ้าป่า เรียกกันว่าผ้าป่าแถมกฐิน ที่เป็นทอดผ้าป่า โดยเอกเทศก็มี
 ลางที่ก็มีแห่แหกันครึกครื้นรวมทอดกันหลายๆ เจ้าของก็มี แต่งองค์ผ้าป่า
 งามประกวดประชันเอาหน้าเอาตากัน ลางที่เครื่องไทยธรรมทอดผ้าป่า
 มีราคามากๆ เพราะแข่งขันประกวดกัน พระสงฆ์องค์ใดมีโชคเป็นผู้ชักเอาไป
 ก็นับว่ารวยได้อยู่ โปรดอ่านต้นเหตุทอดผ้าป่าในหนังสือวิธีทำบุญของหอสมุด
 แห่งชาตินั้นเถิด

ยังมีทอดกฐินอีกชนิดหนึ่งเรียกว่า จุกฐิน ซึ่งต้องจัดทำผ้าไตรถวาย
 เป็นผ้ากฐิน เริ่มแต่เก็บฝ้ายเอามากรอม่าปั่นเป็นเส้นด้าย แล้วทอเป็นผืนผ้า และ
 ตัดเย็บย้อมไตรจีวรให้แล้วเสร็จภายใน ๒๔ ชั่วโมง ให้หินใช้เป็นผ้ากฐินทอด
 ได้ในวันรุ่งขึ้น เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่าจุกฐินเป็นสิ่งที่ทำยากสักเพียงไร ด้วย
 เป็นเรื่องต้องจัดทำให้แล้วเสร็จแข่งกับเวลา เหตุนี้ผู้มีกำลังหรืออำนาจวาสนา
 ใจคอกว้างขวาง จึงจะสามารถทำได้ เพราะต้องระดมคนช่วยกันกูดักของมากคน
 ด้วยกันทั้งกลางวัน และกลางคืน สับเปลี่ยนและแบ่งหน้าที่เป็นเวรทำกันไป
 ตลอดจนมีการเลี้ยงดูเป็นงานใหญ่และหนักแรงอยู่ เริ่มแต่ปั่นฝ้าย ใครมีฝ้ายก็
 นำเอามามสม เพื่อทำบุญร่วมด้วย ลางรายเอาฝ้ายทั้งลูกไปผูกไว้ตามกิ่งไม้
 แล้วไปเด็ดเก็บมาเป็นที่ว่าเก็บเอามาจากต้นจริงๆ เป็นเรื่องสมมติต่างว่าทั้งนั้น
 ถ้าในโลกนี้ไม่มีสิ่งสมมติ ไม่มีต่างว่าก็เดือดร้อน ไม่ต้องดูอะไรครุฑภาพยนต์
 หรืออ่านวรรณคดีก็ได้ ถ้าไม่เดือดร้อนจะไปเดือดร้อนเขาเมื่อไรเล่า นอกจาก
 ไปบวชเสียมันแหละ จึงจะพ้นจากเรื่องอย่างนี้ไปได้บ้าง แต่ก็ไม่น่าเสมอไป
 ด้วยเป็นกรรมของสัตว์ที่ยังไม่พ้นโลกสงสารที่น่าสงสารแท้ การปั่นฝ้ายปั่นกัน
 มากคน ช่วยกันปั่นเป็นเส้นด้ายแล้ว ก็เข้าก็ทอเป็นผ้า แบ่งทอกันหลายก็ การนี้
 มักใช้หญิงสาวพรหมจารีเป็นผู้ทอ และมักทำกันที่บนศาลาการเบริญญของวัด
 ที่จะทอด เป็นการประกวดแข่งขันประลองฝีมือทอผ้าของลูกสาวนั่นเอง เพราะ

การทอดผ้าฉันคนแต่ก่อนถือว่าเป็นวิชาจำเป็นอย่างหนึ่งของลูกผู้หญิงผู้มีอันจะกิน ซึ่งจะต้องเรียนและทอเป็น ถ้าทอไม่เป็นก็น่าอายเป็นที่ขายหน้ากัน เพราะ “ลูกทอตะกอดัก เย็บร้อยปักจำหัดกลาย วิชาหญิงทุกสิ่งสาย สวาทเจ้าก็เข้าใจ” นี่เป็นถ้อยคำที่มีผู้แต่งกล่าวชมนางนพมาศสมัยพระร่วงสุโขทัยที่ข้าพเจ้าจำไว้ได้

ทอดอกจกฉันมักทำกันเมื่อเวลาจนจะหมดเขตจกฉัน เช่น ในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๒ จะได้ดูกำลังความสามารถพร้อมเพรียงกันว่าทำได้ และถือว่า ทอดอกจกฉันอย่างนี้ได้อันดีสงัดแรงกว่าทอดอกจกฉันธรรมดาตั้ง ๑๐ เท่า แน่นอน เพราะ ทำได้ยากและหนักใจมาก ต้องคร่ำเคร่งมีวิตกกังวลเกรงว่าจะไม่แล้วทัน เมื่อเสร็จจนทอได้ทันเวลา ความโล่งใจดีใจก็มีมามากไปตามส่วน เกิดปีติโสมนัส สบายใจหาเหนื่อยไม่ได้บุญแรงอยู่ในตัว นึกที่เป็นธรรมดาไม่ว่างานการ อะไร ถ้าทำด้วยความสมัครใจพอใจถึงเป็นงานยากและหนักใจ เมื่อสำเร็จจุล่งไป ได้ด้วยดี ก็รู้สึกพอใจและดีใจไปตามส่วน เกิดเป็นความสุขใจขึ้นทันที เหตุนี้ ความสุขสบายใจจึงอยู่ที่ตรงนี้ ไม่ใช่อยู่ที่สำเร็จและได้ของดีๆ มาอย่างคล่องๆ ง่ายๆ จนไม่รู้ค่าของสิ่งที่ได้มาเดี๋ยวนี้มักก็กระตุก คงทอผ้าได้เร็วกว่าที่แบบโบราณ สะดวกกว่าเก่าได้อย่างหนึ่ง แต่ความยากความหนักใจลดลงไป อย่างนี้ก็ดี เหมือนกัน และเราก็เลือกเอาอย่างนี้ด้วย

ทอเป็นผืนผ้าแล้ว เอามาตัดมาเปลาะเย็บเป็นจีวรแล้วย้อมเหลือง ตากให้แห้ง ถ้าแห้งไม่ทันใจ ถึงกับต้องพักกระพือลมเข้าช่วยด้วยก็มี ถ้าไม่สามารถจะทำให้แห้งเสร็จได้ครบทั้งไตรจีวร จะทำแค่จีวรสำหรับครองตัวเดียว ก็ได้ไม่ผิด บริวารนอกนั้นจัดหาทำที่สำเร็จแล้ว คือซื้อหรือไปเอามาจากที่อื่นก็ใช้ได้ เป็นเรื่องเอาเท่าที่สามารถจะเป็นไปได้สบายใจเหมือนกัน ระหว่างทำ ถ้ามีการเล่น ก็เล่นฉลงสมโภชกันไปในตัว มีเลี้ยงอาหารกันเอิกเกริก เพราะ งานเลี้ยงอย่างนี้ถือว่าได้อันดีสงัดแรง ชาวบ้านไม่ว่าใครเป็นมาช่วย นี่เป็น วิถีวัฒนธรรมเดิมของเรา เป็นเพื่อนบ้านกันก็ต้องถ้อยที่ถ้อยอาศัยผูกไมตรี มีความรักความนับถือกัน ผิดกับสมัยปัจจุบันในท้องถิ่นที่มีความเจริญมาก

เช่นในกรุงในเมือง ซึ่งไม่มีใครคิดถึงเพื่อนบ้านร้านถิ่น ตัวใครก็ตัวใคร เมื่อมีเงินแล้วก็เงินแก้วสารพัดนึก เอาเงินเข้าข้างก็อาจสำเร็จประโยชน์ได้แทบทุกอย่าง แต่ว่าขาดคุณธรรมดังที่กล่าวมา เพราะฉะนั้นจุลกฐินอย่างสมัยก่อนเมื่อยังอยู่ในสมัยที่ไม่มีเครื่องเงินถึงขนาดเหมือนบัดนี้ จึงเป็นงานครึกครื้นมากอยู่ กลางคืนจุดได้จุดไฟสว่างไปทั้งวัด ขึ้นชื่อว่าทำบุญงานบุญแล้วสำคัญนัก ถือกัน ยิ่งยวด กว่างานอื่น เพราะศาสนาไม่ว่าศาสนาใดเป็นแรงกำลังอย่างแรงทางจิตใจในชีวิตของชาวบ้าน ข้อสำคัญงานจะสนุกครึกครื้นแค่ไหนอยู่ที่มีคนหนุ่มคนสาวเข้าร่วมด้วย คนทั้งสองจำพวกนี้ประชุมกันอยู่ที่ไหนหลายๆ ที่นั้นก็ครึกครื้น เพราะเพิ่งเคยเห็นโลกว่ามีความสุขสนุกสนานสักปานไร คือเห็นแต่ด้านเดียว ขึ้นให้เห็นโลกทั้งสองด้านก็ไม่เด่น ไม่ก้าวหน้า ไม่โลดโผน เป็นจืดๆ มืดๆ ฆืดไป เพราะงานอย่างนี้ถ้ามีแต่คนแก่คนเฒ่าวัยเดียวกันหมดก็กร่อยไปไม่สนุกถึงหมดรส ด้วยคนแก่ส่วนมากชอบพูดแต่เรื่องเก่าเป็นความหลัง พูดแล้วพูดอีก ซ้ำๆ ซากๆ นำเบื่อ จึงมักมองไม่เห็นความสุขที่อยู่เฉพาะหน้า แต่จะโทษคนแก่ก็ไม่ได้ ด้วยความสุขของคนแก่มีแต่เป็นความหลัง เมื่อครั้งยังหนุ่มสาวอยู่ ซึ่งบัดนี้ผ่านพ้นมาแล้ว ไม่มีโอกาสจะเป็นเช่นนั้นได้อีกต่อไป จึงได้แต่นึกรื่นรมย์เรื่องเก่าเป็นความหลังไปตามเรื่อง ไม่เหมือนกับพวกหนุ่มๆ สาวๆ ซึ่งนึกแต่กาลเฉพาะหน้าในเวลาปัจจุบันเท่านั้น นึกอย่างนี้ก็ถูกในแง่หนึ่ง สิ่งที่ล่วงแล้วก็ล่วงแล้ว สิ่งข้างหน้าก็ยังมาไม่ถึงไปนึกถึงมันทำไม แต่หว่ากาลเวลาเป็นสิ่งต่อเนื่องกัน เขาทำกันไปก็คุยกันไปตามภาษาของคนในวัยนั้น ร้องเพลงหรือล้อกันไป เกี้ยวพาราสีกันไปเข้าทำนองคำกล่าวของฝรั่งว่า “หนุ่มต้องเป็นหนุ่มสาวต้องเป็นสาว” “ช่วยไม่ได้” ด้วยเป็นธรรมดาของโลกวิสัย ถึงคนแก่แต่ก่อนก็หยอกอยู่เมื่อไร เคยเป็นมาก่อนเหมือนกัน อย่าเข้าใจผิดว่าไม่เคย เพราะเรื่องอย่างนี้ไม่ว่าคนสมัยไหน เคยเป็นมาก่อนแล้วทั้งนั้น จะต่างกันก็แต่ลักษณะของกาลสมัยและโอกาส เหตุนี้คนแก่กับคนหนุ่มจึงต่างฝ่ายไม่ลงรอยเดียวกัน คิดเห็นกันไปคนละแง่ ถูกด้วยกันและผิดด้วยกันไม่มากนักน้อย ต้องเห็นใจกันบ้าง มีดีและร้ายกันบ้างตามนิสัยของคนหนุ่มและคนแก่ แต่ไม่ใช่ชนิด

อวดดีหรือเอาหัวชนกำแพง ซึ่งจะไปกันได้เป็นมงคล การปั้นผ้ายทอผ้าและเย็บจีวร เป็นหน้าที่ของผู้หญิงสาวเป็นส่วนมาก แต่การตัดผ้าเป็นกระทรงหรือกะบังสำหรับเย็บเป็นจีวร เป็นหน้าที่ของผู้ชายผู้ใหญ่หน่อยเพราะบวชเรียนมาแล้วรู้เรื่องดี ตามปรกติผู้หญิงทำไม่เป็น อย่างลืมน่าข้าพเจ้าใช้คำว่าตามปรกติหน่อยจะหาว่าข้าพเจ้าดูหมิ่นผู้หญิง เพราะผู้หญิงที่มีความสามารถเป็นพิเศษชนิดที่ชายทำได้หญิงก็ทำได้ก็มีเหมือนกัน แต่หาได้ตัวยากเพราะผิดเพศ ส่วนการโสรกขมิ้นสำหรับย้อมตลอดจนย้อมผ้าตากผ้า ตกเป็นภาระของชายหนุ่มเป็นส่วนมากเพราะมีแรงกำลัง ว่ากันตามส่วนมากกว่าผู้หญิงสมควรแล้วที่เขาเรียกชายหนุ่มอันควรจะมีเมียได้แต่ยังไม่มีว่าคนป่าว

ประเพณีจตุลจฺจฺนที่มักทำกันในวันจวนหมดเขตทอดกฐินมีเค้าให้เขาเห็นผลได้ว่า เดิมเห็นจะเป็นเรื่องทอดกฐินตกค้างจึงไปจัดทำกันในระยะเวลาตอนนั้น ถ้านึกถึงสมัยก่อน เวลาจวนเจียนจะสิ้นเขตกฐินเช่นนี้ ถ้าจะจัดทอดก็ไม่มีผ้าเตรียมไว้ล่วงหน้า จะซื้อหาหรือพึ่งเขาทำสำเร็จมิได้ชายก็คงไม่มีที่ซื้อหาได้สะดวกนัก ด้วยลักษณะความเป็นอยู่ของเราแต่เดิมอยู่กันเป็นหมู่บ้านถึงเดี๋ยวนี้ส่วนมากก็ยังเป็นเช่นนั้นอยู่เพราะเกี่ยวกับเรื่องอาชีพทางสิกรรมของใช้ไม้สอยต่างๆ ก็ต้องจัดทำเองภายในหมู่บ้านเสียโดยมาก เป็นชนิดอุตสาหกรรมในครอบครัวเลี้ยงตัวเองใช้เอง จะตั้งร้านค้าขายเหมือนในร้านในเมืองที่เจริญก็ไม่มีและไม่เคยทำกัน และชาวต่างชาติก็ยังไม่เผ่าการค้าขายของเขาไปถึง เมื่อเป็นเช่นนั้น ถ้าต้องการผ้ามาทำเป็นไตรจีวรสำหรับทอดกฐิน เป็นเวลากระทันหันไม่ได้มีเตรียมเอาไว้ล่วงหน้าและไม่มีที่ซื้อได้สะดวก มีก็อย่างเดียว คือต้องช่วยตนเอง ช่วยกันจัดทำขึ้นเป็นงานปัจจุบันทันด่วนด้วยน้ำใจอันแรงกล้าในศรัทธาการบุญ เมื่อทำสำเร็จจุล่งไปได้ด้วยความพร้อมเพรียง คือสามัคคีธรรมก็สมควรอยู่ที่จะถือว่าได้อันดีสง่างาม เรื่องจะเป็นเช่นนี้ มาภายหลังสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป จึงทำกันในเมื่อมีโอกาสนี้จะทำได้พอเป็นประเพณีสืบต่อกันมาเท่านั้น ข้าพเจ้ามีความคิดเห็นเช่นนี้ จะถูกผิดอย่างไรก็ไม่ทราบ ถ้าท่านผู้มีเมตตาจิตบอกให้รู้บ้าง ก็จะเป็นพระคุณแก่คนรุ่นหลังที่ยังไม่รู้ด้วยเทอญ.